

De Stad Vertelt†

Vooronderzoek naar
het slavernijverleden
van Eindhoven

Vooronderzoek slavernijverleden Eindhoven

Auteurs, onderzoek en redactie drs. Suzanne Rastovac, dr. Maaïke Derksen, drs. Kaylee Rosalina, drs. Marie Keulen, Laurindo Andrea, BA, en drs. Elaine Nolten

Meelezers en advies Carmen Schaken, prof.dr. Alex van Stipriaan Luïscius, drs. Wim Manuhutu, drs. Dineke Stam, drs. Cheryl McDowall, dr. Fred Vogelzang, dr. Caroline Drieënhuizen, drs. Wouter Loeff

Samenwerking onderzoek en redactie Huub van Helvoort, Annemieke van der Vegt, Carmen Schaken, Cheryl McDowall, Fred Vogelzang, Dionne Pinas, Glenda Pattipeilohy

Eindredactie Beyond Walls

Geïnterviewden diepte-interviews Saida Vianen, Carmen Schaken, Perle Miangue, Kim Don, Jacinto Zimmerman, Paco Reyes, Cheryl McDowall, Patrick van der Voort, Johan Weterings, Silvan Vasilda

Audio en Film Jeremy Flohr en Armando Ello in samenwerking met Silvan Vasilda en Brenda Pattipeilohy

Met bijzondere dank aan Stichting Comité 30 juni/1 juli Eindhoven (in het bijzonder Saida Vianen en Gerard Wijngaarden), Stichting Gedeeld Verleden Gezamenlijke Toekomst (in het bijzonder Jacinto Zimmerman en Mitchell Anastacia), Stichting Mi Bosie (in het bijzonder Patricia Abdoel), Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (in het bijzonder Loes Heuvelmans en team), Brabants Historisch Informatie Centrum (Mariët Bruggeman en Vincent van de Griend), Muziekgebouw M (Britt Baggermans, Jessica Dassen, Dennis Voskuil, Carl-Ann van Rooij en Johan Girard), Stichting Ik Wil (Leyla Kalender, Esra Altımyş, Jo Buijtels), Eindje0Filter (Perle Miangue), Eindhoven Museum (Klaartje Groot), Van Abbemuseum (Vivian Vasilda en Anastasia van Gennip), Erfgoed Brabant (Wouter Loeff), Het Noordbrabants Museum (Floris van Alebeek), Textielmuseum Tilburg (Jantien van Elk), Indische Genealogische Vereniging (Maarten Fornerod), Carla de Bruijn (hulp bij vertaling Franse tekst), Remco Raben (inhoudelijk klankbord over slavernij in India), CBG|Centrum voor familiegeschiedenis (Hélène Oppatja en Sarah Bosmans), Pinas Roots (Dionne Pinas).

Vormgeving rapport Arantja Rosalina

Illustratie De Stad Vertelt Occult Alias Studio, Eindhoven

www.onderzoekslavernijverledeneindhoven.nl

Inhoud

Inleiding	4
1. Eindhoven, Staats-Brabant en de koloniën	13
2. Koloniale handel en opkomende industrieën	27
3. Kastelen, buitenplaatsen en de elite	42
4. Eindhovense missionarissen & missieactie in Eindhoven	57
5. Zwarte aanwezigheid en mensen van kleur vanaf de zeventiende eeuw	73
6. Hedendaagse Sporen: de doorwerking van het slavernijverleden in Eindhoven	88
Conclusie	103
Geraadpleegde bronnen	108

Inleiding

Het slavernijverleden van Nederland is een gedeelde erfenis. Er is een groeiend bewustzijn dat veel van ons erfgoed, van standbeelden tot aan archieven, geworteld is in een koloniaal verleden. Dat heeft geleid tot de behoefte om deze gedeelde geschiedenis te onderzoeken. Na grote steden als Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Den Haag en provincies als Noord- en Zuid-Holland wordt nu ook volop onderzoek gedaan buiten de randstad zoals in Deventer, Arnhem en Groningen.¹ In de provincie Noord-Brabant publiceren Tilburg en Helmond de onderzoeken in juni 2024. Ook bedrijven zoals NN Group, de banken ABN AMRO en Van Lanschot en andere instituties zoals universiteiten, kerken en het koningshuis onderzoeken hun rol in het slavernijverleden.²

Deze onderzoeken zijn niet zomaar ontstaan. Belangrijk voorwerk is verricht door academici, onderzoekers en activisten. Maatschappelijke bewegingen tegen racisme zoals *Black Lives Matter* en de decennialange inzet van vele Afro-Surinaamse en -Caribische organisaties, zorgden voor een toenemende aandacht voor de rol van Nederland in het systeem van koloniale slavernij en voor rekenschap van de doorwerkingen van dit verleden. In 2021 nam de Eindhovense gemeenteraad een motie aan, ingediend door de toenmalige raadsleden Mpanzu Bamenga (D66) en Samir Toub (GroenLinks). Hierin stelden zij voor “een onderzoek zoals in andere Nederlandse gemeenten uit te (laten) voeren naar de rol van de gemeente Eindhoven en haar partners met betrekking tot slavernij, en dit onderzoek te plaatsen in de context van die tijd dat Brabant een Generaliteitsland was.”³ De raadsleden vonden dat

“zo’n onderzoek zorgt voor meer kennis over onze eigen geschiedenis van Eindhoven. Met die kennis zou Eindhoven, als dat zou blijken, gericht maatregelen kunnen nemen om het leed te verzachten.”⁴ Bij het agenderen van dit onderzoek speelde de Afro-diaspora in Eindhoven een belangrijke rol.

Vooronderzoek Eindhoven

Methode en kaders

Omdat er nog niet eerder wetenschappelijk onderzoek is gedaan naar het slavernijverleden van Eindhoven, heeft de gemeente gekozen om te starten met een vooronderzoek. In de zomer van 2023 is collectief Beyond Walls benaderd om op basis van de motie hiervoor een voorstel te schrijven. Het vooronderzoek ging na gemeentelijk akkoord in het najaar van 2023 van start. Na een periode van kennismakingen met herdenkingscomités en andere samenwerkingspartners in de stad en regio, werd in december 2023 het onderzoeksteam gevormd. De onderzoeksperiode liep van januari tot mei 2024.

Om een eerste beeld van het slavernijverleden van Eindhoven te schetsen, is gekozen voor een bredere verkenning aan de hand van zes deelthema’s: (1) Het Eindhovense bestuur, bestuurders, samenleving en de koloniën; (2) Handel en industrie, met een focus op textiel en tabak; (3) Kastelen, buitenplaatsen en elite; (4) Katholieke missies en missionarissen; (5) Zwarte aanwezigheid en aanwezigheid van mensen van kleur; (6) Postkoloniaal Eindhoven: de doorwerking van het slavernijverleden in de samenleving van vandaag. Deze deelthema’s zijn in zes hoofdstukken samengebracht.

Als uitgangspunt werden de volgende vragen geformuleerd;

- In hoeverre en op welke manier speelde Eindhoven een rol in het koloniale slavernijverleden?
- Hoe manifesteerde/manifesteert het koloniale slavernijverleden zich in de Eindhovense samenleving?
- Welke immateriële en materiële sporen van het koloniale slavernijverleden zijn aanwezig in de stad?
- Wat zijn op basis van de eerste bevindingen aanbevelingen voor vervolgonderzoek?

Antwoorden op deze vragen geven een eerste schets van de mogelijke betrokkenheid van Eindhoven bij slavenhandel en slavernij, en de doorwerking. Dit maakt bovendien mogelijk om potentieel waardevol vervolgonderzoek te identificeren en daartoe aanbevelingen te doen. Dit vooronderzoek is dus niet om op bovenstaande vragen sluitende antwoorden te geven, of de aard en omvang van de relatie tussen Eindhoven en slavernij vast te stellen.

Het onderzoek is gedaan door een kernteam van zes onderzoekers (waarvan twee verbonden aan de Radboud Universiteit) met expertise op het gebied van het Nederlandse koloniale en slavernijverleden en de hedendaagse doorwerking. Vier onderzoekers hebben een historisch-wetenschappelijke achtergrond en twee een sociaalwetenschappelijke achtergrond. Het onderzoek is uitgevoerd met ondersteuning en medewerking van onderzoekers evenals archiefmedewerkers uit Eindhoven en omgeving. Acht meelezers voorzagen van inhoudelijke feedback en advies.⁵

Naast literatuur zijn archieven verkend van het Nationaal Archief, zoals die van de WIC en VOC en de slavenregisters. Er is ook gebruik gemaakt van de archieven van de VOC, WIC en de Sociëteiten van Suriname en Berbice die via de database van historicus Gerhard De Kok zijn ontsloten. In regionale

archieven als het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven en het Brabants Historisch Informatie Centrum zijn verschillende notariële akten, kerk- en doopregisters, familiearchieven, kranten en tijdschriften onderzocht. De Nationale Archieven van Suriname en Curaçao (online) zijn in de verkenning meegenomen, alsook kranten en tijdschriften via Delpher. Museale collecties zijn niet uitvoerig onderzocht, maar wel deels betrokken in dit vooronderzoek zoals Eindhoven Museum en het Van Abbemuseum. In het vooronderzoek is ook dankbaar gebruik gemaakt van de expertise en medewerking van Erfgoed Brabant, het kennis- en expertisecentrum voor erfgoed in Noord-Brabant.

De doorwerkingen in de Eindhovense samenleving zijn eveneens onderzocht. Omdat koloniale slavernij een geracialiseerd systeem was, vraagt dit extra aandacht voor de impact op Eindhovenaren van de Afro-diaspora, wat ook aansluit op de motie om de gevolgen van dit systeem op nazaten van tot slaaf gemaakte mensen in Eindhoven mee te nemen. Voor het hoofdstuk Hedendaagse Sporen is gekozen voor een sociaal-wetenschappelijke benadering. Om een goed verkennend beeld te schetsen van de huidige situatie in Eindhoven, zijn er methodieken gecombineerd. Enerzijds is er gekeken naar materiële sporen zoals straatnamen, anderzijds zijn belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis van Eindhoven verzameld en zijn Eindhovenaren geïnterviewd om zo een goed beeld te schetsen van de hedendaagse situatie in de stad. In totaal zijn er tien Eindhovenaren geïnterviewd van verschillende leeftijden en achtergronden waarbij vijf respondenten zich identificeren als vrouw en vijf respondenten zich identificeren als man. Deze respondenten zijn vergaard via een gelegenheidssteekproef op basis van deelname bij de dialoogsessie ‘De Stad Vertelt’ of via de sneeuwbal methode.⁶

Samenvattend bestaat de methode voor dit vooronderzoek uit twee componenten: historisch onderzoek, met een inventarisatie van primaire en

1 Evenals Nijmegen, Gelderland, Overijssel en Friesland.

2 Zie bijvoorbeeld [onderzoek Kerk en Slavernij](#) door o.a. de Protestantse Theologische Universiteit, de Vrije Universiteit Amsterdam, Het Nationaal Instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee), University of Curaçao (geraadpleegd op 4 januari 2024).

3 [Motie Onderzoek naar het Eindhovense slavernijverleden](#) (geraadpleegd op 14 januari 2024).

4 Ibidem.

5 Zie de www.onderzoekslavernijverledeneindhoven.nl voor de biografieën van de auteurs en meer achtergrondinformatie.

6 Voor de interviews zijn individuen geselecteerd die significante input leverden tijdens de dialoogsessie wat potentieel inzicht kon geven in het slavernijverleden van de stad. Bovendien werd een open oproep gedaan om deelnemers de kans te geven hun verhalen te delen. Dit selectieproces sluit aan bij het verkennende karakter van het vooronderzoek. Interviews werden audiovisueel opgenomen en duurden elk ongeveer drie kwartier tot een uur, verdeeld in vier segmenten: 1) persoonlijke introductie, 2) familiegeschiedenis, 3) het in leven houden van erfgoed, en 4) de relatie tussen Eindhoven en de slavernij. Deze semi-gestructureerde interviews boden de flexibiliteit om dieper in te gaan op thema’s die tijdens de gesprekken naar voren kwamen. De interviews zijn getranscribeerd, vervolgens open gecodeerd en tot slot axiaal, om zo

secundaire bronnen, en mondelinge geschiedenis door middel van diepte-interviews met huidige Eindhovenaren.

Afbakening koloniale slavernij

Dit vooronderzoek richt zich op het systeem van koloniale slavernij en de doorwerking en volgt hierin de wetenschappelijke publicatie *Staat en Slavernij* waarin koloniale slavernij wordt gedefinieerd als een extreme vorm van onvrijheid en gedwongen arbeid waarbij zowel de persoon als de arbeid van de tot slaaf gemaakte persoon als eigendom werd geclaimd. Dit systeem, ontstaan uit de Europese koloniale expansie van de vijftiende tot het einde van de negentiende eeuw, leidde tot een ongekende schaalvergroting van slavenhandel en slavernij waarbij Afrikanen, Aziaten en anderen als goederen werden verhandeld. Kenmerkend was dat slaafgemaakte mensen geen rechten hadden, eigendom waren van een ander mens en hun status als tot slaaf gemaakte levenslang was en van moeder op kind werd doorgegeven.⁷

Dit vooronderzoek volgt de in *Staat en Slavernij* beargumenteerde noodzaak om bij onderzoek naar slavernij ook dwang- en contractarbeid in koloniale context, de samenhang met andere vormen van onvrije arbeid en de overgang naar vrije arbeid te betrekken voor een beter begrip van slavernij. Daarom strekt ons onderzoek zich ook uit over de periode na 1863, de datum van de formele afschaffing van slavernij in Suriname en de Caribische eilanden. Dit is des te passender, omdat dit onderzoek zich niet alleen richt op Eindhoven, dat zich met name pas na die datum tot de huidige stad ontwikkelde, maar ook vanwege de opdracht om de nawerkingen van de slavernij te onderzoeken. Dit betekent dat, hoewel de focus van het onderzoek ligt op de rol van Eindhoven en het koloniale

slavernijverleden, het koloniale systeem, waarvan slavernij een wezenlijk onderdeel is, in beschouwing is genomen.

Bij ‘betrokkenheid bij koloniale slavernij’ volgt dit vooronderzoek de tweeledige definitie, gebaseerd op het onderzoeksproject *Slaves, Commodities and Logistics* van de Universiteit Leiden, de Vrije Universiteit en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen directe en indirecte betrokkenheid. Directe betrokkenheid omvat de handel in tot slaaf gemaakte mensen, het bezit van plantages en tot slaaf gemaakte mensen, investeringen in, of bestuurder zijn van, compagnieën zoals de WIC/VOC, of het directeurschap van een plantagefonds. Indirecte betrokkenheid houdt in investeringen in producten of diensten waarbij slavernij betrokken was, zoals bij handel in goederen die met slavenarbeid waren geproduceerd. Bijvoorbeeld een firmant die zich bezighield met de inkoop en doorverkoop van goederen waarbij arbeid door tot slaaf gemaakte mensen betrokken was, of iemand die aandelen had in een fonds of instelling die in plantages en slavernij investeerde. Deze definitie van betrokkenheid kent geen geografische beperking.⁸

Koloniale archieven, taal en terminologie

Archieven zijn geen neutrale plekken waar informatie objectief wordt verzameld en ontsloten, maar zijn geworteld in imperialisme en ongelijke machtsverhoudingen. Vanaf zijn ontstaan belichaamt het ook de macht over welke informatie ertoe doet, hoe verhalen verteld worden en door en voor wie. De historische documenten die in het vooronderzoek naar voren komen, zijn vooral geschreven vanuit het perspectief van de kolonisator: een overwegend wit-Eurocentrisch, mannelijk en heteronormatief perspectief. Of het nu gaat om administratie, afbeeldingen of illustraties, deze bronnen vormen vooral een afspiegeling van louter hun realiteit.⁹ In de overleverde geschreven bronnen ontbreken

vaak de stemmen van de voormalig gekoloniseerde vrouwen, mannen en kinderen. Dat geldt ook voor de illustraties en historische afbeeldingen die in dit vooronderzoek zijn opgenomen. Het is noodzakelijk ze als informatiebron kritisch te analyseren. Dat is geen onderdeel van dit vooronderzoek. We zijn ons ervan bewust dat veel van deze afbeeldingen stereotype en eenzijdige beelden reproduceren.

Ongelijkheid werkt ook door in taal en terminologie die altijd in ontwikkeling zijn. In dit vooronderzoek is gekozen de terminologie uit *Staat en Slavernij* en *Words Matter* te volgen. Zo wordt in plaats van ‘slaven’, ‘tot slaaf gemaakt’ of ‘slaafgemaakten’ gehanteerd en zwart met een hoofdletter geschreven als deze duiding refereert aan een gedeeld besef van geschiedenis, identiteit en gemeenschap van personen (in de diverse Afro-diasporagemeenschappen) die zich identificeren als Zwart.¹⁰ Hoewel het reproduceren van koloniale taal en terminologie zo veel mogelijk wordt vermeden, is dit niet altijd te voorkomen.

Dit vooronderzoek probeert ook andere vormen van onzichtbaarheid mee te nemen. De publicatie *Gendered Empire*, waarin gender eveneens een punt van analyse is, biedt waardevolle handvatten door extra aandacht te besteden aan de gemarginaliseerde positie van vrouwen en kinderen in koloniale context.¹¹ Om zo veel mogelijk recht te doen aan met name gemarginaliseerde verhalen van Zwarte mensen en personen van kleur spoort het aan tot anders leren kijken naar archieven. Het gaat niet zozeer om ‘the worlds these collection claim to represent, but rather the worlds they invite us to imagine and even realize’.¹²

Eindhoven en Eindhovenenaar

Grenzen zijn altijd aan verandering onderhevig en voor Eindhoven geldt dit in het bijzonder. De historische realiteit verhoudt zich anders tot de huidige stadsgrenzen. Stadsdelen die nu binnen de gemeente vallen, waren in verschillende periodes afzonderlijke heerlijkheden of dorpen. Zo zijn de stadsdelen Tongelre, Stratum en Woensel pas vanaf 1920 onderdeel van Eindhoven. Maar denk ook aan Heeze. Tot 1810 vormt het staatkundig een heerlijkheid samen met Leende en Zesgehuchten. Laatstgenoemde plaats hoort sinds 1921 bij Geldrop, waarvan weer het westelijk deel vanaf 1972 onderdeel van Eindhoven is. Dit alleen al illustreert de veranderlijkheid van grenzen en dat de hedendaagse definitie van de stad Eindhoven niet eenvoudig kan worden toegepast op een andere historische situatie. Het verkennend onderzoek richt zich op wat nu onder Eindhoven valt, maar neemt daarnaast ook de gebieden mee die buiten de huidige stadskaders vallen. Kastelen en buitenplaatsen bevinden zich veelal in de gebieden net buiten de stad. Een regionale blik is bovendien in lijn met de motie om in dit vooronderzoek ook de context mee te nemen waarin Noord-Brabant tussen 1648 en 1795 door de Staten-Generaal werd bestuurd en zodoende een Generaliteitsland werd. Steden en dorpen in het huidige Noord-Brabant waren gedurende een groot deel van de periode van koloniale slavernij, en ook daarna, sterk met elkaar verweven. Uitgangspunt blijft de verbinding met Eindhoven. ‘Eindhoven’ omvat zowel het bestuur als de samenleving.

Onder ‘Eindhovenaren’ worden mensen verstaan die een duidelijke relatie hebben met Eindhoven en hier een periode waren gevestigd, van bestuurders, kooplieden, wevers, tot dienstbodes en soldaten. Dit geldt ook voor mensen die destijds bijvoorbeeld uit Woensel kwamen. Met ‘Nederland’ wordt tevens bedoeld op de voorlopers van de Nederlandse staat, zoals de Republiek.

verbanden te ontdekken. De ervaringen van deze Eindhovenaren is vervolgens geduid aan de hand van wetenschappelijke postkoloniale literatuur over de doorwerking van de slavernij. Ethische overwegingen waren van primair belang; deelnemers ontvingen informatie over het doel van het onderzoek, het gebruik van de interviews, en de mogelijkheid om toestemming te allen tijde in te trekken. Dit proces werd gedocumenteerd door middel van een toestemmingsformulier dat door elke deelnemer werd ondertekend.

7 R.M. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 15.

8 K. Fatah-Black en G. Oostindie, *Van Lanschot Kempen. Onderzoek naar het slavernijverleden* (z.p. 2022) 3.

9 Allen e.a., *Staat en slavernij*, 17.

10 In de journalistieke en academische wereld wordt steeds vaker onderscheid gemaakt tussen ‘Zwart’ met en ‘zwart’ zonder hoofdletter. Persagentschap Associated Press (ap), koos er zo voor om met Zwart te verwijzen naar een raciale, etnische of culturele entiteit, gebaseerd op een gedeeld besef van geschiedenis en identiteit. Zwart met een kleine letter duidt daarmee de kleur zwart aan, niet een persoon. Taal is altijd in ontwikkeling en de discussie hierover wordt nog gevoerd. Allen e.a., *Staat en slavernij*, 18.

11 N. Jouwe e.a. ed., *Gendered Empire. Intersectional perspectives on Dutch post/colonial narratives*, *Yearbook of Women's history* 39 (Hilversum, 2020).

12 Nancy Jouwe, onderzoeker en specialist op het gebied van koloniale (cultuur)geschiedenis en gender, duidt dit in *Gendered Empire*. Dit citaat van Kate Eichorn zie aldaar 20.

Noord-Brabant en slavernij

Voor gebieden die op het eerste gezicht niet geassocieerd worden met koloniale slavernij is onderzoek eveneens van belang. Uit recente studies in de provincies Overijssel en Gelderland is gebleken dat de verwevenheid met slavernij zich ver voorbij de kustprovincies uitstrekte.¹³ Of dit voor Noord-Brabant ook op gaat, is onderwerp van lopend onderzoek in Tilburg en Helmond, waarbij dit vooronderzoek naar Eindhoven bij aansluit. Wel is bekend dat deze provincie verbonden is aan het Nederlandse koloniale en slavernijverleden. In Breda werd in 1667 de historische Vrede van Breda getekend waarmee de kolonie Nieuw Amsterdam, nu New York, werd geruild voor Suriname, het Molukse eiland Run en een aantal forten langs de Afrikaanse Westkust.¹⁴ Tilburg publiceert op 11 juni 2024 als eerste Noord-Brabantse stad een wetenschappelijk onderzoek naar het koloniale en slavernijverleden van de stad.¹⁵ Momenteel voert Helmond onderzoek uit naar de rol van het stadsbestuur in het trans-Atlantische slavernijverleden, dat eind juni 2024 wordt gepubliceerd. In dit vooronderzoek zijn de uitkomsten van het Tilburgse en Helmondse onderzoek dus nog niet meegenomen. Deze publicaties gaan ongetwijfeld van belang zijn voor vervolgonderzoek van Eindhoven in de context van Noord-Brabant.

Er zijn enkele verkennende publicaties over sporen van slavernij in Noord-Brabant. Zoals het in 2017 verschenen artikel ‘Sporen van slavernij in Noord-Brabant’ van Gerard Snikkenburg en Dineke Stam. In andere publicaties en langer lopende initiatieven als *Gids Slavernijverleden Nederland en Mapping Slavery* brengen Nancy Jouwe, Jennifer Tosh, Dienne Hondius en Esther Captain al vele jaren letterlijk de sporen van slavernij in kaart.¹⁶ Onderdeel daarvan zijn bijvoorbeeld kastelen en buitenplaatsen

in steden als Den Bosch, Bergen op Zoom en Helmond, die deels gefinancierd waren met opbrengsten uit de koloniën en waar Zwarte bedienden of tot slaaf gemaakte mensen verbleven.¹⁷ Erfgoed Brabant heeft een speciale themapagina over Brabant en slavernij met populairwetenschappelijke artikelen. In hun Erfgoedcolleges komt ook het koloniale verleden aan bod, zoals dat van Munganyende Hélène Christelle in 2020.¹⁸ In de podcastserie Zwart-Wit verleden dook Cindy de Koning in 2023 in het slavernijverleden van Breda, Tilburg en andere plekken in Noord-Brabant.

Uit deze publicaties blijkt dat vooraanstaande Brabantse families betrokken waren bij koloniale handel en slavernij, zoals de Tilburgse familie Bles en de Helmondse broers Bots, die eigenaren waren van plantages in Suriname. Ook de Brabantse missie- en zendingsgeschiedenis is verweven met het koloniale verleden. Een voorbeeld hiervan is missionaris Petrus ‘Peerke’ Donders uit Tilburg, die bekend is door zijn missiewerk in Suriname. Een ander voorbeeld is de Angolese slaafgemaakte Christiaan, die gedoopt werd in de Grote Kerk in Den Bosch.¹⁹

Aandacht voor het koloniale en slavernijverleden in Eindhoven

Eindhoven komt in deze publicaties niet naar voren. Dat betekent niet dat er niets vanuit de stad wordt ondernomen. Er zijn verschillende initiatieven die het koloniale verleden en de doorwerking daarvan onderzoeken, waarbij slavernij en andere vormen van gedwongen arbeid een rol spelen. Een goed voorbeeld is het Van Abbemuseum waar kunstenaar Victor Sonna in zijn tentoonstelling ‘1525’ met 152 nieuwe werken reflecteerde op het slavernijverleden. Onlangs opende het museum de onderzoekstentoonstelling *Verborgten Verbanden*, die de connecties van het museum met de tabaksplantages in Deli,

Oost-Sumatra, blootlegt.²⁰ In 2020 startte een jongere generatie in Eindhoven het project *Wie zijn wij?* waarin een kerngroep de doorwerking van het koloniale verleden in Noord-Brabant, waaronder ook Eindhoven, onderzoekt. Sporen van het koloniale slavernijverleden zijn in Eindhoven ook op andere wijze zichtbaar. Zo zijn er koloniale straatnamen, museale collecties en locaties waar textiel fabrieken stonden die koloniale producten zoals katoen verwerkten. Ook zijn er herdenkingen, vieringen en educatieve projecten over de doorwerkingen, georganiseerd door comités en initiatieven vanuit de Afro-diaspora, zoals het Comité 30 juni/1 juli Eindhoven, Stichting Mi Bosie voor Surinaamse ouderen en Gedeeld Verleden Gezamenlijke Toekomst Eindhoven. Daarnaast zijn er initiatieven vanuit Molukse en Indische gemeenschappen, zoals Bintang Maluku en Het Indisch Atelier. Veel plekken in de stad faciliteren dialoog, zoals de Bibliotheek Eindhoven, het Parktheater, Zaal M in Muziekgebouw Eindhoven en CKE Huis voor kunst en cultuureducatie.

Onderzoek naar de rol van Eindhoven en koloniale slavernij begint dus niet helemaal bij nul. De vele overzichtswerken over de geschiedenis van Eindhoven en Noord-Brabant vormen een belangrijke basis voor dit onderzoek.²¹ De vroegmoderne ontwikkeling van Brabant is (nog) niet onderzocht in relatie tot kolonialisme en slavernij. In deze publicaties komen koloniale verbanden niet of zijdelings aan bod. In publicaties over bijvoorbeeld de West-Indische Compagnie (WIC), Sociëteit van Suriname of de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) wordt Noord-Brabant als Generaliteitsland ook niet of nauwelijks meegenomen. Voor dit vooronderzoek was dus een uitgebreidere verkenning nodig.

Koloniale slavernij

Van het Atlantische gebied tot de Indische Oceaan en de Indonesische archipel

Het dominante beeld in de koloniale slavernij is vaak de plantageslavernij in de Amerika's waar koloniale producten zoals suiker, katoen en koffie op de plantages werden verbouwd.²² Gedurende de trans-Atlantische slavernij is op grote schaal gebruik gemaakt van dit mensonterend systeem. Slavernij en de rol van tot slaaf gemaakte mensen was omvangrijk en tegelijkertijd meerzijdig. Slaafgemaakte mensen werkten in de koloniën niet alleen op plantages en in mijnen, maar ook in en rondom het huis, in havens en ambachtswerkplaatsen. Ze werden ook ingezet als zeelieden en soldaten.²³ Koloniale slavernij onder de Nederlandse vlag was een mondiaal fenomeen dat zich uitstrekte van Zuid- en Zuidoost-Azië, de Indische Oceaan en Zuid-Afrika, de hele westkust van Afrika, de Noord-oostkust van Zuid-Amerika en het Caribisch gebied tot in Noord-Amerika.²⁴ Binnen de trans-Atlantische slavenhandel vervoerden Europese slavenhandelaren tussen de vijftiende en negentiende eeuw in totaal 12,5 miljoen slaafgemaakte mensen vanuit West-Afrika naar Noord- en Zuid-Amerika. Hiervan werden 600.000 mensen onder de vlag van de West-Indische Compagnie (WIC), opgericht in 1621, op Nederlandse schepen vervoerd op weg naar plantages in Suriname, de Caribische eilanden en andere gebieden zoals de Franse en Engelse koloniën in Noord-Amerika. Dit gebeurde ook door de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC), opgericht in 1720, en particulieren. Naar schatting zijn er rondom de Indische Oceaan en in de Indonesische archipel een half tot een miljoen mensen ontworteld en verscheept door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), opgericht in 1602, en particulieren die buiten de VOC

13 E. van Velden en S. Wieringa, *Deventer en Slavernij* (Deventer 2024); M. van der Linde, E. van Velden en M. Krijnsen, *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023); A. Drost e.a. ed., *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem 2024).

14 A. van Stipriaan, ‘De zwarte rand van de Vrede van Breda’, in: R. Kubben ed., *Ginder 't vreëverbont bezegelt. Essays over de betekenis van de Vrede van Breda 1667* (Breda 2015) 52-61; G. Snikkenburg en D. Stam, ‘Sporen van slavernij in Noord-Brabant’, *In Brabant, Tijdschrift voor Brabants Erfgoed* 8 (december 2017) 4, 11.

15 R. Hoeft, *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden* (Zutphen 2024).

16 D. Hondius e.a., *Gids Slavernijverleden. Nederland/The Netherlands Slavery Heritage Guide* (Edam 2019).

17 Zie onder meer hier <https://mappingslavery.nl/educatie/publicaties/gids-slavernijverleden-nederland/> (geraadpleegd op 2 januari 2024).

18 Zie de themapagina van Erfgoed Brabant: <https://www.brabantserfgoed.nl/koloniaalerfgoedinbrabant/> (geraadpleegd op 2 januari 2024).

19 Annemieke van der Vegt (2018) <https://www.hoeheetchristiaan.nl/christiaan-zonder-achternaam/>; [lezing van Alex van Stipriaan](#) in Den Bosch in het kader van de herdenking afschaffing slavernij, 1 juli 2023 (geraadpleegd op 21 januari 2024).

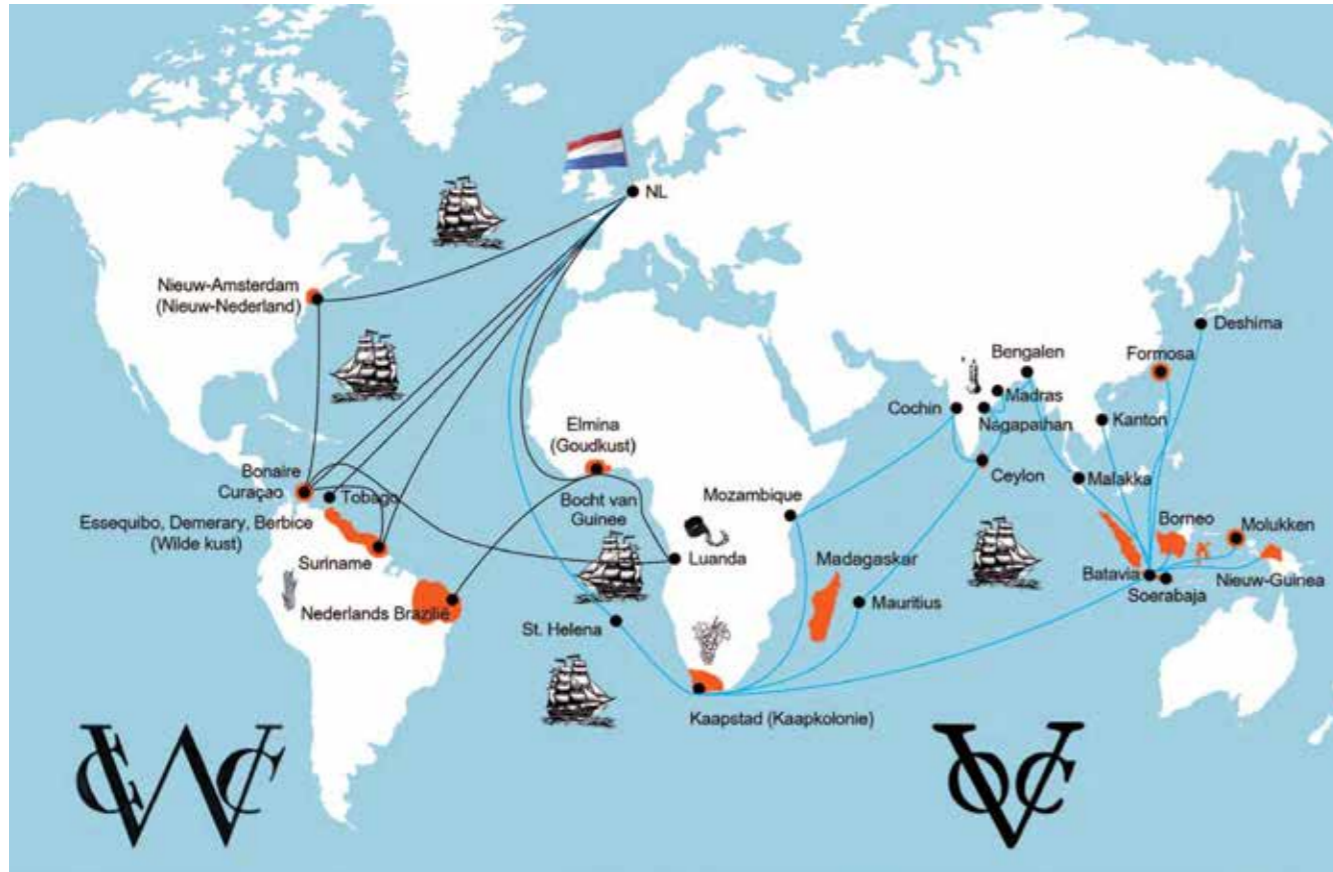
20 [Verborgten Verbanden](#) in het Van Abbemuseum (geraadpleegd op 1 april 2024).

21 Zoals *Eindhoven, een samenleving in verandering* van Jan van Oorschot, *Geschiedenis van Noord-Brabant* van Van den Eerenbeemt en *Geschiedenis van Brabant, Van Hertogdom tot Heden* van Jan van Oudheusden.

22 N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben ed., *Slavernij en de stad Utrecht*, (Utrecht 2021), 19.

23 M. van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015) 7-8.

24 In de tekst wordt bij gebruik van de ‘Nederlandse vlag’ of ‘Nederland’ ook de voorlopers van de Nederlandse staat, zoals de Republiek, bedoeld. Over het Nederlandse slavernijverleden zijn er de afgelopen decennia vele onderzoeken en talloze publicaties verschenen van wetenschappelijk onderzoekers als Rose Mary Allen, Frank Dragtenstein, Ulbe Bosma, Nancy Jouwe, Leo Balai, Alex van Stipriaan, Gert Oostindie, Remco Raben, Pepijn Brandon, Mark Ponte, Valika Smeulders, Esther Captain, Wim Manuhutu, Matthias van Rossum, Reggie Baay, Guno Jones, Karwan Fatah-Black, Okke ten Hove, Piet Emmer, Henk den Heijer en nog vele anderen.

Routes WIC (zwarte lijnen) en VOC (blauwe lijnen). (Sporen van het slavernijverleden in Fryslân van Barbara Henkes)

om handelden.²⁵ Hier vond de mensenhandel vooral plaats binnen de regio. De VOC verscheepte mensen uit Azië naar Zuid-Afrika en vanuit Madagaskar en Zuid-Afrika naar Azië.²⁶ Daarnaast verscheepte de VOC ook binnen de Indonesische archipel tot slaaf gemaakte mensen, bijvoorbeeld van Papua naar Java.

De dwarsverbanden tussen de verschillende koloniën binnen het Atlantische gebied en de Indische Oceaan zijn groter dan vaak gedacht. Een voorbeeld is de rekrutering van soldaten via Fort Elmina aan de West-Afrikaanse westkust, het huidige Ghana. Dit fungeerde als bestuurlijk centrum van de WIC in de regio en was het belangrijkste aanvoerpunt van

tot slaaf gemaakte mensen.²⁷ Minder bekend is het verhaal van drieduizend, veelal tot slaaf gemaakte, mannen die hier tussen 1831 en 1872 door Nederland geronseld zijn om als soldaten te dienen in het koloniale leger (Koninklijk Nederlands Indisch Leger) onder wie enkele tientallen werden opgenomen in het koloniale leger in Suriname.²⁸

Daarnaast waren er meer verwevingen tussen koloniaal Indonesië, de Caribische eilanden en Suriname. Zo werden Aziatische stoffen en schelpen gebruikt in de Atlantische mensenhandel en werden slaveneigenaren in Suriname en de Cariben na de afschaffing van de slavernij in 1863 gecompenseerd voor hun 'verlies van bezit'. Dit werd gefinancierd met de

zogenoemde 'Indische baten', de opbrengsten uit het opgelegde Cultuurstelsel van onvrije arbeid in de kolonie Nederlands-Indië.²⁹

Vanaf de eerste Europese kolonisatie is altijd sprake geweest van verzet en strijd. Van de oorspronkelijke bewoners van de door Europese mogendheden bezette gebieden tot aan mensen die gedurende de koloniale periode zich hebben weten vrij te vechten en onafhankelijke gemeenschappen stichtten, zoals de Marrons in Suriname. Maar denk ook aan individuele daden van verzet, zoals van de Arubaanse Virginia Dementricia Gaai die zich als jonge vrouw structureel en tegen een hoge prijs bleef verzetten tegen haar 'eigenaar'.³⁰

Een Afrikaanse militair van het KNIL. Hun eigen namen werden niet opgetekend waardoor de eigen familienamen vaak niet meer bekend zijn. Uit recent onderzoek van het slavernijverleden van Arnhem blijkt dat dit mogelijk een portret is van Jan Kooij, geschilderd door Isaac Israëls, 1882. (Collectie Bronbeek)

Afschaffing slavernij en voortzetting lijfeigenschap en ontworteling

Op 1 juli 1863 werd de slavernij in Suriname en de Caraïbische eilanden na eeuwen bij wet afgeschaft. Denemarken, Groot-Brittannië en Frankrijk hadden dat achtereenvolgens in 1804, 1834 en 1848 gedaan. De vrijgemaakten op de plantages in Suriname werden echter gedwongen hierna onder staatstoezicht nog tien jaar lang op de plantages te blijven werken om de 'schade' voor de plantagehouders te beperken. Voor velen geldt dan ook het jaar 1873 als het jaar waarin er pas daadwerkelijk een einde kwam aan koloniale slavernij.³¹ In voormalig Nederlands-Indië, het huidige Indonesië, vond de formele afschaffing van slavernij plaats op 1 januari 1860. In de praktijk duurde het veel langer. Zoals op Bali bijvoorbeeld, waar het nog zeker tot 1908 duurde tot er daadwerkelijk een begin werd gemaakt met de afschaffing van slavernij.³² Waarschijnlijk duurde het nog zeker tot 1914 voordat de slavernij in de hele Indonesische archipel eindigde.³³

Het is van belang de vormen van onvrije arbeid voorafgaand en na de wettelijke opheffing van slavernij te erkennen. Slavernij, dwangarbeid en contractarbeid bestonden ook naast elkaar, of volgden elkaar op.³⁴ Het Cultuurstelsel was bijvoorbeeld tussen 1830 en 1870 een systeem van onvrije arbeid dat naast slavernij bestond. Op het eiland Java leidde dit stelstel tot aanzienlijke oversterfte onder de plaatselijke bevolking.³⁵ Een ander voorbeeld is de creatie van systemen van contractarbeid na 1863, waarbij Hindostaanse, Chinese en Javaanse contractarbeiders in verschillende periodes vanaf midden negentiende eeuw tot 1930 werden ontworteld uit de eigen omgeving en naar Suriname werden verscheept

25 Esther Captain, e.a.. 'Een pleidooi voor een open kijk op het Nederlandse wereldwijde slavernijverleden' in: *Impact Magazine, over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen*, 7/3 (2023), 36-38 (geraadpleegd op 17 maart 2024).

26 Wim Manuhutu, historicus en specialist op het gebied van het koloniale en slavernijverleden van de VOC en (Oost)Indonesië; M. van Rossum, 'Vervloekte goudzucht'. De VOC, slavenhandel en slavernij in Azië', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 12 (december 2015) 4, 29.

27 Jouwe, e.a. *Slavernij en de stad Utrecht*, 15; Bosma, 'Gedwongen verplaatsing en illegale slavenhandel na de afschaffing' in *Staat en Slavernij*, 149.

28 Het ging hierbij veelal om slaafgemaakten en krijgsgevangenen in de regio. Om het Brits verbod op slavenhandel te omzeilen verliep de werving via de Ashantivorst. In theorie waren dit vrijwillige soldaten, in de praktijk echter moesten zij het voorschot waarmee Nederland hen vrijkocht door hun soldij worden terugbetaald. Ulbe Bosma, 'Gedwongen verplaatsing en illegale slavenhandel na de afschaffing', in *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*, onder redactie van Rose Mary Allen e.a. (Amsterdam: de Arbeiderspers, 2023), 10.

29 Auteurs en onderzoekers Esther Captain en Rose Mary Allen over de publicatie *Staat en Slavernij*, in M. Timmermans, "[Nederland gedroeg zich als spin in het koloniale web.](#)", *Trouw* (15 juni 2023) (geraadpleegd op 16 februari 2024).

30 Na de Emancipatie in 1863 krijgt Virginia de achternaam Gaai. Rebel van Aruba, <https://www.slavernijenij.nl/>; kunstenares Vanessa Paulina die opgroeide op Aruba, Bonaire en Curaçao maakte geïnspireerd op haar verhaal een kunstwerk, <https://www.vanessapaulina.com/> (geraadpleegd op 18 mei 2024).

31 K. Nimako, M. Delea en M. Esajas, *Waarom vrijheid niet kon wachten. Het parlementair debat rondom de afschaffing van slavernij* (Amsterdam 2020) in opdracht van Het Nationaal Instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee). Kennis- en onderzoekscentrum over het Nederlandse slavernijverleden en de gevolgen daarvan voor de hedendaagse samenleving.

32 Bosma, *Staat en Slavernij*, 150.

33 Historicus en docent aan de Vrije Universiteit Wim Manuhutu over de slavenhandel en afschaffing in de Indische Oceaan, in: aflevering 'Vergeten Slavernij' (2023) Universiteit van Nederland.

34 E. Klinkers, 'Het kronkelige pad van slavernij naar 'vrije' arbeid', in R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 111-121.

35 P. de Zwart, D. Gallardo-Albarrán, A. Rijpmma, 'The Demographic Effects of Colonialism: Forced Labor and Mortality in Java, 1834-1879', *The Journal of Economic History* 82 (2022) 1, 211-249.

en te werk gesteld.³⁶ Op Curaçao konden de vrijgemaakte mensen na de wettelijke afschaffing een stuk grond krijgen waar ze hun eigen voedsel konden verbouwen, mits zij ook een aantal dagen per jaar onbetaald bleven werken op de plantages en een deel van hun oogst afstonden aan de plantage-eigenaren. Dit zogeheten paga tera-systeem bleef tot een deel van de twintigste eeuw voortbestaan.³⁷ In het onlangs verschenen boek *De contractarbeiders van Deli* over de tabaksplantages in Oost-Sumatra noemt de auteur Reggie Baay het systeem van contractarbeid en lijfeigenschap, ontstaan na de afschaffing, ‘alternatieve slavernij’.³⁸ De slavernijgeschiedenis van Nederland kan dus niet los worden gezien van het koloniale systeem waarbinnen slavernij en de voortzetting van structuren van ontworteling en gedwongen arbeid plaatsvonden. Het is een groter verhaal. Daarom is dit ook meegenomen in het vooronderzoek naar het koloniale slavernijverleden van Eindhoven.

1. Eindhoven, Staats-Brabant en de koloniën

Zoals uit onderzoeken uit andere steden blijkt, waren veel stadsbesturen en bestuurders in de Republiek nauw betrokken bij het systeem van koloniale slavenhandel en slavernij, vaak door bestuurlijke vertegenwoordiging in een van de Kamers van de VOC en WIC of door investeringen in deze handelscompagnieën.³⁹ Daarnaast profiteerden kooplieden en plantage-eigenaren van de mensenhandel en de handel in producten die met slavernij waren verbouwd. Iedereen kon financieel deelnemen en zo indirect bijdragen aan het systeem van koloniale slavernij. Van regenten tot ambachtslieden die werkten op de scheepswerven, of smeden die handboeien maakten bestemd voor de slavenhandel van de WIC.⁴⁰ Gold dit ook voor Eindhoven? De stad bezat weliswaar vanaf 1232 stadsrechten, maar maakte tussen 1648 en 1795 deel uit van de Generaaliteitslanden en had daarmee een heel andere status dan de steden in bijvoorbeeld Holland of Zeeland. Bovendien telde Eindhoven rond de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in 1602 en de West-Indische Compagnie (WIC) in 1621 slechts enkele honderden huizen en rond de duizend inwoners.⁴¹ Dat aantal groeide slechts langzaam: aan het begin van de negentiende eeuw had de stad nog maar krap tweeduizend inwoners. Pas vanaf 1920 groeide de stad met de inlijving van omliggende gemeentes van 6.500 inwoners naar tegen de vijftigduizend.⁴² Sinds begin jaren zestig van de twintigste eeuw is Eindhoven de vijfde stad van Nederland.⁴³ Wat was de relatie tussen het stadsbestuur van

Eindhoven en de Eindhovense samenleving met betrekking tot koloniale slavernij tijdens de zeventiende en achttiende eeuw, toen de Nederlandse slavenhandel en slavernij ontstonden en hun hoogtepunt bereikten? Op welke manieren manifesteerden de koloniën zich in de samenleving van Eindhoven? De positie van Eindhoven was gedurende de zeventiende en achttiende eeuw verbonden met die van Staats-Brabant binnen de Republiek. Hierin was het einde van de Opstand in de Nederlanden, ook bekend als Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), een belangrijk markerpunt.

Kwartier Kempenland in de Meierij 's-Hertogenbosch

Aan het begin van de zeventiende eeuw was Eindhoven, net als veel andere plaatsen in Noord-Brabant, met zo'n duizend inwoners niet groot. Uitzonderingen hierop waren garnizoenssteden als Bergen op Zoom, Breda en 's-Hertogenbosch, die toen inwonersaantallen van boven de zeventuizend hadden.⁴⁴ Eindhoven had vooral een regionale marktfunctie. Door haar strategische ligging, op een kruispunt tussen de handelsroutes van 's-Hertogenbosch naar Luik, en van Antwerpen naar Venlo, ontwikkelde Eindhoven zich tot een dynamisch markt- en handelsstadje. Tot het einde van de Tachtigjarige Oorlog besloeg het hertogdom Brabant, waar Eindhoven toe behoorde, grofweg uit de tegenwoordige provincies Noord-Brabant, Antwerpen

36 Zie bijvoorbeeld organisaties als www.hindorama.com, Suriname Chinese United Association en Stichting Herdenking Javaanse Immigratie <https://stichij.javanen.nl> Op 13 maart jl. is het boek *Samen op Beekvliet. De Javaanse Surinamers in Sint-Michielsgestel (1975-2017)* van Sabine Ticheloven gelanceerd over de opvang van Javaans-Surinaamse gezinnen in Beekvliet.

37 Allen e.a., *Staat en slavernij*, 232.

38 R. Baay, *De contractarbeiders van Deli. Een geschiedenis van onvrije arbeid, onrecht en verzet in Nederlands-Indië*, (Amsterdam 2024) in het boek introduceert Baay deze vorm van contractarbeid en lijfeigenschap als 'alternatieve slavernij'.

39 Vanaf 2020 na de stadsonderzoeken in Amsterdam en Rotterdam, volgden andere steden als Utrecht, Leiden, Den Haag, Deventer, Haarlem, Groningen en Gouda waarin de institutionele betrokkenheid naar voren kwam.

40 E. Sint Nicolaas e.a. *Slavernij. Het verhaal van João, Wally, Oopjen, Paulus, Van Bengalen, Surapati, Sapali, Tula, Dirk, Lohkay* (Amsterdam 2021) 76.

41 Precieze aantallen zijn moeilijk te geven maar gaan richting de 1000 tot max 2000 inwoners, via historicus Wouter Loeff van Erfgoed Brabant.

42 **Gemeente Eindhoven**; Anno 2024 telt de stad 246 417 inwoners, **CBS** (geraadpleegd op 23 januari 2024).

43 **Eindhoven in Beeld**, Gemeente Eindhoven (geraadpleegd op 4 maart 2024).

44 In peiljaar 1600 had 's-Hertogenbosch naar schatting ruim 12.000 inwoners, Bergen op Zoom ruim 8.000 en Breda ruim 7.000. A.C.M. Kappelhof, (2009) *'Schijnbare stabiliteit'* De demografische ontwikkeling van de steden 's-Hertogenbosch en Breda in de vroeg- moderne periode (1600-1800), <https://deoranjeboom.nl/wp-content/uploads/2015/03/demografie-kappelhof.pdf>; **Heemkundekring Dongen** (geraadpleegd op 5 maart 2024).

De aftocht van Staatse troepen na overgave van de stad aan de Spanjaarden in 1583. (bron: Frans Hogenberg, Eindhoven belegerd en veroverd, ca. 1585, Wikimedia Commons)

en Vlaams-Brabant. Dit zorgde voor een historisch sterke binding met zuidelijke steden als Brussel, Antwerpen en Luik. De bevolking van Eindhoven bestond veelal uit katholieke families van handelaren, ambachtslieden, boeren en lokale bestuurders, later ontstond er een kleine groep van (nazaten van) invloedrijke protestantse ambtenaren.⁴⁵ Eindhoven was geen geïsoleerde samenleving maar trok juist ook handelaren en arbeiders vanuit plekken die nu behoren tot België, Duitsland en Frankrijk en uit het noorden van de Republiek.⁴⁶

Als gevolg van de Tachtigjarige Oorlog splitste het oude hertogdom Brabant vanaf de Vrede van Munster in 1648 in tweeën. Het zuiden van het

hertogdom behoorde vanaf nu officieel tot de Spaanse Nederlanden, terwijl het noorden als Staats-Brabant onderdeel werd van de Republiek der Verenigde Nederlanden.⁴⁷ Staats-Brabant was een Generaliteitsland dat onder direct gezag van de Staten-Generaal viel. Binnen Staats-Brabant was Eindhoven onderdeel van het Kwartier Kempenland, één van de vier kwartieren die onder de Meierij van 's-Hertogenbosch vielen. In Oirschot resideerde de kwartierschout van Kempenland of zijn plaatsvervanger, die als gezagvoerder namens de Staten-Generaal optrad in het gebied. Vanaf 1668 was Eindhoven hoofdstad van Kwartier Kempenland.⁴⁸ Lokaal bestond het bestuur van Eindhoven uit een schepensbank, de voorloper van het tegenwoordige college

van burgemeester en wethouders. Het bestuur bestond tot 1810 uit zeven schepenen (vergelijkbaar met wethouder), twee burgemeesters en vijf raadmannen.⁴⁹

De regio zou tot het einde van de achttiende eeuw met name als bufferzone dienen tegen vijandelijke aanvallen vanuit het zuiden richting de Republiek.⁵⁰ Vanwege haar strategische ligging fungeerde Eindhoven als doorgangsroute voor de Spaanse, Franse en Staatse troepen. Daarmee vormde Eindhoven een militair risicogebied, dat direct vanuit Den Haag door de Staten-Generaal diende te worden gecontroleerd.⁵¹ Als generaliteitsgebied beschikte Staats-Brabant niet over eigen vertegenwoordigers of bestuurders in de Staten-Generaal en had zodoende een ondergeschikte positie in de Republiek.

[Klik hier](#) Historicus Wouter Loeff van Erfgoed Brabant vertelt over de positie van Brabant en Eindhoven in de zeventiende eeuw.

Na de Opstand was de katholieke kerk haar prominente positie in de samenleving verloren. De strijd was mede ontstaan door religieuze verschillen tussen katholieken en protestanten, waarbij die laatste groep uiteindelijk aan het langste eind trok. Openbare uitoefening van het katholieke geloof werd verboden, kerken werden onteigend, kloosters gesloten, pastoors en bisschoppen uitgewezen. Dat had ingrijpende gevolgen voor de overwegend

katholieke regio Noord-Brabant. In Eindhoven werd de St. Catharina kerk onttrokken aan de katholieken en door de protestanten in gebruik genomen.⁵² Vanaf 1660 kwam hier de politieke reformatie bovenop en werd bepaald dat katholieken geen overheidsfuncties meer mochten bekleden, behalve als er geen geschikte protestantse kandidaten voorhanden waren.⁵³ Dit betekende op regionaal en lokaal niveau dat een zeer kleine protestantse elite de bestuurlijke macht had.⁵⁴ De Raad van State, het adviesorgaan van de Staten-Generaal, was belast met het dagelijks bestuur van Staats-Brabant en hield streng toezicht op de uitvoering tot op lokaal niveau.⁵⁵

De Tachtigjarige Oorlog had grote invloed op het alledaagse leven van Brabanders en hun sociaal-economische positie. Zo vernielden en plunderden soldaten van alle partijen erop los in Eindhoven. Armoede onder de gemiddelde Eindhovenaren was hoog: een derde tot de helft van de inwoners van de stad leefde onder erbarmelijke omstandigheden.⁵⁶ Een groot deel van de katholieke adel vluchtte naar het zuiden, wat nu België is. Dit kapitaalverlies was een economische klap voor Brabant.⁵⁷ Anders dan voor Holland, stond daar geen immigratie van rijke zuiderlingen uit steden als Antwerpen tegenover. De oorlog had ook invloed op de mondiale machtsverhoudingen. Voor de overzeese handel was de haven van Antwerpen in de zestiende eeuw het handelscentrum in het gebied dat later Nederland en België zou worden.⁵⁸ Na de val van Antwerpen in 1585 namen de steden in Zeeland en vooral Holland, met Amsterdam als absoluut centrum, deze functie over. Ook bracht dit een grote uitstroom van inwoners, kapitaal en handelsnetwerken vanuit het zuiden richting het noorden op gang. Veel Vlamingen en Brabanders uit de Zuidelijke Nederlanden vonden

45 J.M.P. van Oorschot, *Eindhoven een samenleving in verandering. Deel 1 1810-1920* (Eindhoven 1982) 150.

46 F.J.M. van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven. Allochtoon ondernemersinitiatief in de negentiende eeuw* (Eindhoven 1985) 25.

47 [Generaliteitsland en ministaatjes](#), Erfgoed Brabant (geraadpleegd op 28 januari 2024).

48 Tot 1668 wisselde dit met Oerle en Oirschot. Zie: J.G.M. Sanders, e.a., *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden 1572-1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch 1996), 81; Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE), toegang: 15024, Kwartier Kempenland, 1599-1763.

49 Sanders, *Noord-Brabant tijdens de Republiek*, 306.

50 G. van den Brink, *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996) 199.

51 Van den Brink, *De grote overgang*, 209-210.

52 [Kempenland historie](#) (geraadpleegd op 27 maart 2024).

53 H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant, deel 1: 1796-1890 Traditie en modernisering* (Amsterdam/Meppel 1996) 48-49.

54 C.M. Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek: subcultuur en tegencultuur in Nederland, 1570-1750* (Leiden 2018) 288.

55 Sanders, *Noord-Brabant tijdens de Republiek*, 78.

56 Van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant*, 45. De armoede gold eveneens voor de meeste andere steden in de Republiek waarvan een flink deel onder de armoedegrens leefde, zeker in oorlogstijd of na slechte oogsten.

57 [Generaliteitsland en ministaatjes](#), Erfgoed Brabant (geraadpleegd op 3 maart 2024).

58 K. Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname 1683-1795 het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen 2019) 15.

de mogelijkheid in de Hollandse en Zeeuwse steden hun eigen godsdienst uit te oefenen alsook hun handelsactiviteiten voort te zetten.⁵⁹

De Nieuwe Brabantsche Compagnie

De economische machtsverschuiving van zuid naar noord is ook terug te zien in de voorlopers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Deze zogeheten voorcompagnieën, opgericht tussen 1594 en 1602, handelden voornamelijk in specerijen met Azië en raakten al direct betrokken bij slavernij.⁶⁰ De in 1599 opgerichte Brabantsche Compagnie, ook wel de Nieuwe Brabantsche Compagnie genoemd, was eveneens een voorcompagnie. De bewindhebbers waren, op enkele uitzonderingen na, uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstige gevluchte kooplieden.⁶¹

Ook in andere voorlopers van de VOC waren mensen uit het zuiden vertegenwoordigd. Zo waren twee van de negen bewindhebbers van de Compagnie van Verre afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden.⁶² Hoewel zij destijds vaak als ‘Brabanders’ werden aangeduid, kwamen deze bewindhebbers met name uit Antwerpen of andere steden die later tot België zouden gaan behoren.⁶³ Vooral nog is hier niemand uit Eindhoven naar voren gekomen.

Bij zowel de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) als de West-Indische Compagnie (WIC) lag de besluitvorming hoofdzakelijk bij de Kamers in Holland en Zeeland. Gewesten waar geen Kamer was gevestigd waren op verschillende manieren betrokken als bewindhebber of investeerder. Bijvoorbeeld door een positie als ‘buitengewone

bewindhebber’ zoals de Staten van Overijssel die kregen bij de VOC Kamers in Enkhuizen en later in Delft.⁶⁴ Gelderland had net als andere gewesten een vaste vertegenwoordiging in de Vergadering van de Staten-Generaal en zat in verschillende koloniale commissies.⁶⁵ In kleinere steden konden het stadsbestuur en ondernemende kooplieden eveneens investeren in de compagnieën en bewindhebbers krijgen. Zo had de stad Deventer bewindhebbers in zowel de WIC-Kamers van Amsterdam als Maze in Rotterdam.⁶⁶ Op deze manier kregen ook de gewesten zonder Kamer of strategische haven alsnog toegang tot bestuurlijke posities en oefenden zij invloed uit op koloniaal beleid. Dit gold niet voor Staats-Brabant.⁶⁷ Vooral Holland verzette zich tegen zelfbestuur van Noord-Brabant en sloot het gewest uit van vertegenwoordiging in de Vergadering van de Staten-Generaal. Naast de eerdergenoemde religieuze verhouding, speelden economische en politieke motieven hierin een rol.⁶⁸ Hollandse handelaars maakten zich zorgen over de economische gevolgen en de toenemende concurrentie als gevolg van toetreding van Brabant. Daarnaast was er bij de Hollandse republikeinse regenten argwaan jegens een mogelijke groei van de machtspositie van de stadhouders die uitgebreide bezittingen hadden in Noord-Brabant, waaronder Eindhoven, waarvan zij heer waren.⁶⁹

De Staten-Generaal had kortom de neiging de steden en dorpen in de regio klein te houden.⁷⁰ Het kleine stadje Eindhoven had dan ook weinig betrokkenheid bij en invloed op het bestuur van de VOC en WIC. Zelfs voor de grotere Brabantse steden als Den Bosch was het lastig toegang te krijgen tot belangrijke

59 Zeeuws Archief, [Zoekgids Zuid-Nederlanders in de 16e eeuw](#) (geraadpleegd op 19 maart 2024).

60 M. van Rossum, ‘De VOC, van Amsterdam naar Azië’, in *Slavernij in de Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020) 108-110.

61 F.S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2009) 29.

62 Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 29.

63 Ibidem.

64 Esther van Velden en Siert Wieringa, *Onderzoeksrapport Deventer en Slavernij* (Zwolle 2023).

65 A. Drost ‘Institutionele verbondenheid met koloniale slavernij. Arnhem en Gelderland binnen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden’, in: *Onderzoeksrapport ‘Sporen van slavernijverleden in Arnhem’* (2024) 17.

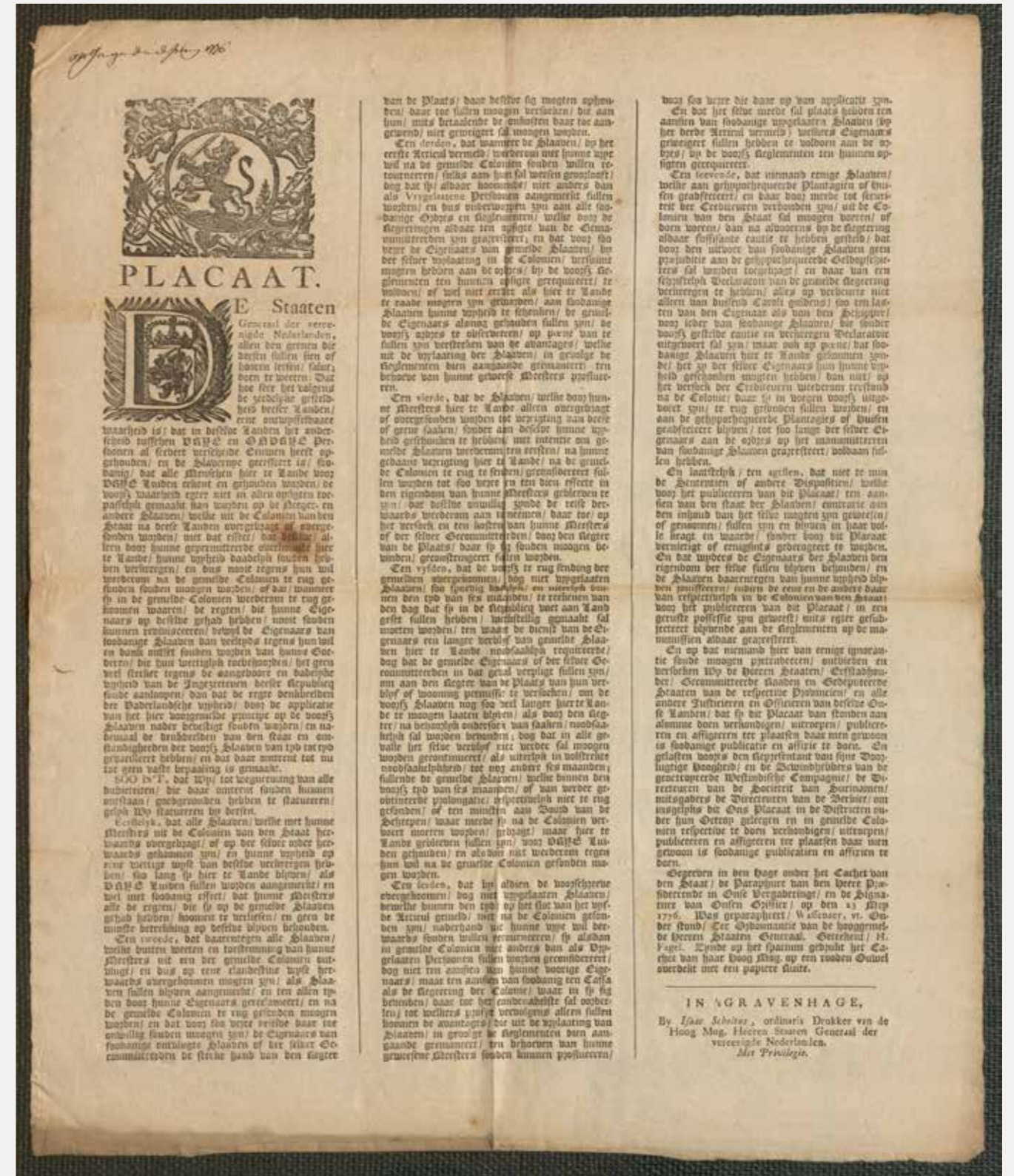
66 Van Velden e.a., *Deventer en Slavernij*, 16.

67 Zoals de studie van Sanders naar voren komt, begint de geschiedenis van ‘Staats-Brabant’ niet in 1648, maar was het resultaat van ontwikkelingen in de periode 1567-1648. Na de val van Antwerpen moesten de Brabantse afgevaardigden in de Staten-Generaal zich terugtrekken. De definitieve vorming van Staats-Brabant begon na 1588 De Staten-Generaal beschouwden zich als soeverein over de veroverde gebieden. J.G.M. Sanders, *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding* (Den Bosch 1996) 13 – 21.

68 Van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant*, 35.

69 Ibidem.

70 Ibidem, 43

Plakkaat van de Staten-Generaal uit 1776 aangaande de slavernij. (Collectie Regionaal Historisch Centrum Eindhoven)

bewindhebbersposities en functies binnen de koloniale compagnieën en ontbrak het aan een bestuurlijke infrastructuur die er in andere gewesten wel was. Het is de vraag of nader onderzoek naar het stadsbestuur van Eindhoven in de tijd dat het onderdeel was van een Generaliteitsland wezenlijk andere inzichten oplevert over institutionele betrokkenheid in het koloniale bestuur. Echter, alleen op basis van uitvoeriger onderzoek kan dit worden vastgesteld.

Stadsbesturen in Staats-Brabant kregen wel te maken met het systeem van koloniale slavernij, en waren hiervan in elk geval op de hoogte. In het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven ligt bijvoorbeeld een origineel exemplaar van een wetwijziging uit 1776 van de Staten-Generaal over de positie van tot slaaf gemaakte mensen die naar de Republiek werden meegenomen door hun 'eigenaren'.⁷¹ Dit decreet bepaalde dat slaafgemaakte mensen die in de Republiek aankwamen niet automatisch vrij waren, maar pas na een half jaar, of maximaal een jaar als zeker was dat ze dan naar de kolonie terugkeerden. Voor die tijd was hierin geen eenduidig beleid geweest maar was slavernij in de Republiek bij wet verboden. Deze wetwijziging was van toepassing op de hele Republiek en werd hoogstwaarschijnlijk als formaliteit ter kennisgeving naar alle gebieden gestuurd, waaronder dus ook Oirschot. De lokale stadsbesturen in Eindhoven en omgeving waren in elk geval geïnformeerd over de wetgeving rondom koloniale slavernij.

Bestuurders in Eindhoven en de koloniën

In de eerste verkenning van het archief zijn er geen aanwijzingen gevonden dat het stadsbestuur van Eindhoven in de zeventiende en achttiende eeuw een prominente of structurele rol speelde binnen het koloniale bestuur, of hoge functies bekleedde binnen

de VOC of WIC. Gezien de positie van Eindhoven, is dit niet opmerkelijk. Bij een scan van schepenen en burgemeesters uit de zeventiende en achttiende eeuw is evenmin bezit van plantages, bezit van tot slaaf gemaakte mensen of aandelen in de WIC of VOC geconstateerd. Wel zijn er individuele bestuurders zoals schepenen, juristen en notarissen, en andere inwoners uit Eindhoven en omgeving, die op een andere manier betrokken waren bij koloniale zaken.

Uit diverse notariële en schepenbankarchieven van Eindhoven komen voorbeelden naar voren van erfgenamen van in koloniën overleden soldaten die nog geld tegoed hadden van de compagnie waarvoor zij dienden.⁷² Er zijn ook afhandelingen van erfenissen en volmachten aan Eindhovense kooplieden om namens nabestaanden bij de VOC-kamers betalingen op te eisen van iemands overleden zoon of man.⁷³ In de stukken traden de schepenen op als getuigen en ondertekenden zij verschillende verklaringen die betrekking hadden op de koloniën.

In de verkenning kwamen enkele families vaker naar voren die relaties hadden met de koloniën. Een voorbeeld is de familie Van Braam, die generaties lang verbonden was met de VOC en later de kolonie Nederlands-Indië. François Everhardus van Braam (1735 – 1770), afkomstig uit Bergen op Zoom, was voordat hij koopman en schepen werd in Eindhoven, in dienst van de VOC in China en 'Oost-Indië'.⁷⁴ Zijn in Eindhoven geboren zoon François van Braam (1770 – 1810) zou een hoge koloniaal bestuurder worden en was onder meer gouverneur van Makassar.⁷⁵ Uit *Indische adel De koloniale lotgevallen van de Indische familie Van Braam* wordt duidelijk dat de Van Braams in Nederlands-Indië ook tot slaaf gemaakte mensen in dienst hadden.⁷⁶ Er zijn eveneens banden met

Suriname. Zo vestigde Françoise van Braam, de zus van François Everhardus, zich in 1769 vanuit Paramaribo in Eindhoven.⁷⁷ De naam Van Braam komt vaker voor in notariële akten van de VOC.⁷⁸

Er waren notarissen uit Eindhoven die als belangenbehartiger optraden voor mensen buiten de stad en regio, zoals kooplieden of bestuurders uit Zeeland, Groningen, of Amsterdam, die nauw betrokken waren bij slavernij. Hierbij gaat het ook om invloedrijke individuen zoals bewindhebbers, gouverneurs-generaal, directeuren en kooplieden. Uit het archief van de Eindhovense notaris Pieter Gerard van Esveld (1745-1794) komt bijvoorbeeld Pieter Duvelaer van Campen (1704-1770) naar voren, bewindhebber van de VOC-Kamer in Zeeland. Een ander voorbeeld uit zijn archief is Willem Fockens (1727-1779), gouverneur van Ambon en lid van de VOC-Raad van Indië, die ook veel tot slaaf gemaakte mensen 'bezat' op de Molukken. Nader onderzoek is nodig om de aard en het belang van deze betrekkingen in relatie tot Eindhoven te duiden.

Een voorbeeld van invloedrijke personen die vanuit de koloniën in Eindhoven terecht kwamen, is Wigbold Crommelin (1712-1789), gouverneur van Suriname namens de Sociëteit van Suriname. Deze Sociëteit was een samenwerkingsverband tussen het stadsbestuur van Amsterdam, de WIC en de rijke familie Van Aerssen van Sommelsdyck, dat Suriname bestuurde tussen 1683 en 1795. Crommelin was in de kolonie zelf eigenaar van drie koffieplantages met in totaal bijna driehonderd tot slaaf gemaakte mensen.⁷⁹ De Brabantse connectie met Crommelin was al bekend; na zijn pensioen in 1770 vestigde hij zich aanvankelijk in Breda en nam Anna, Laloupe en Joost, voormalig tot slaaf gemaakte mensen uit Suriname,

mee als bedienden. Als weduwnaar hertrouwde hij op late leeftijd en vestigde zich in Kasteel Dommelrode in Sint-Oedenrode, dat hij financierde met de opbrengsten van de plantageverkoop.⁸⁰ Op 1 november 1775 ging hij in Eindhoven in ondertrouw en regelde hier zijn huwelijkse voorwaarden, waarin de verdeling van verschillende plantages en tot slaaf gemaakte mensen in Suriname werd geregeld.⁸¹ Zijn aanstaande bruid was Sybrandina Cornelia Johanna Storm van 's Gravesande (1756-1811), die in Eindhoven woonde. De familie Storm van 's Gravesande had eveneens nauwe banden met de koloniën. Zo was Laurens Storm van 's Gravesande (1704-1775), afkomstig uit Den Bosch, twintig jaar lang directeur-generaal van Essequibo en Demerara, Nederlandse buurkoloniën van Suriname.⁸² Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de relaties tussen inwoners van Eindhoven en de koloniën en slavernij. Het verkennend onderzoek heeft meer aanwijzingen daarvoor in de archieven aangetroffen, waarvan de relevantie kan worden onderzocht.

Er komen meer bestuurders, kooplieden, notarissen en andere inwoners van Eindhoven, naar voren die koloniale relaties laten zien. Dit maakt nieuwsgierig naar waarom en welke zaken door wie zijn behartigd en of er een netwerk van invloedrijke (protestante) personen of families naar voren komt. In een kleine stad als Eindhoven waren er vermoedelijk niet veel notarissen actief en hielden vooral bestuurders de bescheiden bij op het gebied van onroerend goed, schulden en leningen. De notarissen die er waren, werkten vaak met name in dienst van vermogende families. Omdat dit door het stadsbestuur werd bijgehouden, is het relevant om dit te onderzoeken om een sluitend antwoord te kunnen geven op de vraag naar de betrokkenheid van de stad en het bestuur.

71 Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE), Plakkaat van de Staten-Generaal aangaande de slavernij, toegang: 10637 Gemeentebestuur Oirschot en Best, 1513-1821, inv.nr. 2152 en M. Ponte in *Staat en Slavernij* (2023) 220.

72 RHCE, toegangsnr.: 10220, Schepenbank Tongelre, 1559-1810. 'Verklaring van de schepenen ten behoeve van de erfgenamen dat Jacob Janssen op 18 september 1648 is geboren en op 15 augustus 1692 in Oost-Indië is overleden en nog geld te goed heeft van de O.I. Compagnie., 25-3-1701' inv.nr. 78.

73 Zie bijvoorbeeld RHCE, toegang: 10223 Schepenbank Waalre - Valkenswaard, 1446-1810, inv.nr. 154 'Volmacht van Ida Hendriks op Arnoldus Beerenbroek om in rechte op te treden bij de kamer van Middelburg van de Oost-Indische Compagnie inzake achterstallige gage van wijlen haar echtgenoot Peeter Smits., 11-9-1741' of 'Volmacht van Jan van den Broeck op Hendrik Zwaane om naar Amsterdam af te reizen en daar in rechte op te treden bij de invoering van achterstallige gage van wijlen Anthonij Janssen., 15-1-1734'.

74 J. P. W. A. van Braam Houckgeest, *Genealogy and History of the families Van Braam and Van Braam Houckgeest* (Zutphen 1997) 53.

75 Indische Genealogische Vereniging, genealogie opgesteld door Louis Barkey (1975); R.G. de Neve, 'De oudere generaties van het geslacht Barkey in West- en Oost-Indië', *De Indische Navorscher* (1989) 17-21 (geraadpleegd op 12 januari 2024).

76 E. Fortuin, *Indische adel. De koloniale lotgevallen van de Indische familie Van Braam*, (Zutphen 2024), 48-50; Het Nationaal Archief, Den Haag, 'De

index slavernij en slavenhandel in Nederlands-Indië (1820-1900)'.

77 Na registratie in Veldhoven vestigt zij zich later in Eindhoven. RHCE, 10225, inv.nr. 43.7.

78 RHCE, 10231 Notariële archieven standplaats Eindhoven, 1592-1935, inv.nr. 235 het notarieel archief van de Eindhovense notaris Pieter Gerard van Esveld komen bewindhebbers naar voren als Pieter Duvelaer van Campen (1704-1770) van de VOC-Kamer in Zeeland.

79 L. Nierse, 'Slavernij Suriname 'geboren' in Breda', 24 juni 2019, Stadsarchief Breda (geraadpleegd op 15 februari 2024).

80 Snikkenburg en Stam, 'Sporen van slavernij in Noord-Brabant', 12.

81 RHCE, 10201 Schepenbank Eindhoven, 1509-1810, Trouwinschrijving Wigbold Crommelin en Sebrandina Cornelia J Storm van 's Gravesande, 01-11-1775; 10201 Schepenbank Eindhoven, 1509-1810, inv.nr. 1562, aktenr. 119; (RHCE), 10201 Schepenbank Eindhoven, 1509-1810, Huwelijkse voorwaarden tussen Wigbold Crommelin en Sebrandina Cornelia Johanna Storm van 's-Gravensande, 01-11-1775, inv.nr. 1562, aktenr. 119.

82 M. Kuipers, 'Utrechtse negotiaties en de deftige notaris Dirk Wernard van Vloten', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben ed., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 133-142.

Eindhovenaren overzee

Er waren ook Eindhovenaren die in de koloniën carrière maakten. Zo zou ruim vier jaar voor de wettelijke afschaffing van de slavernij in Suriname een griffier uit Eindhoven het prestigieuze Gerechtshof bestieren als President. De geboren Bossche Jasper Mauritsz Ganderheyden (1819 – 1888) werkte tot 1859 als griffier bij de arrondissementsrechtbank van Eindhoven en vertrok op uitnodiging naar de kolonie Suriname. In september 1859, nog tijdens de periode van slavernij, werd hij er benoemd tot president van het Gerechtshof in Suriname.⁸³ Dit was een hoge en invloedrijke functie in de kolonie. Hij maakte de afschaffing van de slavernij mee en werd na de instelling van een parlement in 1866 - de Koloniale Staten van Suriname - benoemd tot lid en later tot voorzitter.⁸⁴

Opvarenden richting de koloniën

De VOC hield in haar personeelsadministratie nauwkeurig per vertrekkend VOC-schip lijsten van opvarenden bij. Volgens de beschikbare database over de periode 1699-1794, waren van de 774.200 gedocumenteerde opvarenden uit de achttiende eeuw er negentig afkomstig uit de stad Eindhoven.⁸⁵ Met de omliggende plaatsjes erbij zoals Geldrop en Valkenswaard, verdubbelt dit aantal met in totaal 181 opvarenden. Het merendeel was 'lager' personeel zoals matrozen, soldaten met enkele uitzonderingen van middelhoge functies als adelborst (militairen die tot zeeofficier worden opgeleid). Dit aantal is laag vergeleken bij steden met een VOC Kamer of gewesten met een buitengewoon bewindhebberspositie. Ten opzichte van andere Brabantse steden als Breda met ruim achttienhonderd opvarenden of de ruim twaalfhonderd uit Bergen op Zoom is

dit aantal eveneens minder hoog. Breda en Bergen op Zoom hadden echter als garnizoensstad wel een wat andere positie dan Eindhoven en telden midden zeventiende eeuw naar schatting rond de 10.000 inwoners ten opzichte van zo'n 1.700 in Eindhoven.⁸⁶ Toch kan worden opgemerkt dat zelfs in een stad van bescheiden omvang zoals Eindhoven die aanzienlijk kleiner was dan de grotere garnizoenssteden zoals Breda, VOC-opvarenden aanwezig waren. De opvarenden illustreren dat de VOC kennelijk ook in de kleine stad Eindhoven als werkgever in beeld was. Het is aannemelijk dat armoede of de drang naar avontuur de voornaamste drijfveren waren die deze Eindhovenaren naar de compagnie dreven. Hoewel veel opvarenden onderweg overleden door ziekte of schipbreuk, of vanuit de koloniën nooit meer terugkwamen, vertegenwoordigt dit getal dat er mensen uit Eindhoven en directe omgeving zijn geweest die in de VOC-koloniën in aanraking kwamen met slavernij. De VOC had immers op alle posten tot slaafgemaakte mensen te werk gesteld van sjouwers, bediende tot ambachtslieden en matrozen.⁸⁷ Onder de opvarenden komen er geen vrouwen naar voren. Dit betekent niet dat er geen vrouwen waren die meekwamen met hun partner. Zij waren veruit in de minderheid en vaak is ook minder bekend over de vrouwen die naar Azië voeren.⁸⁸

Voor de opvarenden van de WIC zijn de aantallen wat lastiger te achterhalen. Veel van het archiefmateriaal van de compagnie is door slechte behandeling en brand verloren gegaan. Momenteel werkt het Stadsarchief van Amsterdam aan een database van WIC-personeel en schepen via informatie uit onder meer notariële akten.⁸⁹ Het Nationaal Archief heeft een incomplete database van zo'n zesduizend militairen die tussen 1630 – 1656 door de WIC zijn uitgezonden naar Nederlands-Brazilië. Volgens deze

database kwamen vijf soldaten uit Eindhoven. Ter vergelijking was dit aantal veertig voor Den Bosch.⁹⁰ Verder zijn in andere soldijboeken nog enkele soldaten in dienst van de WIC gevonden.⁹¹ Uit de Curaçaose soldijboeken van 1675-1792 komen één Eindhovenenaar en één soldaat uit Oirschot naar voren. Onder de categorie Personeel West-Indische Compagnie 1621-1675 is één Eindhovenenaar te vinden.⁹²

Er is verder geen VOC of WIC-schip dat naar Eindhoven of een van de andere dorpen in de omgeving is vernoemd. Andere Brabantse steden als Den Bosch en Tilburg hadden dit wel. In het VOC-archief is weliswaar een vermelding van een schip genaamd 'Eijndhoven' maar vermoedelijk is dit niet juist en werd hiermee het schip Eindhoeft bedoeld.⁹³

Brabanders naar Berbice

Ook vertrokken er in de achttiende eeuw mensen uit Brabant naar Berbice, het huidige Guyana, dat in de zeventiende en begin achttiende eeuw een Nederlandse kolonie was. Met name uit (de buurt van) garnizoenssteden als Den Bosch en Breda, maar ook enkelen uit Geldrop en Oirschot. Zij traden in dienst bij de Sociëteit van Berbice en werden onder andere als soldaten ingezet om verzet de kop in te drukken.⁹⁴ Dit gebeurde tegen de achtergrond van het historisch revolutionaire verzet, ook wel bekend als de 'slavenopstand', in 1763 onder leiding van Coffy (ook gespeld Kofi of Cuffy). Dit was de grootste en meest succesvolle verzetsdaad in de Nederlandse koloniën aan de noordkust van Zuid-Amerika.⁹⁵ Ondanks de gewelddadige koloniale repressie volhardden Coffy en zijn medestanders in de strijd en namen de kolonie gedurende meer dan een jaar over.⁹⁶ In deze periode rondom en na de opstand gingen zo'n tientallen Brabanders richting de kolonie.

In hun contracten komt naar voren dat een tot slaafgemaakt persoon tot hun gage kon behoren. Zo staat bij een Bossche adjudant en vaandrig dat zijn salaris bestond uit enkele honderden guldens en "in plaats van een slaaf een jaarlijkse toelage van fl 80,-"⁹⁷ Het werk van John Gabriel Stedman (1744-1797) die was uitgezonden om onder andere weggelopen tot slaafgemaakte mensen op te sporen, verbeeldt veel van deze daden van verzet. De vele gravures, van gestrafte tot slaafgemaakte mensen en gevechten, zijn veelgebruikte historische bronnen die vanuit een Eurocentrisch perspectief een beeld schetsen.⁹⁸ Hedendaagse kunstenaars maken kunst geïnspireerd door antikoloniaal verzet, waarbij zij het eigenaarschap en de veerkracht van mensen die in verzet kwamen centraal stellen. Het werk van Brian Elstak (illustratie) is hiervan een voorbeeld.

Illustratie van Coffy/Kofi door Brian Elstak, voor De Correspondent

83 NL-HaNA, toegang 2.10.36.22 Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën: Stamboeken Burgerlijke Ambtenaren, 1836-1936, Inventarisnummer 895 folio 1809.

84 Advertentie. "Surinaamsche courant en Gouvernements advertentieblad". Paramaribo, 29-10-1859, p. 1. (geraadpleegd op Delpher op 11 februari 2024).

85 NL-HaNA, 'VOC: Opvarenden, 1699-1794', hierbij is gebruik gemaakt van varianten op de spelling van Eindhoven (Eijndhoven, Endhoven, Eijnthoven, Enthoven en etc) en zijn deze aantallen bij elkaar opgesteld inclusief de huidige stadsdelen als Woensel, Stratum en Gestel. Hier dient ook te worden opgemerkt dat uit de archieven naar voren is gekomen dat ook voor 1699 mensen uit Eindhoven in dienst zijn van de VOC.

86 A .C.M. Kappelhof, 'Schijnbare stabiliteit' De demografische ontwikkeling van de steden 's-Hertogenbosch en Breda in de vroegmoderne periode (1600-1800), (z.p. 2009) 12; De cijfers van Eindhoven komen van https://www.eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/Aantallen_inwoners_Eindhoven (beide bronnen geraadpleegd op 15 februari 2024).

87 Jouwe e.a., *Slavernij en de stad Utrecht*, 79-80.

88 Ibidem, 80.

89 Zie het project [WIC-opvarenden](#) bij het Stadsarchief Amsterdam (geraadpleegd op 12 februari 2024).

90 NL-HaNA, 'WIC: Militairen uitgezonden naar Brazilië Periode: 1649 – 1654'.

91 T. Bosma, 'Personeel West-Indische Compagnie, 1621-1675' (22 juni 2020), <https://www.westindischecompanie.info/bfiat1.php> (geraadpleegd op 31 januari 2024).

92 Ibidem.

93 Zie de [database van Gerhard de Kok op zoekterm Eindhoven en Eijndhoven](#) (geraadpleegd op 15 januari 2024).

94 J.N. Leget, 'Brabanders in Berbice', Brabantse Leeuw (1981) 3. Online via de Brabant Collectie niet goed leesbaar, maar via [deze site](#) wel (geraadpleegd op 28 januari 2024).

95 M. Kars, Bloed in de rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie, (Atlas Contact: Asmterdam/Antwerpen, 2021) 78-98.

96 M. Kars, 'Kolonialisme, slavernij en slavenhandel in Berbice, Demerara en Essequibo', in R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 251-262, 259.

97 Leget, 'Brabanders in Berbice'.

98 J.G. Stedman, *Narrative, of a five years' expedition against the Revolted Negroes of Surinam, in Guiana on the Wild Coast of South America; from the year 1772 to 1777* (1790, digitale heruitgave New York 2016).

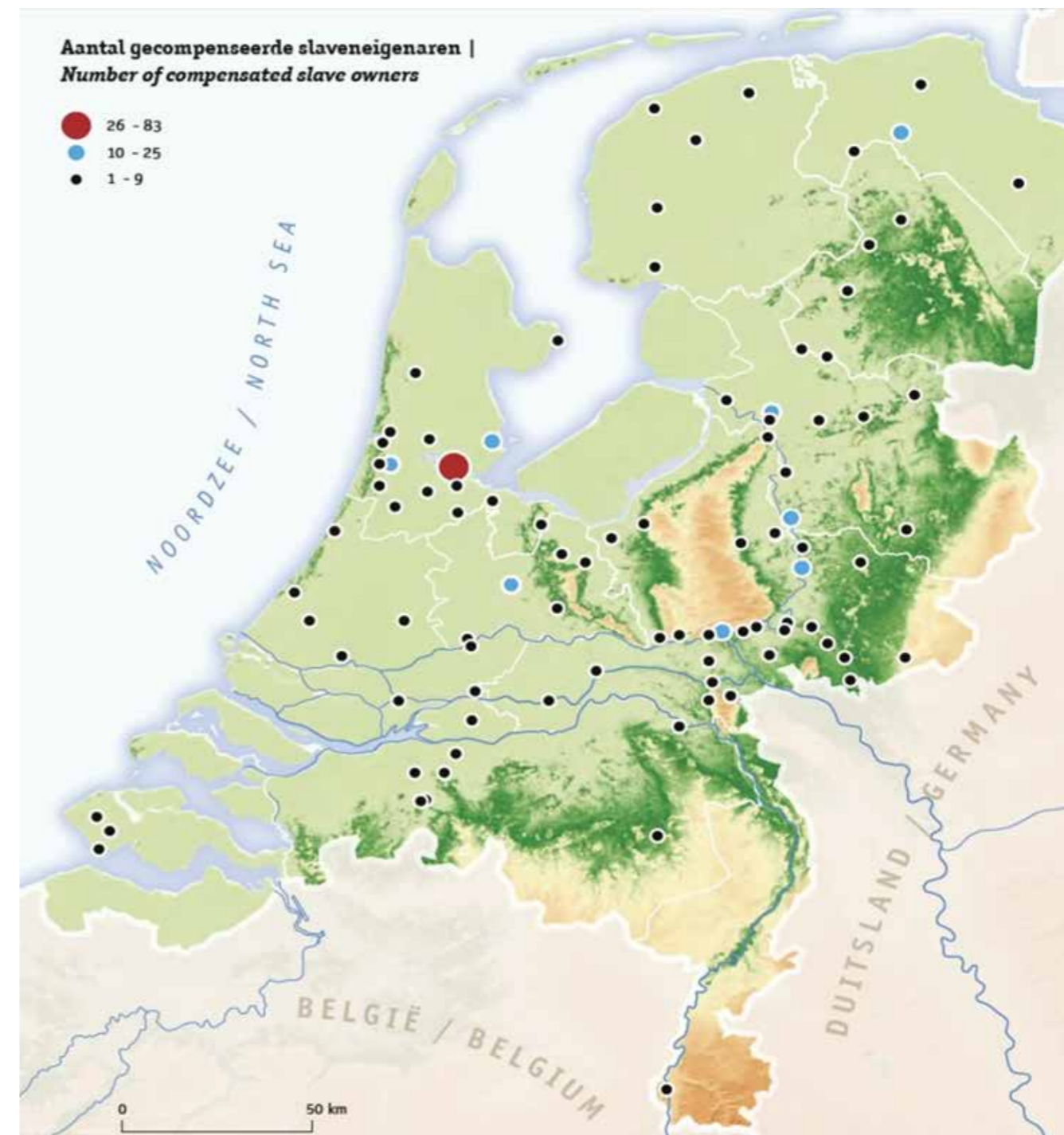
Op de plek waar het hoofd van Tula werd tentoongesteld staat nu een monument. Foto: Ines Vansteenkiste-Muyllie uit artikel van Izaline Calister: *Ons koloniale verleden in vijftig voorwerpen*, *De Volkskrant* (28 februari 2023).

Daarnaast verwijzen bij Plantage Vossenburg meer namen naar andere plaatsen in Nederland. Vervolgonderzoek kan hierover uitsluitsel bieden. Deze erfenis hoort ook bij het verhaal van Eindhoven. Achternamen zijn persoonlijk en mensen dragen als gevolg van het systeem van koloniale slavernij namen die verbonden zijn met Eindhoven en omgeving zonder ooit maar een relatie met die plaatsen te hebben gehad, of van het bestaan daarvan op de hoogte te zijn geweest.

Op de Caribische eilanden kregen tot slaaf gemaakte mensen van 'eigenaren' vaak doopnamen of een denigrerende naam en bij uitzondering namen die verwezen naar hun West-Afrikaanse afkomst, bijvoorbeeld Janga en Obispo.¹¹² Omdat slaafgemaakte gemeenschappen zich rond de moeders concentreerden, werden bij de Emancipatie in 1863 vaak metroniemen (achternamen afgeleid van de moeder) overgenomen, bijvoorbeeld namen als Martina of

Mercelina. De keuze kon ook volstrekt willekeurig zijn zoals 'Koevoet' of er werd gekozen voor namen die verwezen naar de voormalige eigenaren. Een voorbeeld hiervan is Borgschot een verbastering van de naam Schotborg. Deze Nederlandse familie, die generaties lang in de koloniën Suriname en Curaçao woonde, heeft ook een connectie met Eindhoven. In 1875 kwam op 27-jarige leeftijd de in 1848 in Suriname geboren Julius Constantijn Kikkert Schotborgh aan in Eindhoven. Hij groeide in Suriname op met vader Albert Kikkert Schotborgh (1816-1857), die in de kolonie gouvernements-secretaris was en in het bezit was van tot slaaf gemaakte mensen.

De familie kende ook al een lange geschiedenis op de Caribische eilanden. Julius' overgrootvader Albert Kikkert (1761-1819) gouverneur-generaal van Curaçao, Aruba en Bonaire was een bekende slaavenhouder en op Curaçao in het bezit van plantages als San Juan en Pannekoek. Hij maakte de opstand van de Curaçaose tot slaaf gemaakte mensen onder leiding van Tula (? – 1795), Karpata en anderen van heel dichtbij mee. Dit georganiseerde antikoloniale verzet duurde uiteindelijk een maand waarbij zij in korte tijd de westelijke helft van Curaçao wisten te bevrijden. Ook Sablika, de vriendin van Tula, streed mee waarbij ze zich in een brief actief verzette tegen een Nederlandse pastoor Schink die haar in naam van het koloniale bestuur aanspoorde de 'mannen in toom te houden'. Diezelfde pastoor probeerde Tula en zijn kameraden over te halen zich over te geven. Niet alleen was Kikkert getuige van dit historische verzet. Hij hielp actief met het neerslaan van dit verzet waardoor Tula, Louis Mercier, Pedro Wacau en vele anderen werden opgepakt en na een vreselijke marteling door de Nederlandse koloniale overheid werden gedood. Na een verblijf van een aantal jaren vertrok Julius Constantijn weer richting "West-Indië". Wat de nazaat van de invloedrijke familie Kikkert generaties later in Eindhoven brengt, en of er mogelijk slaafgemaakte mensen met de naam Borgschot (of variaties hierop) naar voren komen, kan nader worden onderzocht.

Bron: *Gids Slavernijverleden Nederland*, (2019)

Compensatie plantage-eigenaren

In het overzicht van de uitkering van de Emancipatiegelden aan slaveneigenaren in 1863 komt Eindhoven niet voor. De dichtstbijzijnde stip van het overzichtskaartje uit *Gids Slavernijverleden Nederland* betreft Helmond, waar de bekende gebroeders Bots woonden. Zij werden gecompenseerd voor

hun slavernijplantages.¹¹³ Uit de overzichten blijkt evenmin dat er onder de inwoners van Eindhoven uitkeringen zijn gedaan. Dit lijkt te bevestigen dat, tenminste in dat jaar, inwoners van Eindhoven geen tot slaaf gemaakte mensen in bezit hadden waarvoor zij werden gecompenseerd.

¹¹² Centrum voor Familiageschiedenis, 'Het slavernijverleden in familienamen', te raadplegen via cbg.nl. (geraadpleegd op 13 maart 2024).

¹¹³ Beeld uit: D. Hondius e.a., *Gids Slavernijverleden Nederland* (Edam 2018), Naam en woonplaats van elke eigenaar en de bedragen staan in de database 'Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven. Emancipatie 1863' van het Nationaal Archief in Den Haag, samengesteld door Okke ten Hove (Nederlandse Cariben) en Heinrich Helstone (Suriname).

Deelconclusie

In de eerste verkenning van het archief zijn er geen aanwijzingen gevonden dat het stadsbestuur van Eindhoven in de Staatse periode (1648 – 1795) een prominente of structurele rol speelde binnen het directe koloniale bestuur, of binnen de VOC of WIC hoge functies bekleedde zoals bewindhebber. De verkenning in de archieven en in het compensatiedossier toonden evenmin een directe link tussen het Eindhovens stadsbestuur en koloniale slavernij, het bezit van slavernijplantages en tot slaaf gemaakte mensen. Gezien de staatkundige situatie van Eindhoven gedurende de zeventiende en achttiende eeuw is dit niet opmerkelijk. Het is de vraag of nader onderzoek hierin wezenlijk andere inzichten oplevert. Het systematisch nalopen van de stadsbesturen door de eeuwen heen, zoals dit ook in andere stadsonderzoeken zoals Utrecht en Helmond is gedaan, is echter wel van belang om te kunnen vaststellen of er al dan niet sprake was van institutionele betrokkenheid in het koloniale bestuur.

Wel waren er individuele bestuurders, zoals schepenen, juristen en andere inwoners uit Eindhoven en omgeving, die betrokken waren bij de koloniën en ook in aanraking kwamen met koloniale slavernij. Notariële en schepenbankenarchieven tonen dat bij verschillende zaken van bewindhebbers of kooplieden van de koloniale compagnieën Eindhovense bestuurders zoals schepenen optraden als getuige. Dit betekent dat Eindhovense bestuurders ten minste op de hoogte waren van koloniale aangelegenheden en koloniale slavernij. Er kwamen ook prominente koloniale bestuurders of hun nazaten vanuit de koloniën naar de stad en omgeving en regelden hier ook zaken die te maken hadden met slavernij, plantages en de koloniën. Van belang is op te merken dat het hier niet zozeer altijd Brabantse, maar regelmatig Hollandse families betreft, zoals Crommelin. Nader onderzoek kan eventuele Eindhovense relaties

blootleggen met deze invloedrijke families. Verder zouden testamenten en inboedelverklaringen van voorname families en bestuurders kunnen worden doorgelopen op de herkomst van hun kapitaal. Het is niet ondenkbaar dat hier bijvoorbeeld aandelen in de VOC- en WIC naar voren komen. Hoewel het mogelijk om uitzonderingen kan gaan, is vervolgonderzoek van belang om een sluitend antwoord te kunnen geven op de vraag of er Eindhovenaren waren die direct betrokken waren bij koloniale slavernij. Vervolgonderzoek kan meer inzicht opleveren in mogelijke netwerken van vermogende (protestantse) bestuurders en kooplieden in de zeventiende en achttiende eeuw, en de mogelijke relaties met Eindhoven.

Eindhoven kwam ook op andere manieren in aanraking met het koloniale systeem. Er zijn tot slaaf gemaakte mensen die in Suriname namen kregen opgelegd die verwijzen naar Eindhoven, Woensel, Strijp en de ommelanden zoals Heeze en Geldrop. Op deze manier is Eindhoven eveneens verbonden aan dit koloniale systeem. Welk effect heeft het geven van deze namen die verwijzen naar Eindhoven gehad op tot slaaf gemaakte mensen en hun nazaten?

Ondanks dat Eindhoven een kleine stad was binnen het politiek, religieus en economisch onderworpen Generaliteitsland, vertrokken er alsnog opvarenden vanuit de stad naar de koloniën. Er waren mensen uit de omgeving van Eindhoven die in dienst van de Sociëteit van Berbice als soldaten naar de buurkoloniën van Suriname gingen waarbij slaafgemaakte mensen tot hun gage konden behoren. De opvarenden illustreren dat de compagnieën ook in de kleine stad Eindhoven in beeld was. Hoewel veel opvarenden de reis niet overleefden, vertegenwoordigt dit getal dat er mensen uit Eindhoven en directe omgeving zijn geweest die in de VOC-koloniën in aanraking kwamen met slavernij.

2. Koloniale handel en opkomende industrieën

De Nederlandse handel en productie waren vanaf de zeventiende eeuw direct en indirect betrokken bij het systeem van koloniale slavernij in zowel het trans-Atlantische gebied als de Indische Oceaan en de Indonesische Archipel. Het merendeel van de Nederlandse bevolking kwam tijdens de periode van koloniale slavernij weliswaar nooit direct in aanraking met plantageslavernij. Toch draaide de Nederlandse economie voor een deel op producten die tot slaaf gemaakte mensen produceerden.¹¹⁴ Dit betrof zowel de productie van goederen in Nederland voor de slavenhandel en de overzeese plantages, als de voor Nederland bestemde koloniale goederen. Negentien procent van alle Nederlandse (en Hollandse in het bijzonder) handel bestond uit producten die geteeld werden door slaafgemaakte mensen in het Atlantische gebied.¹¹⁵ Hierin speelde de import, verwerking en export van door tot slaaf gemaakte mensen geproduceerde goederen als suiker, tabak en koffie een voorname rol. In Eindhoven zijn met name textiel en later tabak, producten die verbonden zijn met de koloniën. Begin negentiende eeuw werd katoen, verbouwd met slavenarbeid, een belangrijke grondstof voor de textielindustrie. Toen de tabaksindustrie vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een dominantere plek innam, raakten de industrieën in Nederland betrokken bij het systeem van gedwongen arbeid in de koloniën.

Eeuwenoude ambacht en nijverheid voor koloniale productie

Vanaf het ontstaan van de stad in 1232 waren Eindhovenaren bedreven in het fabriceren van linnen en lakens, maar ook hoeden en schoenen.¹¹⁶ Zowel in de stad als op het platteland werd in grote hoeveelheden textiel vervaardigd. Aanvankelijk wol en linnen, later ook katoen. Doordat de grond niet voldoende opbracht voor haar bevolking, gingen vele Eindhovenaren zelfstandig thuis weven.¹¹⁷ De vraag naar textiel kwam van heinde en verre. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en de val van Antwerpen (1585) als grootste haven van Europa, hadden grote impact op deze levendige handel die tot die tijd ook van steun was voor de economie van Eindhoven.¹¹⁸ Vanwege staatkundige en militaire onrust trokken veel kooplieden en textielhandelaren vanaf de zeventiende eeuw weg naar textielcentra in Holland, waardoor Brabant, en daarmee Eindhoven, verarmde.¹¹⁹ Toch wist de stad met op- en neergang haar welbekende nijverheid te behouden.

114 P. Brandon en U. Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 16 (2019) 2, 5-46, 9 en 10.

115 Brandon en Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie', 10.

116 H. Mandos en A.D. Kakkebeeke, *Oud Eindhoven, Voorstudies tot de geschiedenis van Eindhoven* (Schiedam 1976) 150.

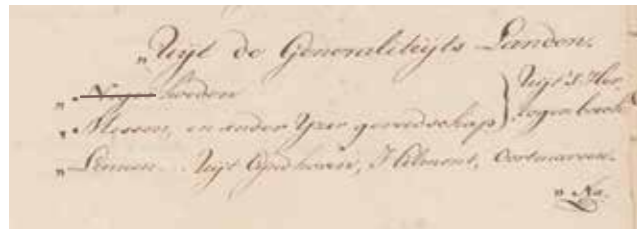
117 J.M.P. van Oorschot, *Eindhoven: Een Samenleving in verandering, Deel 1, 1810-1920* (Eindhoven 1982) 93.

118 Mandos, *Oud Eindhoven* 150-151.

119 C.F.C.G. Boissevain, *De Markies met het dubbele leven: 100 jaar Baekers' Textiel Fabrieken Eindhoven* (Zutphen 2019) 34.

Linnen voor de West-Indische Compagnie

De VOC en de WIC ruilden al of niet met dwang goederen zoals textiel, wapens, kralen, koperen potten tegen mensen, porselein, specerijen, zout, thee, koffie, cacao, katoen en textiel.¹²⁰ Vechtend tegen de vele natuurlijke elementen, oorlogvoërend met de Spaanse- en Portugese machten, en middels het onderdrukken van de oorspronkelijke inwoners van Afrika, Azië en de Amerika's, keerden de compagnieën met specerijen, tabak, porseleinen en textiel terug naar de Republiek. Gebieden buiten Holland en Zeeland profiteerden economisch evengoed van de slavenhandel en slavernij en droegen op verschillende manieren bij. Friese dorpen leverden kaas, spek en ham en Deventer bijvoorbeeld ijzerwerk en hout.¹²¹ Ook Eindhoven en andere steden in Staats-Brabant leverden producten voor de koloniën. Zo laten diverse overzichten uit de achttiende eeuw van de WIC-Kamer in Amsterdam, en later ook in Zeeland, zien dat linnen uit Eindhoven en omgeving via Holland naar onder meer de koloniën Suriname en Curaçao werd geëxporteerd.¹²² De stoffen werden ook geleverd aan plantage-eigenaren die verplicht waren tot slaafgemaakte mensen te voorzien van hoeden of stukken stof waar kleding van kon worden gemaakt.¹²³

Een passage uit het overzicht van de bestelde goederen uit Staats-Brabant in 1768 (Nationaal Archief)

Eindhoven, Haarlems Bont en slavernij

Ook op andere manieren komt er een relatie tussen de koloniën en de Eindhovense textiel naar voren. Na 1629 kregen zelfstandige wevers in Eindhoven en Helmond weefopdrachten van Haarlemse textielhandelaren. Dit met name vanwege de lagere lonen en levensstandaard ten opzichte van de Hollandse steden.¹²⁴ Dit stond ook wel bekend als de 'commissionaire industrie' of 'commissiehandel'.¹²⁵ De geweven linnen stoffen werden hierbij vanuit Eindhoven in grote hoeveelheden via Den Bosch naar Haarlem getransporteerd. Daar werden ze afgewerkt en gebleekt en tenslotte onder de naam 'Haarlems linnen' onder meer geëxporteerd naar de koloniën.¹²⁶ In zijn proefschrift *Illicit Riches; The Dutch trade in the Caribbean, 1648-1795* schrijft Wim Klooster over de aanwezigheid van gebleekte linnen uit Haarlem op Curaçao.¹²⁷ Het is aannemelijk dat de gebleekte Haarlemse linnen bestemd voor de koloniale handel ook deels geweven waren in Eindhoven.

Eind zeventiende eeuw kreeg Eindhoven door vrijstelling van belemmerende regelgeving het recht op zelfstandige import en export van grondstoffen naar Holland, en naast Haarlem ook steden als Delft en Leiden.¹²⁸ Hoewel deze versoepelde regelgeving vooral het belang van Holland diende, had het ook een enigszins gunstige uitwerking voor de Eindhovense textielnijverheid. Gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw was er zelfs even sprake van enige concurrentie tussen Eindhoven en Haarlem.¹²⁹ Uit een Helmonds memorie uit 1766 bleek dat sommige Eindhovense particuliere linnenbedrijven hun linnen en 'bonte lijnwaten' goedkoper verkochten dan de Haarlemse kooplieden. Deze bontjes verwezen vermoedelijk naar het zogeheten Haarlems Bont: gekleurde linnen- of katoenstoffen, meestal wit

Oost-Indisch textiel en nagemaakt textiel uit Europa, 18e eeuw. Deze twee staaltjes textiel hebben ook een witte achtergrond en beiden zijn voorzien van blauwe ruitjes. Collectie Zeeuws Archief, Archief van de MCC, inv.nr. 70.7

met blauwe ruitjes of blokjes, die in Haarlem vervaardigd werden.¹³⁰ De strepen en ruiten verwezen naar patronen die een oorsprong hadden in gebieden in India, vaak Bengalen, en ook bekend stond als ging(h)ams, maar werden ook in Europa nagemaakt. Vanwege de lage lonen was een deel van de productie van dit Haarlems Bont in de achttiende eeuw naar Brabant verplaatst, en kreeg ook de naam Haarlems bont.¹³¹

Textiel was nauw verweven met slavenhandel en slavernij. Stoffen waren al in de zeventiende eeuw het meest gebruikte ruilartikel in de slavenhandel, naast wapens, kralen en andere gebruiksvoorwerpen.¹³² Textiel werd in grote aantallen aan de kust van West-Afrika geruild tegen tot slaafgemaakte Afrikanen. Naar deze "Haarlemse katoen Bonten en Gings" kwam ook vraag vanuit de Cariben.¹³³ Deze stoffen werden zo verscheept naar Sint-Eustatius, Curaçao en andere Europese koloniën. In de koloniën werd textiel vervolgens geruild voor koloniale producten als koffie en suiker.¹³⁴ Haarlems bont werd ook gebruikt door tot slaafgemaakte mensen

zelf. Een voorbeeld van overgeleverde erfenis die verweven is met dit Haarlems bont is de koto, een Surinaamse klederdracht. Vrouwen drapeerden in de periode van slavernij de lappen stof, waaronder Haarlems Bont, om hun middel als een rok. Vrije en tot slaafgemaakte vrouwen ontwikkelden door allerlei verschillende invloeden de koto in een geheel eigen stijl. Tot op de dag van vandaag wordt deze belangrijke klederdracht nog steeds gedragen.¹³⁵

Illustratie gemaakt door de Bosschenaar Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen ca. 1850-1860, Tot slaafgemaakte vrouw op weg naar de kerk. De vrouw draagt nog wel de typische witblauwe kleuren van het Haarlems bont, maar haar kleding lijkt al veel meer op de traditionele Surinaamse koto-dracht. Collectie Rijksmuseum Amsterdam

120 M. van Rossum, Kleurrijke Tragiek, *De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2017) 7-8.

121 NL-HaNA, toegang 1.05.06, Verspreide West-Indische Stukken, inv.nr. 45, folio 301; 1.05.01.02 [Inventaris van het archief van de Tweede West-Indische Compagnie \(WIC\)](#), (1624) 1674-1791 (1800), inv.nr. 423, folio 88; Van Velden e.a., *Deventer en Slavernij*, 39-40.

122 NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 423, scan 88. Voor het overzicht van Zeeland, zie: NL-HaNA, 1.05.06 *Inventaris van de Collectie Verspreide West-Indische stukken, 1614-1875*, inv.nr. 45, scan 301. NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 423, scan 88. Om racistische taal niet te reproduceren, is het n-woord vervaagd. Het origineel kan via het archief worden geraadpleegd.

123 Mok e.a., *Haarlemmers en de slavernij*, 96.

124 Mandos e.a., *Oud Eindhoven*, 152.

125 Boissevain, *De Markies met het dubbele leven*, 25.

126 Mandos e.a., *Oud Eindhoven*, 152.

127 W.W. Klooster, *Illicit Riches; The Dutch trade in the Caribbean, 1648-1795* (Leiden 1995) 176-177.

128 Mandos e.a., *Oud Eindhoven* 153; Boissevain, *De Markies met het dubbele leven* 31.

129 Mandos e.a., *Oud Eindhoven*, 153.

130 Ibidem.

131 Mok e.a., *Haarlemmers en de slavernij*, 97.

132 Snikkenburg, 'Sporen van slavernij in Noord-Brabant', 15; [Zeeuws Archief, 'Trajecten van de reis. Textiel in de slavenhandel'](#) (geraadpleegd op 18 mei 2024).

133 [Corpus Brieven als Buit](#) (geraadpleegd 12 maart 2024).

134 Mok e.a., *Haarlemmers en de slavernij*, 96.

135 [Wereldmuseum Amsterdam](#), 2024 en [Slavernij en Jij](#) (beiden geraadpleegd op 14 mei 2024).

"Het Paradijs", een deel van het fabriekscomplex van textielfabriek J.Th.M. Smits & Zn in Eindhoven rond 1825.
Bron: M. D. Knip en J. A. Knip, Het Noordbrabants Museum

Hoewel de aard en omvang in dit vooronderzoek niet zijn onderzocht, kan gesteld worden dat de Eindhovense textielnijverheid en -handel vanaf de zeventiende eeuw hebben bijgedragen aan het koloniale systeem waarin slavenhandel en slavernij een rol speelden. De stoffen die deels in Eindhoven werden vervaardigd, werden in de koloniën gebruikt om het koloniale systeem in stand te houden. De verbondenheid van de Eindhovense textielindustrie met de koloniën in de zeventiende en achttiende eeuw, en wie hiervan in welke mate profiteerden, vereist nader onderzoek.

Industrieën met koloniale banden

Tegen het einde van de achttiende eeuw raakte de zelfstandige linnen- en lakenindustrie in Eindhoven in verval. Mogelijk speelde hierin ook het verval

van de linnenhandel tussen Haarlem en West-Indië een rol.¹³⁶ Daarnaast kenmerkte die periode zich door ingrijpende sociaal-politieke ontwikkelingen en militaire onrust.¹³⁷ Met de Franse inval en de Napoleontische tijd (1795-1813) kwam er een eind aan de zelfstandige ambachtelijke nijverheid die voorheen geregeld werd door het gildesysteem.¹³⁸ Bij de transformatie naar de moderne gemechaniseerde zelfstandige industrie, maakte huisnijverheid langzaam plaats voor geconcentreerde werkzaamheden in grote fabrieksgebouwen.¹³⁹ Ook werd katoen populair. Begin negentiende eeuw concurreerde de katoennijverheid met de komst van stoom- en weefmachines met de linnenindustrie. De ambachtelijke, thuiswerkende linnenwevers verloren het van de nu snellere katoenfabrieken met hun katoenspinmachines. En zo maakte de linnenindustrie geleidelijk plaats voor de katoenindustrie.¹⁴⁰ In de eerste decennia van de negentiende eeuw ontstond er in Eindhoven een gunstiger klimaat voor

textielondernemingen.¹⁴¹ Eindhoven kende toen verschillende voorname textielabrikanten. Het familiebedrijf J.Th. Smits en Zonen springt hier bovenuit.

Familiebedrijf J.Th. Smits en Zonen

De oorsprong van de textielfirma gaat terug tot 1780 toen molenaarszoon Johannes Theodorus Smits samen met zijn zwager Antoni Janssen een textielonderneming startte. De ondernemers waren internationaal georiënteerd en ontleenden technieken uit het buitenland voor het spinnen van katoenen garen.¹⁴² Het bedrijf werd groot middels haar gemengde stoffen. Toen Lodewijk Napoleon als koning van het Koninkrijk Holland in 1809 een tweedaags bezoek bracht aan Eindhoven, bezocht hij ook de textielfabriek van Smits. Na het vertrek van Janssen maakte Smits in 1810 een doorstart met zijn zonen onder de naam J. Th. Smits en Zonen. Dit bedrijf zou een van de best lopende textielbedrijven in de regio Eindhoven worden. In de textielfabriek verwerkt de firma Smits en Zonen per jaar 18.000 pond katoen.¹⁴³

Uit archiefonderzoek blijkt dat een deel van dit katoen kwam van slavernijplantages in het zuiden van de Verenigde Staten. In de bijgehouden overzichten van het jaar 1840 – 1841 komt naar voren dat dit katoen afkomstig was uit onder meer Georgia en New Orleans.¹⁴⁴ In de Zuidelijke Staten van de VS was in die tijd het aantal mensen dat tot slaaf was gemaakt verdrievoudigd en werkten drie van de vier miljoen tot slaaf gemaakte mensen in de katoenvelden.¹⁴⁵ In deze periode importeert de firma Smits en Zonen katoen uit deze regio. Daarnaast importeert

de firma katoen afkomstig uit Surat in India, destijds een Britse kolonie waar katoen werd geproduceerd via een systeem van gedwongen arbeid.¹⁴⁶

Een passage uit het overzicht van ontvangen katoen door de firma Smits en zonen tussen 1840-1841. (BHIC)

Hoewel het in dit vooronderzoek één peiljaar betreft, is het aannemelijk dat uit de gegevens van andere jaren zal blijken dat dit geen uitzondering was. De import van katoen uit de Zuidelijke Staten van de VS en uit andere Europese koloniën in Azië was in de Nederlandse textielindustrie immers gebruikelijk. Uit het recente slavernijonderzoek van de provincie Overijssel is gebleken dat katoen voor de Twentse textielnijverheid in de negentiende eeuw eveneens van slavernijplantages in het zuiden van de Verenigde Staten en uit India kwam.¹⁴⁷ Niet alleen de import van katoen is van belang, maar ook de export. De groei van de industrie in Twente hing bijvoorbeeld samen met de export naar Nederlands-Indië via de in 1824 opgerichte Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM).¹⁴⁸ Dit is voor dit vooronderzoek niet meegenomen, maar is voor vervolgonderzoek nodig om een evenwichtiger beeld te krijgen.

Uit het bedrijfsarchief van de firma Smits en zonen komen in het midden van de negentiende eeuw ook investeringen in de vorm van obligaties en aandelen naar voren in banken en staten die betrokken zijn

¹⁴¹ Van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven*, 41.

¹⁴² Van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven*, 42.

¹⁴³ Mandos e.a., *Oud Eindhoven*, 155.

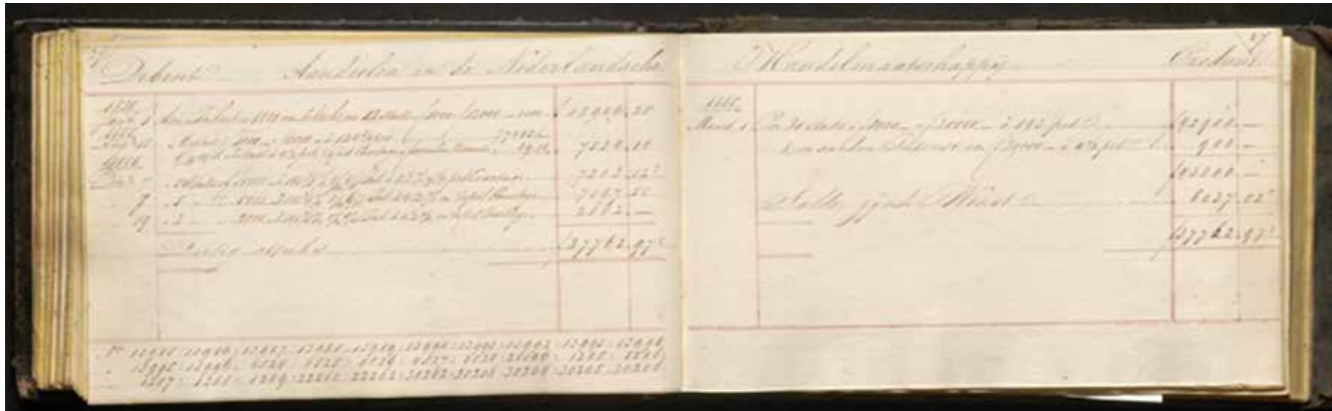
¹⁴⁴ Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), toegangsnummer 321 Familie Smits van Oijen, 1567-1987, Inventaris Firma J.T. Smits en Zonen, periode 1814 – 1865, inv.nr. 484, scan 11.

¹⁴⁵ S. Beckert, *De opkomst van de moderne wereldeconomie* (Amsterdam 2016) en F. Verhagen, 'De katoen-revolutie', *Historisch Nieuwsblad* (22 september 2021).

¹⁴⁶ Y. Y. Zhao, *Colonialism and the Decline of the Cotton Industry in British India (1763-1863)*, *Academic Journal of Management and Social Sciences*, (2023) 123. Suratte (nu Surat) was ook een periode een VOC-vestiging met indigo en katoenen stoffen als de belangrijkste producten (geraadpleegd op 14 mei 2024).

¹⁴⁷ M. van der Linde, E. van Velden en M. Krijnsen, *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023) 92-93.

¹⁴⁸ Van der Linde, *Overijssel & Slavernij*, 97.

Passage uit het archief van de firma Smits en Zonen (Collectie BHIC)

bij koloniale slavernij en andere vormen van onvrije arbeid. Er zijn obligaties in *De Citizens Bank of Louisiana* en *Hope & Co* die beiden betrokken waren bij slavernij in het zuiden van de Verenigde Staten.¹⁴⁹ Ook zijn er aandelen in De Nederlandsche Bank (DNB) en de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM). Het gaat hierbij niet om lage bedragen. Zo vertegenwoordigen de aandelen van de NHM in 1865 een waarde van 37.762.97 gulden, omgerekend naar nu komt dat neer op € 528.691.¹⁵⁰ De in 1824 opgerichte NHM had als bedoelde opvolger van de VOC tot doel de bestaande handelsrelaties tussen Nederland en overzeese gebieden (met name voormalig Nederlands-Indië) uit te bouwen. Hierin profiteerde het NHM van het Cultuurstelsel.¹⁵¹ Met dit systeem dwong de Nederlandse overheid Javanen winstgevende gewassen als koffie, suiker en thee te verbouwen. Recent onderzoek toonde aan dat deze gedwongen arbeid in de negentiende eeuw op Java tot voedseltekorten en aanzienlijke oversterfte onder de plaatselijke bevolking heeft geleid.¹⁵²

Nader onderzoek is nodig om de investeringen en cijfers te duiden en in perspectief te plaatsen. De investeringen tonen in elk geval betrokkenheid

bij diensten die indirect verbonden waren met slavernij en onvrije arbeid. Het is de moeite waard om te onderzoeken in hoeverre het Eindhovense bedrijfsleven hierbij betrokken was en wie in welke mate hiervan profiteerde. Bij andere familieleden van Smits van Oyen die in het hoofdstuk *Kastelen, buitenplaatsen en elite* worden verkend, zien we soortgelijke investeringen terug.

Koloniale sporen in de Eindhovense tabaksindustrie

De huisnijverheid maakte in de negentiende eeuw plaats voor moderne gemechaniseerde industrieën, en de handel in tabak groeide. Vroeg in de negentiende eeuw ontstond in Eindhoven een levendige handel waar verschillende huizen handeldreven in tabak, snuif, koffie, thee en kruidenierswaren.¹⁵³ Niet alles kwam uit de koloniën. De zogeheten 'inlandse tabak' werd al vanaf de zeventiende eeuw in provincies als Gelderland en Utrecht geteeld. In de loop van de negentiende eeuw verloor deze teelt echter aan betekenis en nam de export van Amerikaanse tabak toe. In 1859 was bijna 8% van de voor de Nederlandse markt aangeleverde Amerikaanse door slavenhanden geproduceerde tabak bestemd voor

handelaren en fabrikanten in Eindhoven.¹⁵⁴ Vanaf 1860 werd met name de productie van hoogwaardig tabaksblad uit Java en Sumatra significant.¹⁵⁵

Tabakspot, met rechts een 'Inheemse' man die een pijp rookt, periode tussen 1725 – 1825. (Collectie Eindhoven Museum)

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ontplooidde de sigarenindustrie zich in Eindhoven en 's-Hertogenbosch, en later ook in dorpen zoals Valkenswaard.¹⁵⁶ De industrie trok veel arbeiders uit de regio die tegen lage lonen lange dagen in de fabrieken werkten. De sigarenindustrie kende de grootste bloei in de periode 1890-1940.¹⁵⁷ Een aantal familiebedrijven die zich in de negentiende eeuw in Eindhoven toeleiden op de sigarenindustrie waren

Mignot & De Block, Henri van Abbe (Karel I), Van Gardinge, J.W. Hoefnagels en zonen, Van den Biche-laer & Cie en meer.¹⁵⁸ Mignot & De Block en Henri van Abbe zouden uitgroeien tot de grotere bedrijven.

Mignot & De Block en South Carolina

Rond 1860 was Eindhoven al een betekenisvol centrum van de handel en verwerking van tabak.¹⁵⁹ In deze periode laat Mignot & De Block in 1858 in de Kanaalstraat, vlak bij de haven van het Eindhovens kanaal, een sigarenfabriek bouwen. Het was de eerste firma in Eindhoven die vrouwelijke sigarenmakers in dienst nam. Hier voeren de schepen vanuit Rotterdam vooral Amerikaanse tabak aan.¹⁶⁰ Mogelijk speelde de achtergrond van medeoprichter Adolf Mignot hierin een rol. Voordat hij in 1851 op zestienjarige leeftijd naar Eindhoven vertrok, groeide hij namelijk op in Charleston, in het zuiden van Amerika. Deze stad in South-Carolina speelde een prominente rol in de slavernij en was ooit de belangrijkste doorvoerhaven voor slaafgemaakten in Amerika. Naar schatting kwam bijna de helft van alle Afrikaanse mensen die in de achttiende eeuw naar Amerika werden vervoerd, via deze stad.¹⁶¹ Net als bijna alle huishoudens in Charleston had ook Mignot direct met slavernij te maken. De vader van Adolf Mignot was in het 'bezit' van slaafgemaakten, onder wie een jonge vrouw genaamd Vanessa Champney en haar jonge zoontje van drie maanden.¹⁶² Vanaf zijn prille jeugd groeide Mignot op in een huishouden met tot slaaf gemaakte mensen. Als op zijn dertiende zijn

149 BHIC, 321 Familie Smits van Oijen, inv.nr. 446 Aan- en verkopen van effecten en verkregen interest daarvan, 1833-1865, Rekeningen-courant met erven Antonius Smits, 1836-1846, scans 41, 44; De Kok en Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO*, IISG (2022), 78.

150 BHIC, 321 Familie Smits van Oijen, inv.nr. 446 folio 27; Inflatiecalculator IISG (omrekenen gaat tot 2021) en <https://www.inflatiecalculator.nl/> (voor omrekening van 2021 naar 2024).

151 [Nederlandsche Handel-Maatschappij \(NHM, 1824-19644\)](#), Historiek (geraadpleegd op 23 januari 2024).

152 P. de Zwart, D. Gallardo-Albarrán, A. Rijpma, 'The Demographic Effects of Colonialism: Forced Labor and Mortality in Java, 1834-1879', *The Journal of Economic History* 82:1 (2022) 211-249.

153 Mandos e.a., *Oud Eindhoven*, 154.

154 Van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven*, 120.

155 Centraal Bureau voor de Statistiek, 'De droge roes', in *Historisch Perspectief* no. 10 - november/december 1999, 28-29; [Stichting Nederlandse Tabakshistorie](#), (geraadpleegd op 2 mei 2024).

156 H. van Mierlo, 'De mobiliteit van en in de Brabantse sigarenindustrie', (2021) via Erfgoed Brabant; B. Bierkens, *De Sigaar uit de Kempen: Heden en verleden van een markante bedrijfstak* (Eindhoven 1997) 12-13.

157 Van Oorschot, *Eindhoven: Een Samenleving in verandering*, 108; S. Ticheloven, [Mignot & De Block](#), *In Brabant Staat een Huis* (BHIC) (geraadpleegd op 18 mei 2024).

158 B. Bierkens, *De Sigaar uit de Kempen: Heden en verleden van een markante bedrijfstak* (Hapert 1997) 16-21.

159 Van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven*, 118.

160 Ticheloven, [Mignot & De Block](#) (geraadpleegd op 18 mei 2024).

161 The Lowcountry Digital History Initiative (LDHI), [Establishing Slavery in the Lowcountry](#) (geraadpleegd op 4 mei 2024).

162 Van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven*, 162.

Tegeltableau van de fabriek van Mignot & De Block.
Foto: Wikimedia Commons

vader overlijdt, laat hij een vermogen na. Onderdeel van zijn erfenis is een slavernijplantage en twaalf tot slaaf gemaakte Afro-Amerikanen.¹⁶³

Drie jaar later kwam de jonge Mignot aan in Eindhoven. Hier ontmoette hij op de kostschool van J.H. Rutjes, wiens broer met de familie Mignot was aangetrouwd, zijn toekomstige compagnon Anthony De Block, die tevens van een welvarende Amsterdamse familie kwam. Hij trouwde later met de zus van Mignot, die ook een flink familiekapitaal met zich meebrengt.

Samen investeerden Mignot en De Block 20.000 gulden in hun bedrijf, naar nu omgerekend is dit ruim 250.000 euro. De herkomst van dit startkapitaal is nog niet onderzocht.¹⁶⁴ In vervolgonderzoek kan dit kapitaal, maar ook dat van andere rijke Eindhovenaren, worden onderzocht op de herkomst en de mogelijke rol van plantages en slaafgemaakten. Dit is een wat minder zichtbare, maar wezenlijke

relatie tussen koloniale slavernij en de Eindhovense samenleving. Mignot & De Block was rond 1890 met 375 personeelsleden de grootste werkgever van Eindhoven.¹⁶⁵ De firma was ook actief in de kolonie Nederlands-Indië en opende in 1919 een dochteronderneming in Jogjakarta op Java, waar ook werknemers vanuit Eindhoven naartoe werden gestuurd.¹⁶⁶

Van Abbe, tabak en gedwongen arbeid

Een andere tabaksfabrikant die rijkdom heeft vergaard met tabak was Henri van Abbe (1880 – 1940), oprichter van sigarenfabrieken Karel 1 – en ooit een van de grootste werkgevers van Eindhoven en omgeving. Het Van Abbemuseum is deels opgericht met zijn verdiensten uit de tabaksindustrie op Deli, Oost-Sumatra. Van Abbemuseum besloot uitvoerig onderzoek te verrichten naar de koloniale banden van het museum. Uit het onderzoek is gebleken dat de zogeheten contractarbeiders, waaronder ook jonge vrouwen en kinderen, onder erbarmelijke omstandigheden en onder dwang op de

163 Biografische schets door John W. Coffey Amerikaanse kunsthistoricus en conservator (geraadpleegd op 20 mei 2024). Coffey is ook auteur van *The Landscapes of Louis Remy Mignot: A Southern Painter Abroad* waar de familiegeschiedenis uitgebreid naar voren komt.

164 Op de website www.mignot-en-de-block.nl zijn er wel vermoedens dat het kapitaal haar oorsprong zou hebben in de firma A. de Block uit Amsterdam (geraadpleegd op 3 mei 2024).

165 J.L. Schippers, 'Elias en Mignot, 1850-1890: textiel en tabak in Eindhoven', in H. W. Lintsen, & P. Thoben ed., *De canon van Eindhoven*, (Eindhoven 2009) 74.

166 Van Oorschot, *Eindhoven*, 119.

Kinderen aan het werk op een tabaksplantage in Deli, Sumatra
(Collectie Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV A237)

tabaksplantages werkten. Henri van Abbe's afname van tabak uit Deli had grote impact op de streek en zijn inwoners.¹⁶⁷

Na de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de vraag naar koloniale producten als katoen, tabak, koffie en rubber. Slavernij was in 1860 officieel afgeschaft in Nederlands-Indië en de oplossing werd gevonden in 'contractarbeid'. In Azië werden Chinese, Maleisische, Indiase en Javaanse mensen geronseld en vaak door mensenroof en dwang naar de plantages gehaald. Mensen werden misleid met contracten die vaak alleen in het Nederlands waren opgesteld. Zij ontvingen premies die in werkelijkheid een lening bleken en met de onderbetaalde arbeid nooit konden worden terugbetaald. Dit schuldstelsel zorgde zo voor een continuerende verlenging van het dienstverband en gedwongen arbeid op de plantages. In de praktijk werden mensen op de plantages vastgehouden en verplicht voor weinig geld arbeid te verrichten.¹⁶⁸ In zijn recente boek *De contractarbeiders van Deli*

Sorteren van tabak in een oude fermenteerschuur in Deli, circa 1900 (collectie Universitaire Bibliotheken Leiden, KITLV 2566).
te zien in de tentoonstelling *Verborgene Verbanden* in het Van Abbemuseum

noemt Reggie Baay deze gedwongen arbeid en lijfeigenschap 'alternatieve slavernij' en onderbouwt hoe ook de Nederlandse staat hier een actieve rol in speelde en eraan verdiende.¹⁶⁹

De plantage-eigenaren beschouwden de contractarbeiders als hun eigendom. De in 1880 ingevoerde wettelijke regeling, bekend als 'de poenale sanctie', stelde Nederlandse planters in staat om, met medeweten en medewerking van de Nederlandse overheid, contractarbeiders gevangen te houden,

167 Van Abbemuseum, *Verborgene Verbanden* (2024) (geraadpleegd op 8 april 2024). De tentoonstelling *Verborgene Verbanden* in het Van Abbemuseum is gebaseerd op onderzoek van onder meer Reggie Baay, Bibi de Vries, Isabelle Britto en Dwihandono Ahmad.

168 J. Breman, *Koelies, planters en koloniale politiek: het arbeidsregime op de grootlandbouwondernemingen aan Sumatra's Oostkust in het begin van de twintigste eeuw* (Leiden 1992).

169 R. Baay, *De contractarbeiders van Deli. Een geschiedenis van onvrije arbeid, onrecht en verzet in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2024).

te berechten en te straffen. Soms met de dood als gevolg. Deze regeling plaatste de planters zo op de stoel van politie, rechter en beul. Tussen 1900 en 1932 verdrievoudigde het aantal contractarbeiders in Deli van 90.000 tot ruim 275.000.¹⁷⁰ Pas in 1932 schafte Nederland als een van de laatste landen ter wereld de poenale sanctie af. Maar in de praktijk bleven de omstandigheden op de plantages ook na 1932 hetzelfde.¹⁷¹

In de KITLV-beeldcollecties, beheerd door Universitaire Bibliotheken Leiden (UBL), zijn foto's te vinden van contractarbeiders op de plantages in Deli, zoals de twee zwart-witfoto's. Op een van de foto's zitten rijen contractarbeiders hurkend op de grond. Met ontblote bovenlijven werkten zij in een sorteerschuur terwijl ze in de gaten werden gehouden door in het wit geklede plantagetoezichters. Een andere foto, waarop vrouwen op de plantages werken, laat zien hoe ook jonge kinderen werden ingezet voor de productie.

De tentoonstelling *Verborgene Verbanden* in het Van Abbemuseum, dat 2 maart 2024 opende, vertelt hoe Henri Van Abbe rijkdom vergaarde door dit systeem van uitbuiting. Er zijn eveneens verhalen en overleveringen van Indonesiërs te zien die onderstrepen dat er ondanks de onderdrukking en uitbuiting altijd sprake was van veerkracht en verzet.

Koloniale connecties Philips

Terwijl Van Abbe in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw op nummer twee stond van de grootste werkgevers in Eindhoven en omgeving, spande Philips de kroon.¹⁷² Philips was een belangrijke speler in de Noord-Brabantse industrialisatie van eind negentiende en begin twintigste eeuw, die

< Een bezoeker bekijkt het werk van kunstenaar Gayle Tjong-Kim-Sang die dit speciaal voor de tentoonstelling maakte en zich liet inspireren door de verhalen van het verzet. Foto: Van Abbemuseum (2024). Fotografie: Max Kneefel

170 Baay, *De contractarbeiders van Deli*; Onderzoektentoonstelling *Verborgene Verbanden* in het Van Abbemuseum, gebaseerd op onderzoek van onder meer Reggie Baay, Bibi de Vries, Isabelle Britto en Dwihandono Ahmad.

171 Mok e.a., *Haarlemmers* 236, 237.

172 H. Schippers, 'Henri van Abbe', (2017), Erfgoed Brabant.

173 Marcel Metze, *Ze zullen weten wie ze voor zich hebben: Anton Philips, 1874-1951* (Amsterdam 2004), 30.

174 Het Regionaal Archief Rivierland (RAR) 3006, Archieven van de familie Philips 1739 - 1969, de firma Peletier & Philips 1815 - 1969, de N.V. De Eenhoorn Koffieverkoopkantoor 1933 - 1942 en de Bank Fred. Philips (1858)-1969, 1739 - 1969, inv.nr. 32

175 Ibidem.

de technische industrie en Eindhoven wereldwijd op de kaart zette.

Gerard Philips (1858-1942) was de grondlegger van Philips, het bedrijf dat hij in 1891 samen met zijn vader Frederik Philips (1830-1900) in Eindhoven oprichtte.

Hoewel de familie Philips vooral bekend is vanwege hun bijdrage aan de moderne industrieën en de groei van Eindhoven, was hun ondernemerschap ook geworteld in de handel in tabak. Voor de verhuizing naar Eindhoven was vader Frederik al tabakshandelaar in Zaltbommel. Frederik kocht een patent voor een sigarenwikkelmachine en stond zo aan de wieg van de mechanisatie van de sigarenindustrie.¹⁷³ De handel in tabak had hij niet van een vreemde: zijn grootvader Benjamin Philips (1767-1854) was al handelaar in tabak en vader Lion Philips (1794-1866) richtte als handelaar en fabrikant van koffie, thee en tabak de firma Peletier & Philips in Zaltbommel op. Deze firma verwerkte in de negentiende eeuw ook tabak uit Amerika.¹⁷⁴ Naast tabakshandelaar was Frederik ook bankier en ontplooidde hij, net als meer leden van de familie, in de tweede helft van de negentiende eeuw activiteiten in het bankwezen bij onder meer De Nederlandsche Bank (DNB).¹⁷⁵ Gezien de lange voorgeschiedenis van de handel in tabak,

De Koninginne spreekt tot Oost en West!

Eindhoven, 1 juni, 1927, Koningin Wilhelmina met Prinses Juliana, (Collectie RHCE, 20219 Philips Company Archives)

maar eveneens de negentiende-eeuwse bancaire activiteiten, is deze geschiedenis van Philips mogelijk relevant voor nader onderzoek.

Radioverbinding tussen oost en west

Philips speelde in de late negentiende en begin twintigste eeuw een belangrijke rol in technische ontwikkelingen die van invloed waren op de koloniale verhoudingen. Een historisch moment in Eindhoven vond plaats op 31 mei en 1 juni 1927. De slavernij was toen al afgeschaft, maar de koloniën waren nog onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden. In het Philips Natuurkundig Laboratorium (NatLab) werkten ontwikkelaars in de jaren '20 hard aan korte golf radio-uitzendingen. Dit leidde in 1927 tot een doorbraak. Vanuit Strijp sprak Koningin Wilhelmina, vergezeld door haar dochter Prinses Juliana, voor het eerst de koloniën Suriname, Curaçao en Indonesië direct live toe via de toen net ontwikkelde kortegolfzender van elektronicabedrijf Philips.¹⁷⁶ In de historische uitzending van 31 mei 1927 klonken in de koloniën in het Atlantische gebied de woorden van de koningin: '[...]Ik koester het vertrouwen, dat de banden, die Suriname en Curaçao aan het moederland hechten en die den stempel van

eeuwen dragen in gemeenschappelijk streven immer meer zullen worden versterkt en verinnigd.¹⁷⁷ De dag erna spraken koningin Wilhelmina en prinses Juliana in soortgelijke strekking de landgenoten en onderdanen in de kolonie Nederlands-Indië toe. Nog nooit eerder kon een menselijke stem live afstanden van 8.000 tot 16.000 kilometer overbruggen. Door deze vernieuwende techniek bood de radio ook mogelijkheden voor propagandistische doeleinden en het verstevigen van de positie van Nederland in de koloniën. Kort hierop werd Philips Omroep Holland Indië (PHOHI) opgericht, waarmee direct live werd geschakeld naar de verschillende koloniën, met name Nederlands-Indië. Philips en Eindhoven speelden zo een belangrijke en pionierende rol in de totstandkoming van deze directe communicatielijn tussen Nederland en de koloniën.

De ruimte van waaruit deze uitzending plaatsvond, de zogeheten Koninginnenkamer, bestaat nog steeds in filmtheater Natlab.¹⁷⁸ Het radiomonument in het Stadswandelpark in de wijk Stratum herinnert ook vandaag de dag nog aan deze eerste intercontinentale radio-uitzendingen en de feitelijke geboorte van de Wereldomroep.

Radiomonument (1936) in Eindhoven, in het stadswandelpark. Rijksmonument, beeldhouwd ter herinnering aan de eerste radioverbinding tussen Nederland en Nederlands-Indië in 1927; ontworpen door Dirk Roosenburg samen met beeldhouwer Albert Termote (foto: Lempkesfabriek)

176 G. Bekooy, *Philips Honderd: Een industriële onderneming 1891-1991* (Eindhoven 1991) 67-68.

177 [De courant Het nieuws van den dag](#), Amsterdam, 02-06-1927, p. 2 (geraadpleegd op Delpher op 9-05-2024).

178 Philips Museum, [Welkom, Majesteit! De hechte band tussen Philips en het Koninklijk Huis](#) (geraadpleegd op 15 mei 2024).

[Klik hier naar de film](#) van het bezoek van onderzoeker Laurindo Andrea aan het museum en het gesprek met senior bibliothecaris en historisch onderzoeker collecties Textiel Museum Jantien Van Elk.

Koloniale sporen in collecties

In museale collecties zijn er sporen die raken aan Eindhoven en de doorwerkingen van het slavernijverleden. Zo ligt er in het depot van het Textiel Museum in Tilburg een bijzonder object uit het midden van de twintigste eeuw. In 1951 ontving het Eindhovense textielbedrijf Van Dissel een damast-opdracht van de Nederlands-Afrikaanse Handelsmaatschappij te Kaapstad. Damast is een weeftechniek voor linnen en katoen waarbij figuren in dezelfde kleuren garen worden geweven.¹⁷⁹ Het betrof de vervaardiging van een damast tafellaken met bijbehorende servetten. De opdracht had een koloniale lading. De damaststukken waren in het kader van 300 jaar herdenking van de nederzetting van de eerste Nederlandse kolonisten in Zuid-Afrika onder leiding van Jan van Riebeeck in 1652. De Handelsmaatschappij stuurde Van Dissel een uitvoerige brief met een pakket van

eisen omtrent de gewenste motieven in het tafellaken en het servet.¹⁸⁰ Naast de vele romantische taferelen moest het damastlaken ook voorzien zijn van het VOC.-logo en van een aantal Afrikaanse mensen. Het eindproduct viel goed in smaak bij de opdrachtgevers. Zij waren echter niet tevreden met de Afrikaanse mensen, aangeduid met het n-woord, die afgebeeld waren op het damastlaken. In hun ogen zagen de halfnaakt afgebeelde Afrikaanse mensen er alsnog te modern uit en zouden zij niet 'oorspronkelijk' genoeg zijn weergegeven, conform het beeld dat zij van hen hadden.¹⁸¹ Desondanks werden de damaststukken uiteindelijk niet aangepast en heeft het Eindhovense textielbedrijf van Dissel de oorspronkelijke opdracht kunnen uitvoeren.

179 Charles F.C.G. Boissevain, *De Markies met het dubbele leven: 100 jaar Baekers' Textiefabrieken Eindhoven* (Zutphen 2019) 23.

180 [Textiel Museum Tilburg](#) (geraadpleegd op 12 april 2024).

181 Caroline Boot & Sanny de Zoete, *Artistiek Damast: van Brabantse bodem 1900-1960* (Tilburg 2005) 50-53.

Damastlaken met afbeeldingen van o.a. echtpaar Van Riebeeck, een fort en het VOC-symbool (Collectie Textiel Museum Tilburg)

Detail met afbeeldingen Zuid-Afrikaans persoon met stier (Collectie Textiel Museum Tilburg)

Deelconclusie

De eerste verkenning laat zien dat een deel van de producten dat uit Eindhoven kwam, zoals linnen, werd ingezet ten behoeve van de koloniale handel en slavernij. Dit gold ook voor andere provincies en kleinere steden in de Republiek die producten zoals hout, ijzer en was aanleverden voor de WIC en VOC. Hoe gering deze bijdrage ook mogelijk zou blijken, hiermee droeg de Eindhovense textielhandel bij aan het in stand houden van het koloniale systeem. Verder onderzoek kan de samenwerking met steden in Holland, zoals Haarlem, in kaart te brengen, en in welke mate verschillende partijen hiervan hebben geprofiteerd.

De Eindhovense textiel- en tabakshandel toont ook in de negentiende eeuw indirecte betrokkenheid bij het koloniale systeem van slavernij en andere vormen van onvrije dwangarbeid. Tijdens de industrialisatie en ontwikkeling van de textielindustrie wordt op slavenarbeid gebaseerde katoen ten behoeve van de Eindhovense textielindustrie geïmporteerd. Uit archiefonderzoek blijkt dat ten minste een deel

van het katoen van textielbedrijf Smits en Zonen uit het peiljaar 1840 kwam van slavernijplantages in het zuiden van de Verenigde Staten. Daarbij importeert het bedrijf katoen uit de kolonie Brits-Indië. Dit was niet gebaseerd op slavenarbeid, maar wel op dwangarbeid. De voor de Eindhovense industrie bestemde producten kwamen dus ook uit landen buiten de Nederlandse koloniën. Op deze manier leverde de Eindhovense textielindustrie in de negentiende eeuw eveneens een bijdrage aan het koloniale systeem van slavernij.

In dit vooronderzoek is een verkenning gedaan bij de firma Smits en Zonen en is alleen de import uit een peiljaar onderzocht. Nader onderzoek is nodig om een evenwichtiger beeld te krijgen. Een bredere studie naar de firma, evenals naar andere textielbedrijven in Eindhoven die katoen verwerkten, zoals Van Moorsel en Spoor, en naar de vraag hoe Eindhoven zich verhoudt tot andere steden in de regio, zoals Helmond, dat in die tijd het katoencentrum van Noord-Brabant was. Maar ook ten opzichte van de

Twentse textielindustrie, in 1830 hét centrum voor de textielindustrie. Niet alleen de import van katoen is van belang, maar ook de export. De groei van de industrie in Twente hing samen met de export naar Nederlands-Indië via de in 1824 opgerichte Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM).¹⁸²

Het startkapitaal van Mignot & De Block, maar ook dat van andere vermogende tabaksfabrikanten, kan worden onderzocht op de herkomst en de mogelijke rol van plantages en slaafgemaakten. Dit is een wat minder zichtbare, maar wezenlijke relatie tussen koloniale slavernij en de Eindhovense samenleving. Mignot & De Block en Van Abbe laten alleen al zien hoe de tabaksindustrie waar koloniale slavernij bij betrokken is, overvloeit in andere systemen van dwangarbeid en lijfeigenschap. Het is voor een stad als Eindhoven die met name in de negentiende eeuw een kenmerkende groei doormaakt, daarom belangrijk ook de periode na de afschaffing van slavernij te onderzoeken.

In het vooronderzoek is gekozen voor een specifieke focus op de textiel- en tabaksindustrie. Hier zijn enkele cases naar voren gekomen die aanknopingspunten bieden voor onderzoek naar deze industrieën in relatie tot de koloniale handel en het slavernijsysteem. Andere koloniale producten zoals suiker, cacao en indigo kunnen in vervolgonderzoek worden meegenomen. En ook de omgekeerde beweging is interessant: de productie in Eindhoven en omgeving bestemd voor de koloniën.

Vervolgonderzoek kan zich richten op iconische bedrijven die belangrijk zijn voor de identiteit van de stad zoals Philips. De oorsprong van het kapitaal van Philips ligt voor een deel in de handel in koloniale producten als tabak. Dit onderzoek kan gebruikmaken van de beschikbare literatuur, erfgoedinstellingen als het Philips Museum en uitgebreide familiearchieven in het Regionaal Archief Rivierland. De koloniale banden zoals de handel

in tabak zijn onderbelicht in het dominante narratief over Philips. Onderzoek kan het verhaal van Philips en daarmee van Eindhoven aanvullen.

Er zijn gesprekken gevoerd met conservatoren en collecties van regionale musea gescand. Het Textiel Museum Tilburg liet met de damastdoeken al een interessant object uit de collectie zien dat verbonden is aan Eindhoven en de doorwerking van het koloniale en slavernijverleden. Een grondige inventarisatie wordt aanbevolen om wellicht meer objecten te ontdekken die verbonden zijn met het koloniale en slavernijverleden van Eindhoven. Door middel van koloniale collecties kunnen deze verhalen in samenwerking met lokale en regionale museale- en erfgoedinstellingen worden ontsloten en zo tastbaar en invoelbaar worden voor het publiek.

182 Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen, *Overijssel & Slavernij*, (Zwolle 2023). 97.

3. Kastelen, buitenplaatsen en de elite

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat kastelen, buitenplaatsen en landgoederen verbonden zijn met het koloniale verleden.¹⁸³ Veel geld dat is verdiend in de koloniën werd geïnvesteerd in Nederlands onroerend goed. Denk aan buitenplaatsen die werden aangelegd of kastelen die zijn verbouwd met geld dat bij de VOC en WIC was verdiend.¹⁸⁴ Welgestelde families zochten een goede belegging voor het familiekapitaal en kastelen en buitenplaatsen in Nederland waren hier geschikt voor. De rijkdom van een deel van de elite was verbonden aan slavernij. Zoals van oud-gouverneur van Suriname Wigbold Crommelin die in 1774 Kasteel Dommelrode in Sint-Oedenrode kocht met de opbrengsten van de plantageverkoop.¹⁸⁵ In kastelen en buitenplaatsen in Noord-Brabant zijn er eveneens op andere manieren sporen van slavernij te vinden. Een voorbeeld is het verhaal van Quaco (spreekt uit als Kwakoe), een tot slaafgemaakte jongeman die uit een gebied kwam dat tegenwoordig Ghana of Ivoorkust heet. Na zijn ontvoering leefde hij eerst in West-Afrika in slavernij, daarna in Suriname als de persoonlijke lijfknecht van de bekende kapitein John Gabriel Stedman. Stedman nam Quaco mee naar Nederland. Op het kasteel in Asten was hij van 1790 tot 1792 de bediende van baron Assueer Jan Torck, heer van Rosendael (Gelderland) en leefde toen als vrij man. Om onbekende redenen werd hij daarna ontslagen, waarop hij vertrok naar Jakarta (toenmalig Batavia). Dat is het laatste wat bekend is over het leven van Quaco.¹⁸⁶

Alleen al in dit verhaal komen de koloniale geschiedenissen van West-Afrika, Suriname en Indonesië samen in één kasteel, nog geen twintig minuten rijden van Eindhoven vandaan. Zijn er ook sporen te vinden in de kastelen, landhuizen en buitenplaatsen in en rondom Eindhoven? Met welk kapitaal zijn deze buitenplaatsen en kastelen (deels) gebouwd of onderhouden? En zijn er vermogende families uit Eindhoven die mogelijk kapitaal vergaarden dankzij het koloniale systeem overzee?

Adel en elite in Noord-Brabant

Omgeving Eindhoven kent een rijke geschiedenis met landhuizen en kastelen. Hierover is al uitvoerig gepubliceerd door onder meer Eindhovens stadsarcheoloog Nico Arts.¹⁸⁷ Over de Brabantse kastelen en landhuizen verschenen onder meer *Kastelengids van Noord-Brabant* en *Landgoederen in Noord-Brabant*.¹⁸⁸ Over de adel publiceerde Klaasje Douma het omvangrijke proefschrift *De adel in Noord-Brabant 1814-1918. Groepsvorming, adellijke levensstijl en regionale identiteit*.¹⁸⁹ Uit deze en diverse andere studies blijkt dat de ontwikkeling van adel in Noord-Brabant een eigen verloop kende binnen de geschiedenis van de Nederlandse adel. Er was wel sprake van een bevoorrechte (adellijke) elite, maar Noord-Brabant kende geen verankerde traditionele adelstructuur zoals dit boven de rivieren wel het geval was.¹⁹⁰ De religieuze en politieke achterstelling

die zeker tot begin negentiende eeuw zou duren, zorgde voor een uitstroom van de Brabantse katholieke adel richting het huidige België. Adel in Brabant betekende dus niet zozeer altijd van oorsprong Brabantse adel.¹⁹¹ Zo vestigden zich in Noord-Brabant adellijke families uit Holland of Zeeland, zoals de bekende adellijke familie Van Tuyll van Serooskerken. In het zuidoosten van Brabant vormden de leden van deze familie samen met andere protestantse families als Van der Bruggen en Wesselman prominente adel in de regio. Zij bezaten hier alle drie heerlijkheden en kastelen. Via zomerse vakanties, feestjes en langdurige logeerpactijen onderhielden zij ook nauw contact met elkaar en andere adellijke families.¹⁹² Leden van deze welgestelde families zochten elkaar in heel Nederland op. In dit besloten Europese netwerk werden naast politieke belangen ook cultuur, gewoontes en rituelen gedeeld.¹⁹³

Kasteel Geldrop

Op een kleine tien minuten rijden vanaf de Geldropseweg in Eindhoven ligt Kasteel Geldrop. Een kasteel waarvan de geschiedenis zeker teruggaat tot de veertiende eeuw en een bewogen geschiedenis kent. Zo was het ooit een toevluchtsoord voor de katholieke bisschop Ophovius die, nadat Den Bosch in 1629 was ingenomen door het Staatse leger, net als alle katholieke geestelijken direct de stad uit moest.¹⁹⁴ Het kasteel kent ook een link met het koloniale verleden zoals in de uitgave *Kasteel Geldrop, een edel verleden* naar voren is gekomen.

Vanaf 1768 kwam het kasteel via een veilingverkoop voor het eerst in handen van een particuliere protestantse eigenaar. In die tijd waren dit soort

aankopen via veilingen in trek onder vermogende (Hollandse) regenten en kooplieden. Met de aankoop konden zij zich bovendien ‘heer’ van de betreffende plaats noemen en zich zo een statusverhogende titel aanmeten. Heerlijke rechten leverden tot de Franse tijd ook een bron van inkomsten op waarmee de kastelen en landhuizen deels werden onderhouden.¹⁹⁵ Daarnaast hadden deze heren politieke macht en bestuurlijke privileges om stadsbesturen te benoemen. Rond 1800 werd dit feodale stelsel met de komst van de Fransen definitief afgeschaft.¹⁹⁶ Met welke bronnen van inkomsten werden deze omvangrijke plekken onderhouden? Met de komst van de familie Hoevenaar lag dit antwoord voor een deel in de koloniën.

Suikerpaleis in Geldrop

In 1828 kwam Kasteel Geldrop in bezit van de familie Hoevenaar. Tot die tijd was het in bezit van de Leidse protestantse regent Adriaan van Sprangh. Hoevenaar raakte vanaf 1783 verbonden aan het kasteel door een huwelijk tussen de families Hoevenaar en Van Sprangh, waardoor de in Breda wonende Sara Hoevenaar het uiteindelijk in 1828 erfde.¹⁹⁷ Toen het in 1843 in handen kwam van Hubertus Paulus Hoevenaar (1814 – 1886) werden tussen 1850 en 1885 in opdracht van hem verbouwingen gedaan die vandaag de dag nog steeds het fundament vormen van het kasteel.¹⁹⁸ Het kapitaal waarmee dit werd gedaan kwam voor een groot deel uit de kolonie Nederlands-Indië.

Nadat de familie Hoevenaar rond 1839 werd meegetrokken in een faillissement, kwam in hun zoektocht naar een nieuwe bron van inkomsten al snel de kolonie Nederlands-Indië in het vizier. Fortuin maken

(’s-Hertogenbosch, 1993); [De grondslag van het Noord-Brabant van vandaag](#) op Brabants Erfgoed (geraadpleegd op 14 januari 2024).

191 K. Douma, *De adel in Noord-Brabant, 1814-1918. Groepsvorming, adellijke levensstijl en regionale identiteit* (Breda 2015), 111. Hierin moet ook in ogenschouw genomen worden dat dit ook samenhangt met de definitie en de criteria op basis waarvan iets of iemand ‘Brabants’ of ‘Brabander’ is.

192 Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 226.

193 Allen e.a., *Staat en Slavernij*, 208.

194 E. Franken, S. Minjon, B. Klomp, *Kasteel Geldrop, een edel verleden*, 31 – 32.

195 Franken, *Kasteel Geldrop, een edel verleden* 36; H. Verhees-Wouters, ‘De geschiedenis van het Kasteel Geldrop en zijn bewoners / eigenaren’, *Heemkronijk, Heemkundekring Heeze Leende Zesgehuchten* (1997) 5-65.

196 Van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant*, 42 en Dr. M.W. van Boven, “Bestuur, rechtspraak en notariaat” in: J.G.M. Sanders e.a., *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572 – 1795. Een institutionele handleiding*, (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1996) 84 – 88. Later werd het weer deels heringevoerd. Onder meer het jachtrecht, wat het bezit of de huur van een kasteel of landgoed aantrekkelijk maakte. Jacht was ook een statusverhogende bezigheid, bron: Fred Vogelzang, historicus en specialist op het gebied van kastelen en buitenplaatsen.

197 H. Verhees-Wouters, “De geschiedenis van het Kasteel Geldrop en zijn bewoners / eigenaren”, *Heemkronijk, Heemkundekring Heeze Leende Zesgehuchten* ((1997), pp. 5–65; Franken, *Kasteel Geldrop*, 40-41.

198 E. Franken, S. Minjon, B. Klomp, *Kasteel Geldrop, een edel verleden*, (Utrecht 2016) 62-63.

183 Diverse stads- en provincieonderzoeken zoals Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Rotterdam, Arnhem en Overijssel.

184 C. de Koning, [Het koloniale verleden van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen](#), (2023) via Stichting Kastelen, (historische) Buitenplaatsen en Landgoederen (geraadpleegd op 21 februari 2024).

185 Snikkenburg en Stam, *Sporen van slavernij in Noord-Brabant*, 12.

186 [Stripverhaal Quaco](#) door I. Mok en E. Heuvel, (geraadpleegd op 28 maart 2024); D. Stam en G. Snikkenburg, (14 november 2018), [Sporen van slavernij in Noord-Brabant](#) in *Brabants Erfgoed*, (geraadpleegd op 11 maart 2023).

187 Zie bijvoorbeeld de Archeologische Vereniging Kempen- en Peelland (AVKP) [www.awn-archeologie.nl](#), en Het Erfgoedhuis.

188 A. van Oirschot, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Brabant. Hun bewoners en bewogen geschiedenis* (Rijswijk 1980); T. Caspers e.a., *Landgoederen in Noord-Brabant. Het lief en leed dat landgoed heet* (Woudrichem z.j.).

189 *De adel in Noord-Brabant, 1814-1918. Groepsvorming, adellijke levensstijl en regionale identiteit* (Breda 2015).

190 Zie het proefschrift van Klaasje Douma, *De adel in Noord-Brabant, 1814-1918. Groepsvorming, adellijke levensstijl en regionale identiteit* (Breda 2015); voorts ook andere publicaties als Van der Heijden, W., Sanders, J., Noord-Brabant in de negentiende eeuw. Een institutionele handleiding,

Suikerfabriek Kemanglen van Hoevenaar en Lucassen. Met op het schilderij de oorspronkelijke bevolking te werk gesteld waaronder ook vrouwen. Geschilderd door A.J. Salm rond 1870 (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

in 'de Oost' werd destijds gezien als de redding voor veel elitefamilies die dreigden aan lagerwal te raken. In de kolonie hoopte de familie Hoevenaar op meer financiële successen in de suikerindustrie. Ze verbonden zich onder andere aan de families Holmberg de Beckfelt en Lucassen, die mede dankzij de connecties met koning Willem I gunstige suikercontracten hadden verworven.¹⁹⁹ Onderweg naar Java strandde het Nederlandse fregat de Overijssel in de zomer van 1841 vlak bij de kustplaats Benoa, op de zuidpunt van Bali.²⁰⁰ Op het strand troffen de schipbreukelingen de *raja* (vorst) I Gusti Ketut Jelantik (-1849) en zijn gevolg aan die het gezelschap streng ondervroeg. Ondertussen plunderde de Balinese bevolking het

schip op basis van *tawan karang*. Volgens dit traditioneel Balinese kliprecht betekende een gestrand schip een geschenk van de goden.²⁰¹ Het plunderen had ook tot doel de buitenlandse machten af te schrikken om de onafhankelijkheid van het eiland te behouden. Zonder dat de families dit mogelijk realiseerden, vond deze ontmoeting plaats in een historische periode waarin Nederland met geweld Bali probeerde te onderwerpen aan het koloniale bewind.

Uiteindelijk bereikte de familie Hoevenaar hun bestemming op Java en runde zij hier vanaf 1841 verschillende suikerfabrieken. De suikerindustrie op Midden-Java bestond niet zonder uitbuiting en onvrije arbeid van de lokale bevolking via het Cultuurstelsel.²⁰² In de suikerindustrie op Java was het begin negentiende eeuw daarnaast niet ongevoel om tot slaaf gemaakte mensen in te zetten.²⁰³ Het

Cultuurstelsel legde de bevolking op Java industriële productie op ten bate van de Nederlandse schatkist. Het fortuin van Hoevenaar lijkt met name gebouwd te zijn op verdiensten die gebaseerd waren op dit systeem, dat niet op slavenarbeid berustte, maar wel op koloniale dwangarbeid.²⁰⁴

Na zijn carrière op Java vestigden Hoevenaar en zijn vrouw Anna Marciane Catharina Holmberg de Beckfelt (1823-1905) zich samen met hun kinderen in 1867 in Stratum. Als beroep gaf Hoevenaar 'rentenier' op.²⁰⁵ Hier verbleef de familie in de villa van jonkheer Michael van der Beken Pasteel aan de Aalsterweg, die gelegen was op landgoed De Heihoef, later door de Congregatie van de Broeders van Liefde omgedoopt tot landgoed Eikenburg. In 1870 namen ze hun intrek in Kasteel Geldrop.

Anna Marciane Catharina Holmberg de Beckfelt, 1840, (Collectie RHCE)

In zijn onderzoek naar Kasteel Geldrop concludeerde Eugène Franken dat zonder het kapitaal van Hoevenaar het kasteel er nu waarschijnlijk niet meer zou zijn geweest.²⁰⁶ Het heeft haar bestaan dus voor een groot deel te danken aan inkomsten vergaard uit de koloniën. Hoevenaar liet uiteindelijk 1,5 miljoen gulden na. Vandaag zou dit omgerekend bijna 24,5 miljoen euro zijn. Hiervan vormden de drie suikerondernemingen de grootste post met 750.000 gulden. Omgerekend komt dit neer op ruim 12 miljoen euro.²⁰⁷

De geschiedverhalen volgen vaak de Europese mannelijke lijn. De maatschappelijke positie van een echtpaar was echter ook gekoppeld aan die van de echtgenoot.²⁰⁸ Vaak waren het ook de vrouwen die het financiële beheer van het gezin informeel in handen hadden.²⁰⁹ De moeder van Hubertus, Arnaudina Ringeling (1792 – 1854), kwam eveneens uit een vermogende familie die veel kapitaal had vergaard in de koloniën. Zo was de familie in het bezit van verschillende plantages en tot slaaf gemaakte mensen in zowel Suriname als op Curaçao.²¹⁰ Het kan relevant zijn dit nader te onderzoeken om te zien in hoeverre het kapitaal mogelijk was gebouwd op winsten uit de koloniën in het trans-Atlantische gebied, waar slavernij wel een rol speelde.

Voorlopers van de Rabobank

De invloed van in de koloniën vergaard vermogen kon ver rijken. Zo stichtte Hoevenaar de Eindhovensche Boomkwekerij in Strijp en bezat hij grote stukken grond in de stad, zoals rondom het huidige Arnaudinaplein (in 1930 vernoemd naar dochter Arnaudina Hoevenaar).²¹¹ Dit plein ligt in de oorspronkelijk tot Geldrop behorende, maar nu in Eindhoven gelegen wijk Tivoli. Hubertus Paulus Hoevenaar was één van de grootste aandeelhouders van de Eindhovensche Bank die in 1872 door enkele

199 E. Franken, S. Minjon, B. Klomp, *Kasteel Geldrop, een edel verleden*, (Utrecht 2016) 48-49.

200 A.L. Hoek, *De strijd om Bali. Imperialisme, verzet en onafhankelijkheid 1846-1950*, (Amsterdam 2022) 48.

201 Hoek, *De Strijd om Bali*, 49.

202 U. Bosma, *The Making of a Periphery: How Island Southeast Asia Became a Mass Exporter of Labor*, (New York 2019) 80.

203 M. Leidelmeijer, *Van suikermolen tot grootbedrijf - technische vernieuwing in de Java-suikerindustrie in de negentiende eeuw* (Eindhoven 1997) 96. Ook online te raadplegen via: <https://doi.org/10.6100/IR496547>.

204 Fatah-Black, *Van Lanschot Kempen* 5-6.

205 [RHCE](#)

206 Franken, *Kasteel Geldrop*, 39.

207 Inflatiecalculator IISG (omrekenen gaat tot 2021) en <https://www.inflatiecalculator.nl> (voor omrekening van 2021 naar 2024).

208 Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 223.

209 Officieel waren vrouwen handelingsonbekwaam en konden allerlei officiële zaken niet uitvoeren. Ze hadden dan een mannelijke zaakwaarnemer nodig. Fred Vogelzang, historicus, auteur en expert op het gebied van de geschiedenis van Kastelen en Buitenplaatsen (gesprek op 20 februari 2024).

210 NL-HaNA, Slaven- en Emancipatieregisters van Suriname en Curaçao; caribischegenealogie.org; surinamistiek.nl. (geraadpleegd op 14 april 2024).

211 Van Oorschoot, *Eindhoven een samenleving in verandering*, 131 en Franken, *Kasteel Geldrop*, 61 en 147, en H. Verhees-Wouters, "De geschiedenis

vooraanstaande (voornamelijk) Eindhovenaren werd gesticht.²¹² Een voorloper van Boerenleenbank die later zou fuseren met de Raffeyenbank tot de huidige Rabobank.²¹³ In 2022 werd na excuus van De Nederlandsche Bank voor de rol in het slavernijverleden gesteld dat onderzoek naar de relatie tussen slavernij en de Rabobank niet relevant zou. Het zou bij deze bank niet spelen omdat de “boerenleenbanken waar de Rabobank uit voortkwam pas eind 19e, begin 20e eeuw [ontstonden].”²¹⁴ Doordat het koloniale verleden wel een rol speelde, is onderzoek naar de geschiedenis van de bank toch relevant. Het startkapitaal van haar voorlopers was, mede dankzij de investeringen van Hoevenaar, immers ten minste gedeeltelijk gebaseerd op winsten verkregen uit de koloniën en het op dwangarbeid gebaseerde Cultuurstelsel. Dit roept de vraag op hoe dit zat bij de andere investeerders in de voorlopers van de Rabobank.

Vandaag de dag is Kasteel Geldrop toegankelijk voor publiek en wordt hier veel gedaan. Geïnspireerd op de koloniale geschiedenis exposeerden in 2022 nog de Eindhovense en Indische kunstenaars Aura Op den Camp en Shelly Lapré hun kunst in de tijdelijke tentoonstelling *Lost and Refound*.²¹⁵

Kasteel Heeze

Kasteel Heeze is eeuwenlang het middelpunt geweest van de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten. Het kasteel bestaat uit twee delen, het middeleeuwse slot Eymerick en de nieuwere zeventiende-eeuwse voorburch, beiden met een eigen binnenplaats.²¹⁶ Het kasteel kwam in 1760 in het bezit van Jan Maximiliaan van Tuyll van Serooskerken (1710-1762). Van Tuyll van Serooskerken is een uit de late middeleeuwen stammende adellijke familie. Zoals goed gebruik in de adel- en elitekringen trouwden veel families onderling. Deze praktijk

zorgde ervoor dat het familiekapitaal binnen de vaak besloten netwerken bleef. Arnaudina Hoevenaar (1855-1933), dochter van Hubertus Paulus, trouwde met Hendrik Nicolaas Cornelis baron van Tuyll van Serooskerken (1854-1924). Zijn moeder Marie Georgine Jeanne Pichot Lespinasse (1821-1906) is telg van de bekende plantagefamilie L’Espinasse en Pichot die een vermogen had vergaard in Suriname middels plantages en slavernij.²¹⁷

Clifford, M.L.A., *Federik Christiaan baron van Reede van Ginkel (1668-1719), tweede graaf van Athlone, met een bediende, nr. C1063.*

In relatie tot het slavernijverleden is uit onderzoek gebleken dat Slot Zuylen in Utrecht, een ander landhuis dat ook in bezit was van de familie Van Tuyll van Serooskerken, in de achttiende eeuw werd verbouwd met kapitaal dat mede verdiend was met

slavenhandel en aandelen in de VOC en de WIC.²¹⁸ Nader onderzoek is ook voor Kasteel Heeze relevant omdat de periode waarin de aankoop van Kasteel Heeze plaatsvond, het vermogen van deze tak van Van Tuyll van Serooskerken voor een deel herleid kon worden tot inkomsten uit de koloniën in zowel Azië als in de Atlantische wereld.²¹⁹ De kans bestaat dat Kasteel Heeze ook hiermee verweven is.

Sporen van het koloniale slavernijverleden kunnen in kastelen en buitenplaatsen ook op andere manieren zichtbaar zijn. De eerste vrouw van Jan Maximiliaan, Ursula Christina Reiniera van Reede (1719-1747) groeide op met West-Afrikaanse bediendes op Kasteel Amerongen.²²⁰ Volgens het RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis maken twee schilderijen met een West-Afrikaanse bediende deel uit van de kasteelcollectie van Kasteel Heeze.²²¹ Op beide werken, geschilderd door portretschilder Marcus Ludovicus Antonius Clifford, staat Ursula’s oom Reinhard van Reede van Ginkel afgebeeld. Op de achtergrond is een Afrikaanse jongen te zien, een bediende, gekleed in een gestreept kostuum, met een zilveren halsband (slavenband) om zijn nek. In zijn handen houdt hij de helm van Reinhard vast. Zijn naam is niet bekend. Op het andere schilderij staat Ursula’s vader Frederik Christiaan van Reede (1668-1719). Ook hier achter hem een zwarte jongen van Afrikaanse afkomst waarvan de naam niet bekend is, met om zijn hals eenzelfde zilveren slavenband.

Op een ander schilderij, staat Jan Maximiliaan bij Slot Zuylen in Utrecht. Opvallend is dat naast deze informatie, geen vermelding is over de persoon op

Reinhard baron van Reede van Ginkel (1678-1747), met een bediende, nr. C1018. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

de achtergrond die het paard vasthoudt. Het lijkt om een persoon van kleur te gaan. Verder onderzoek is nodig om meer vast te kunnen stellen.

van het kasteel Geldrop en zijn bewoners/eigenaren” in: *Heemkronijk* nr 36(1997) nr. 2-3, 1997.

212 [Heemkundekring Heeze, Leende, Zesgehuchten](#), (geraadpleegd op 17 april 2024).

213 [Geschiedenis en ontstaan van de Rabobank](#), Rabobank, (geraadpleegd op 5 april 2024).

214 NOS, [De Nederlandsche Bank biedt excuses aan voor slavernijverleden](#)

215 C. de Leeuw, “Indische kunstenaars koesteren roots in hun kunst: ‘Dit is wie wij zijn, dit hoort bij ons’” *Eindhovens Dagblad*, 14 september 2022.

216 [Kasteel Heeze](#) (geraadpleegd op 8 februari 2024).

217 C. Haarnack, [Brief aan de ingezetenen van Suriname, door Samuel Pichot \(1749\)](#) (2015), Buku – Bibliotheca Surinamica; [interview met onderzoekers Merel Blok en Laurens Priester](#) van het gemeentearchief Schiedam naar aanleiding van hun onderzoek over o.a. Daniël Pichot; [Stamboom Wim en Annelies de Leede](#) (geraadpleegd op 12 maart 2024).

218 C. Drieënhuizen, en M. Douze ‘Belle van Zuylen in koloniale zaken’. In N. Jouwe, M. Kuipers, en R. Raben (Red.). *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 161.

219 Drieënhuizen, *Slavernij en de stad Utrecht*, 161-163.

220 [RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis; Nog Onbekend Nr 2](#) (geraadpleegd op 12 maart 2024).

221 Volgens het [RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis](#) staat bij de herkomst van deze schilderijen Kasteel Heeze vermeld (geraadpleegd op 8 maart 2024).

Portret van Jan Maximiliaan, baron van Tuyll van Serooskerken (1710-1762) met op de achtergrond slot Zuylen nr. C1062. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Hoewel een toenmalige kasteel eigenaar van Kasteel Heeze en zijn schoonfamilie op de schilderijen staan, waren ze geschilderd op andere locaties. Nader onderzoek kan mogelijk sporen vinden die wijzen op de aanwezigheid van bedienden uit Afrika en mogelijk Azië in of rondom Heeze. Het meenemen en ook ‘weggeven’ van bedienden binnen de familienetwerken was immers een gangbaar verschijnsel in de toenmalige Republiek. Zwarte bedienden waren ook buiten Holland in plaatsen als Gelderland en Groningen te werk gesteld bij rijke families. Uit onderzoek is gebleken dat dit ook voor Noord-Brabant gold. Dit is echter nog onderbelicht. Hoewel onderzoek zich vaak richt op de grote steden, is het belangrijk om juist ook een beeld te krijgen van Noord-Brabant.

Kasteel Croy

Op een klein kwartier rijden vanuit de wijk Tongelre ligt het ruim vijf eeuwen oude Kasteel Croy. Vele adellijke families bewoonden hier eeuwenlang het kasteel, met als laatste de familie van der Bruggen van Croy. De laatste bewoner was Johanna Carolina Constantia Wilhelmina, (Freule Constance) van der Bruggen van Croy. Uiteindelijk legde Freule Constance in haar testament vast dat Kasteel Croy, na haar overlijden, ingericht diende te worden als tehuis voor arme oude mannen en vrouwen uit Stiphout en Aarle-Rixtel, onder de naam Geloof, Hoop en Liefde.²²² Deze bestemming zou het tot 1969 krijgen. Vandaag de dag wordt het kasteel sinds een grondige restauratie bedrijfsmatig verhuurd met respect voor de monumentale historische waarde.²²³

In 1774 kwam het kasteel in het beheer van de familie Van der Bruggen en werd aangekocht door Jan van der Bruggen. In 1778 verkocht hij het aan zijn halfbroer Joan Carel Gideon van der Bruggen (1753 – 1828). Joan was geboren in Colombo, Sri Lanka. De plek waar zijn grootvader Johan Gideon Loten (1710 – 1789) namens de VOC-gouverneur was. Loten was ook gouverneur van Makassar en als hoge VOC-dienaar verdiende hij aan het koloniale systeem en slavernij. Ook hield hij zelf tot slaaf gemaakte mensen waaronder de slaafgemaakte Buginese (Zuid-Sulawesi) vrouw genaamd Site (Siti) die hij ook als ‘huisbediende’ mee naar Nederland nam.²²⁴ Hier woonde zij tot haar dood in Utrecht.²²⁵ Over wie zijzelf was is verder niets bekend. Wel dat ze terug verlangde naar Sulawesi maar dit nooit meer heeft teruggezien.²²⁶ De vrouwelijke Van der Bruggens uit de Utrechtse tak logeerden in deze periode ook bij hun familie op kasteel Croy en dineerden op kasteel Heeze.²²⁷ Zou ook Siti hen tijdens een van deze gelegenheden hierin hebben vergezeld?

Kasteel Croy, dat verspreid ligt over Aarle-Rixtel en Stiphout (bron: Kasteel Croy, kasteelcroy.nl)

Uiteindelijk besluit Joan zich in Brabant intensief toe te leggen op de landbouw en schapenteelt. Hij koopt stukken grond rondom het kasteel waardoor hij in de schulden komt. Hij leent geld met als onderpand zijn rechten in de nalatenschap van zijn grootvader Johan Gideon Loten.²²⁸ Veel van dit kapitaal zat ook in de Amphioen Sociëteit.²²⁹ Een onderneming opgericht in de achttiende eeuw in toenmalig Nederlands-Indië met het doel de opiumsmokkel onder de VOC te reguleren en eraan te verdienen. De Sociëteit kreeg een winstgevend monopolie hierop en vervoerde dit verdovende middel op grote schaal van India naar Java.²³⁰ Het is de vraag in hoeverre Joan heeft kunnen profiteren van zijn grootvaders verdiensten. Zijn opgelopen schuld bleek immers pas zesendertig jaar na zijn dood in 1864 volledig te zijn afgelost.²³¹

Vervolgonderzoek kan in het familiearchief van Van der Bruggen van Croy duiken met het oog op de koloniale relaties en de link met Eindhoven. In

1808 was Joan bijvoorbeeld kwartierdorst van het kwartier Eindhoven.²³² Als startpunt kan bestaande literatuur over het kasteel en onderzoek dat reeds gedaan is door lokale historici in Helmond worden geraadpleegd.²³³ In het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven ligt het familiearchief over de periode 1522-1898 waaronder ook stukken van Gideon Loten over zijn gouverneurschap in Sri Lanka en Sulawesi. Mogelijk is hier meer te vinden over de relatie tussen kasteel Croy en de koloniën.

Andere interessante buitenhuizen in de regio voor nader onderzoek zijn bijvoorbeeld het Hof van Solms, gebouwd in 1663. Hier kwamen bewoners met koloniale betrekkingen wonen. Bijvoorbeeld Johan Abraham van der Voort (1732 – 1798) die in zijn loopbaan verschillende functies bij de VOC bekleedde, waaronder klerk en onderkoopman in Colombo en later gouverneur en directeur van

222 T. Caspers e.a., *Landgoederen in Noord-Brabant. Het lief en leed dat landgoed heet* (Woudrichem z.j.) 432.

223 [Geschiedenis Kasteel Croy](#) (geraadpleegd op 11 mei 2024).

224 Jouwe e.a., *Slavernij en de stad Utrecht*, 48.

225 Ibidem. 222.

226 Ibidem.

227 Douma, *De adel in Noord-Brabant 1814-1918*, 226.

228 L. van Zalinge-Spooren, [De Heerlijkheid Stiphout, Het Huis Croy en De Familie Van der Bruggen](#), *Helmonds Heem* no 2 (1990) 11. (geraadpleegd op 12 maart 2024).

229 RHCe, 12087 Familie van der Bruggen van Croy, 1522-1898, inleiding Familie Van der Bruggen; Van Zalinge-Spooren, ‘De Heerlijkheid Stiphout’ 11.

230 Deze handel maakte de VOC een van de belangrijkste handelaren in narcotica ter wereld die verantwoordelijk was voor het creëren van een grote afzetmarkt in Azië. Uiteindelijk zou dit nog tot ver in de twintigste eeuw duren. Allen e.a., *Staat en Slavernij*, 320; R. Raben, [Opiumhandel VOC in Bengalen](#), *Historisch Nieuwsblad* (29 januari 2013) (geraadpleegd op 22 februari 2024).

231 Van Zalinge-Spooren, ‘De Heerlijkheid Stiphout’, 11.

232 Van Zalinge-Spooren, ‘De Heerlijkheid Stiphout’, 11; RHCe, toegang 12087, Familie Van der Bruggen.

233 Zie bijvoorbeeld Heemkundekring Helmont, G.H. Wijnhoven, *De freule van Croy* (Heeswijk, 1950); F.M. Eliëns, ‘Kasteel Croy’, *Nederlandse kastelen, deel 46* (Doorn 1981), 3-36. Henk van Beek en Wim Daniëls, *Kasteel Croy* (Eindhoven 2007) 49-66, 118-125.

Beluister hier het fragment 'Sitie - Nancy Jouwe & Jörgen Gario' onderdeel van de locatievoorstelling *Future for the Past* van Sites of Memory waar op historisch onderzoek gebaseerde feiten en kunst samenvallen. Hier op de afbeelding de opvoering van het verhaal van Sitie bij haar laatste woonplek aan de Drift in Utrecht. Foto: Sites of Memory

Ambon, op de Molukken.²³⁴ Bij zijn vestiging in Oirschot kreeg Van der Voort onmiddellijk een prominente plaats in het dorpsbestuur.²³⁵

Hoewel Eindhoven het imago heeft van een nieuwe, moderne stad, kent het een rijke historie. Ondanks dat door de bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog veel van de oude stad is verwoest, zijn er naast de kastelen en buitenplaatsen in de regio nog ruim 150 oude historische plekken in de stad zelf die kunnen worden verkend. Zo was er 'De Moriaan'

tussen 1600 en 1753, een achterhuis en brouwerij gevestigd aan Stratumseind.²³⁶ Welke plekken komen er nog meer naar boven?

Invloedrijke families en opkomende industrieën

Terwijl in 1795 duizenden tot slaaf gemaakte Curaçaoënaars onder leiding van verzetsstrijder Tula in verzet kwamen tegen koloniale slavernij, onderging Brabant op politiek, sociaal-economisch en religieus vlak een fundamentele transformatie. Eind achttiende eeuw nam de armoede in de Republiek toe en verergerden de oorlogen met Engeland de crisis. Progressieve politici en burgers, die zich patriotten noemden, kwamen in verzet en eisten meer inspraak in de politiek.²³⁷ Net als in de rest van Brabant vond deze beweging ook grond in Eindhoven. De overtuiging groeide dat patriotisme een einde kon maken aan de achterstelling van Staats-Brabant en de ondergeschikte positie

van katholieken in het bestuur.²³⁸ De politieke en maatschappelijke onrust mondde uiteindelijk uit in een revolutie. Nadat de Republiek was ingestort en in 1795 de Bataafse Republiek was ingesteld, ontwikkelde Bataafs-Brabant zich gedurende de Franse periode tot een volwaardig gewest. Vanaf het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 zou Noord-Brabant uiteindelijk als zelfstandige provincie ontstaan. Inmiddels waren de VOC en WIC eind achttiende eeuw failliet gegaan en ontbonden, en was het bestuur van de koloniën overgenomen door de Nederlandse staat. Rond 1800 werd er zonder succes een poging ondernomen een derde WIC op te richten. Succesvoller was de Nederlandse Handel-Maatschappij (NHM), in 1824 opgericht door koning Willem I. Deze opvolger van de VOC zou de bestaande handelsrelaties tussen Nederland en overzeese gebieden uitbouwen. De NHM was vooral gericht op voormalig Nederlands-Indië, waarbij het Cultuurstelsel grote winsten opleverde.²³⁹

In deze periode ontstond er ook in Noord-Brabant een industriële en koopmanselite van vermogende families. Een belangrijk deel van de edelen in omgeving Eindhoven bestond uit leden van families die al gedurende verschillende generaties eigenaar en bewoner waren van een kasteel, buitenplaats of landgoed.²⁴⁰ Zoals in hoofdstuk twee *Koloniale handel en opkomende industrieën* al naar voren kwam, behoorde de familie Smits (later Smits van Oyen) tot deze bovenlaag. Smits bezat ook onder meer kastelen en landhuizen. Nadat een tak in 1836 de heerlijkheid Oijen nabij Den Bosch kocht, werd de naam 'Smits van Oyen' bekrachtigd.²⁴¹ Voor Eindhoven als stad in opkomst speelde de familie een belangrijke rol. Deze Eindhovense familie had voorouders die al generaties in Peel- en Kempenland leefden.²⁴² Vandaag de dag kent Eindhoven de

Burgemeester Smits van Oyenstraat, vernoemd naar Johannes Theodorus Smits van Oyen (1828-1898).²⁴³ Eerder in het hoofdstuk *Koloniale handel en opkomende industrieën* kwamen de investeringen van de firma J. Th. Smits en Zonen naar voren in producten en diensten die verweven waren met de koloniën en slavernij. In hoeverre zijn er koloniale relaties bij de andere leden van de familie?

Een van de rijkste burgemeesters van Eindhoven

Toen Smits zich rond 1780 in Eindhoven vestigde, beschikte de familie reeds over aanzienlijke bezittingen en middelen. Het eerste kapitaal kan goed zijn gebouwd op de winsten van land dat zij verpachtten aan lokale boeren bijvoorbeeld. Of winsten uit de vele windmolens die ze in het gebied bezaten. In die tijd was dit een gangbare manier om kapitaal te vergaren en te vermeerderen.²⁴⁴ Naast de molenaarstraditie, leverde de familie generaties lang bestuurders zoals schepenen, raadsleden, wethouders en burgemeesters.²⁴⁵ In de loop van de negentiende eeuw werd een tak van Smits van Oyen tot de Brabantse adel verheven, mede door hun industriële verdiensten die toen ook als grond voor verheffing golden.²⁴⁶ In het omvangrijke familiearchief, in beheer bij het Brabants Historisch Informatie Centrum in Den Bosch, is veel informatie voorhanden. Familiearchieven bieden inzicht in eventuele relaties met de koloniën. Testamenten en afwikkelingen van erfenissen zijn hiervoor een belangrijke bron.

Johannes Theodorus Smits

De eerst gearchiveerde erfenis uit 1832 betreft een omschrijving van het nalatenschap van Johannes Theodorus (1754 – 1827) en zijn vrouw Veronica Cornelia Janssen (1754 – 1832). Smits behoorde tot de Eindhovense bovenlaag en was een van de rijksten

234 DNLG 1905 jaargang 23 (geraadpleegd op 8 maart 2024).

235 A. Neggers, *De Oirschotse regenten in de achttiende eeuw*, Canon van Oirschot.

236 Mandos, Oud Eindhoven, 100-101. Waarom het deze naam kreeg en hoe oud het werkelijk is, is mogelijk nog te achterhalen in de archieven.

237 E. Knoops, *De vier Engels-Nederlandse Oorlogen (17e & 18e eeuw)*, *Historiek* (geraadpleegd op 15 maart 2024).

238 Erfgoed Brabant, *Patriotten en Lodewijk Napoleon* (geraadpleegd op 27 maart 2024).

239 *Nederlandse Handel-Maatschappij (NHM, 1824-1964)* (2023) *Historiek* (geraadpleegd op 23 januari 2024).

240 Klaasje Douma, *De negentiende-eeuwse Brabantse adel in Oost- en West-Brabant* (2020) Erfgoed Brabant, (geraadpleegd op 2 april 2024).

241 De nazaten uit deze tak lieten de naam 'Smits van Oyen' in 1926 bekrachtigen, nadat één van hen in 1909 tot de adelstand verheven was; Douma, *De adel in Noord-Brabant*, 328.

242 BHIC, toegang 321 Familie Smits van Oijen, 1567-1987, inleidende omschrijving van de familie Smits van Oyen.

243 *De burgemeester Smits van Oyenstraat* (geraadpleegd op 23 januari 2024).

244 BHIC, toegang 321 Familie Smits van Oijen, 1567-1987, inleidende omschrijving van de familie Smits van Oyen.

245 BHIC, toegang 321, inleiding familiegeschiedenis Smits van Oyen.

246 De familie Smits voldeed ook anderszins aan voorwaarden voor verheffing, zo was het geslacht vermogend, in het bezit van heerlijkheden en bekleedden voorvaders openbare functies: Douma, *De adel in Noord-Brabant* 104, 128.

in Eindhoven.²⁴⁷ Naast ondernemer was Smits ook lid van het Eindhovense stadsbestuur. In zijn nalatenschap lijken geen sporen te zijn die duiden op betrokkenheid bij koloniale slavernij. Er zijn weliswaar obligaties van *Hope & Co*, de voorloper van ABN AMRO die betrokken was bij slavernij. Allen betreffen echter Russische staatsleningen. Hoewel in Rusland sprake was van lijfeigenschap gekoppeld aan gedwongen arbeid, waren deze staatsleningen niet verbonden aan koloniale slavernij.

Een passage uit de aan- en verkoop van effecten en winsten tussen 1839 – 1864 (Collectie BHIC)

Koloniale beleggingen en aandelen

Toen in de loop van de achttiende eeuw de markt voor obligaties verzadigd raakte, groeide het aantal investeringen in buitenlandse obligaties.²⁴⁸ In het archief van Petrus Laurentius Wilhelmus Smits van Oyen (1824 – 1881), een kleinzoon van Johannes en Veronica Smits, is een persoonlijk boek met daarin een nauwkeurig bijgehouden staat van aan- en inkoop van effecten, aandelen en obligaties. In de vroegste aantekeningen uit 1839 zijn onder meer inkopen te zien van katoen en andere producten als koffie, wijn en vanille. Vanaf 1849 worden ook

aandelen en obligaties geadministreerd. Hier komen investeringen naar voren die verweven zijn met de koloniën en slavernij.

Petrus Smits had, net als bij de firma Smits en Zonen, obligaties in *Hope & Co* en de *Citizens Bank of Louisiana*. In de periode van deze investeringen waren *Hope & Co* en de *Citizens Bank* betrokken bij slavernij in het Zuiden van de Verenigde Staten.²⁴⁹ De *Citizens Bank* droeg zo bij aan de groei van de plantagesector in het zuiden van de Verenigde Staten. Deze bank

bezat daarbij het hypotheekrecht op duizenden tot slaaf gemaakte mensen, waarvan het aantal bij het begin van de Amerikaanse Burgeroorlog in 1860 tot ruim 9.000 was gestegen.²⁵⁰ *Hope & Co*, de voorloper van ABN AMRO, vervulde een spilfunctie in de internationale slavernij-economie en zette tot slaaf gemaakte mensen in als onderpand voor leningen.²⁵¹ Uit het effectenboek blijkt net als bij Smits en Zonen bezit van obligaties in de *Citizens Bank of Louisiana*. In het jaar 1859 stond het saldo van Smits op totaal 26.092, 83 gulden, omgerekend naar nu ruim 360.000 euro.²⁵²

Smits bezat in de periode van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861 – 1865) ook obligaties van de Geconfedereerde Staten. Een oorlog waarin slavernij

een belangrijke rol speelde en voor behoud hiervan werd gestreden door de zuidelijke slavenstaten als Louisiana. Deze obligaties waren verbonden aan de economie van het Zuiden, die sterk afhankelijk was van arbeid door tot slaaf gemaakte mensen.²⁵³ De geconfedereerde staten haalden voor de oorlogsvoering geld op via de internationale markt. In 1863, in het midden van deze burgeroorlog, stond het bedrag van de investeringen in obligaties van Smits op 16.130,03 gulden, omgerekend naar nu ruim 485.000 euro.²⁵⁴ Zijn investering in obligaties van de Geconfedereerde Staten impliceert dat hij een economisch belang zag, en in zekere zin vertrouwen leek te hebben gehad in een gunstige uitkomst van de Amerikaanse Burgeroorlog voor de zuidelijke staten. Hoewel Smits positie ten opzichte van slavernij niet uit de geraadpleegde bronnen naar voren komt, toont de investering ten minste een acceptatie van de economische structuren die gebouwd waren op slavernij. Het was immers bekend dat de economie van de zuidelijke staten afhankelijk was van slavernij en arbeid door tot slaaf gemaakte mensen. In elk geval droegen de investeringen eraan bij dat de slavernij-economie van de Verenigde Staten een financiële injectie kreeg.

In het aantekeningenboek zijn er verder vanaf 1856 aandelen in De Nederlandse Bank (DNB). In het bijgehouden overzicht staat er in 1865 onderaan de streep een credit van in totaal 107.763,36 gulden, omgerekend nu ruim 1.5 miljoen euro.²⁵⁵ Uit onderzoek is gebleken dat DNB en haar vroegere

bestuurders in de jaren 1814 – 1863 betrokken zijn geweest bij de trans-Atlantische slavernij. Hiervoor bood de bank op 1 juli 2022 excuses.²⁵⁶

Net als bij de firma Smits en Zonen vereisen deze investeringen en cijfers ook nader onderzoek om deze te duiden en in perspectief te plaatsen. De investeringen tonen in elk geval betrokkenheid bij diensten die indirect verbonden waren met slavernij en onvrije arbeid.

Het Eindhovens kanaal (1846)

In hetzelfde boek staan ook de obligaties ten behoeve van het Eindhovens Kanaal.²⁵⁷ Op initiatief van Eindhoven ging het project, dat was begroot op 150.000 gulden, van start. Voor de financiering van dat bedrag besloot de gemeente Eindhoven tot de uitgifte van driehonderd obligaties van vijfhonderd gulden. Veel inwoners van Eindhoven tekenden in. De familie Smits kocht voor maar liefst 82.000 gulden aandelen in en was hiermee een van de grootste financiers.²⁵⁸ Met de wetenschap dat er vanuit Smits investeringen zijn geweest die indirect verbonden zijn aan koloniale slavernij, rijst de vraag met welk kapitaal dit kanaal is gebouwd. Wie waren de andere vermogende (Eindhovense) investeerders en waar

247 [Textielfabriek Smits in Eindhoven](#), (2017) (geraadpleegd op 28 april 2024).

248 Jouwe e.a., *Slavernij en de stad Utrecht*, 41.

249 BHIC, 321 Familie Smits van Oijen, inv.nr. 195 Staat van aan-en verkoop effecten en interest daarvan, 1839-1864; G. de Kok en P. Brandon, [Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO: Een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen](#) (Amsterdam 2022). (geraadpleegd op 1 mei 2024) 105.

250 De Kok en Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO*, IISG (2022) 78

251 De Kok en Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO*, IISG (2022). In het rapport is te lezen dat Hope & Co nog in 1840 een lening op onderpand van een plantage en slaafgemaakten in Alabama verstrekte.

252 BHIC, 321 Familie Smits van Oijen, inv.nr. 195 Staat van aan- en verkoop effecten en interest daarvan, 1839-1864; via IISG-calculator 'Waarde van de gulden versus de Euro' (gaat tot 2021). Het bedrag is vervolgens in een huidige inflatiecalculator geplaatst die de waarde van het bedrag van 2021 naar 2024 vertaalt. Zie <https://www.inflatiecalculator.nl> beiden geraadpleegd op 24 januari 2024.

253 De Kok en Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO*, 81.

254 BHIC, 321 Familie Smits van Oijen, inv.nr. 195 Staat van aan- en verkoop effecten en interest daarvan, 1839 - 1864. Omgerekend met behulp van de IISG-calculator tot 2021 en vervolgens is dit bedrag omgerekend met een huidige inflatiecalculator.

255 BHIC, 321 Familie Smits van Oijen, inv.nr. 195, scans 17, 18. Omgerekend met behulp van de IISG inflatiecalculator.

256 [Onderzoek slavernijverleden DNB](#) (geraadpleegd op 11 februari 2024).

257 BHIC, 321 Familie Smits van Oijen, inv.nr. 195, pagina 28.

258 W.H.P.M. van Hooff, 'Het Eindhovens Kanaal, 1846: de ondernemende burgerij', in H. W. Lintsen, & P. Thoben ed., *De canon van Eindhoven* (Eindhoven 2009) 61-68; <https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/eindhovens-kanaal> (geraadpleegd op 11 maart 2024). De stad van toen nog geen drieduizend inwoners was bereid hiervoor een schuldenlast van uiteindelijk in totaal 180.000 gulden te dragen.

kwam hun vermogen vandaan? Deze vragen gelden ook voor andere infrastructuur van de stad zoals de spoorwegen.

Verwevenheid met katholieke instellingen

Uit de nalatenschap van Petrus Smits van Oyen komen schenkingen aan de Rooms-Katholieke parochie in Eindhoven naar voren.²⁵⁹ Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 kon het katholieke geloof weer vrijelijk beleden worden en begon het een hoofdrol te spelen in het maatschappelijk, sociaal en culturele leven van Eindhoven en haar inwoners.²⁶⁰ Deze periode van katholieke bloei in Nederland (1860-1960) en de tijd waarin de katholieke Eindhovenaren hun identiteit sterk ontwikkelden, wordt ook wel aangeduid met het 'Rijkse Roomse Leven'. Tijdens het hoogtepunt van deze periode telde Eindhoven maar liefst zevenendertig kloostercommunities en liepen er paters, broeders en zusters van zesentwintig verschillende kloostergemeenschappen of religieuze instituten (verzamelnaam voor orden en congregaties) rond. De financiële ondersteuning voor zowel de vestiging van de religieuze gemeenschappen als de bouw van nieuwe kerken en kloostercommunities kwam deels van particulieren.²⁶¹ Vanuit deze nieuw aangeworven kloostercommunities hielden de paters, broeders en zusters zich voornamelijk bezig met onderwijs, bejaardenzorg, ziekenzorg en andere maatschappelijke en sociale zorg voor de bewoners van Eindhoven. Wie waren deze particulieren en hoe kwamen zij aan hun geld? Een eerste verkenning in

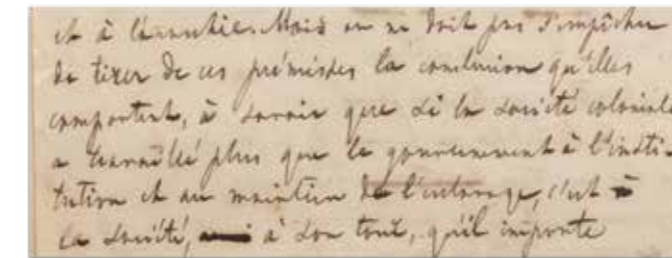
het archief van Smits van Oyen belicht banden met katholieke instellingen en nalatenschap ten behoeve van armenzorg.²⁶²

Verder onderzoek is nodig om de cijfers en gegevens in perspectief te plaatsen en hierbij ook de aard en omvang onderzoeken van investeringen in relatie tot de gekochte landhuizen, heerlijkheden en religieuze instellingen als kerken en kloosters. Het omvangrijke archief van Smits van Oyen biedt hiervoor een waardevolle bron.

Gedachten over de afschaffing van slavernij en het Eindhovens subcomité Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling 1883

Johannes Theodorus Smits van Oyen (1823 – 1898), kleinzoon van Veronica Cornelia en Johannes Theodorus, had ook interesse in koloniale zaken in zowel Suriname als in koloniaal Indonesië. Hij bewaarde en verzamelde vele krantenknipsels en verhandelingen over de afschaffing van slavernij. Het archief bevat een voorblad getiteld 'esclavage' (slavernij) met puntsgewijs op wat lijkt op een opsomming van thema's. Het vervolgt met een handgeschreven brief in het Frans, gericht aan de Minister van Koloniën. De brief uit 1856 is een uiteenzetting van de, in de ogen van de auteur, benodigde voorwaarden voor de realisatie van de afschaffing van slavernij.²⁶³ Het lijkt een abolitionistische toon weer te geven. Tegelijk was er ook kritiek op de emancipatiebeweging die, aldus de schrijver, een beperkte kijk heeft op de zaak. "De grootste fout van de abolitionisten" was dat zij de vinger alleen wezen naar de regering, en van haar verwachtten dat zij volledig verantwoordelijk was voor "de wederopbouw en het welzijn" van Suriname in vrijheid.²⁶⁴ In de ogen van de auteur draagt de gehele koloniale samenleving verantwoordelijkheid voor de vrijheid en emancipatie van tot slaafgemaakten en de toekomst van de kolonie.

Immers, "[...] als de koloniale samenleving meer heeft bijgedragen dan de regering aan de oprichting en het onderhoud van de slavernij, [is] het ook de samenleving [...] die moet bijdragen aan de afschaffing ervan."²⁶⁵

Een spoedige afschaffing zou een gevaar betekenen voor de tot slaaf gemaakte mensen. "On ne change pas du jour au lendemain les idées dominantes", ofwel heersende ideeën verander je niet van de ene op de andere dag.²⁶⁶ Een deel van de oplossing lag in de aanwas van 'nieuwe arbeiders' uit onder meer Indonesië, China, maar ook uit Nederland. Zo zou de vermenging van slaafgemaakten en vrije arbeiders zorgen voor een 'rustige overgang'. Uiteindelijk, sluit de brief af met de verwachting dat deze hervormingen binnen een relatief korte tijd in "Suriname een nieuw tijdperk van welvaart en voorspoed" voort zouden brengen waarvan het "nieuwe vaderland de onschatbare vruchten zal plukken."²⁶⁷

Nader onderzoek moet uitwijzen wat het standpunt van J.T. Smits van Oyen was. Ook andere stukken waar in zijn verzameling naar wordt verwezen zijn nadere bestudering waard, zoals de *Lettres d'un chef Africain à des missionnaires protestants Français* ofwel brieven van een Afrikaanse leider aan Franse protestantse missionarissen.

Johannes Smits van Oyen was ook als erevoorzitter betrokken bij het Eindhovens subcomité van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling in 1883 in Amsterdam. Hij ontving hiervan een 'herinneringsdiploma'.²⁶⁸ Deze

wereldtentoonstelling had tot doel koloniale handel en rijkdommen te presenteren. Opvallend was dat hier ook vrouwen, kinderen en mannen uit Suriname en Indonesië werden 'tentoongesteld' in nagebouwde dorpen achter hekken "alsof het dieren in een dierentuin betrof".²⁶⁹ Deze wereldtentoonstelling was dan wel twintig jaar na de officiële afschaffing van de slavernij. Enkelen van hen waren in het verleden nog tot slaaf gemaakt.²⁷⁰ Wat was de invulling van de rol die Smits van Oyen als erevoorzitter had? Wat waren de motieven en belangen? Hoe kwam Smits van Oyen in aanmerking voor deze functie? Uit de verkenning is vooralsnog niets te vinden over Smits of de rol van subcomités en specifiek Eindhoven.²⁷¹ Het gegeven dat er een subcomité was, laat Eindhovense betrokkenheid bij de koloniën zien en verdient meer onderzoek.

Herinneringsdiploma Eindhovens subcomité Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling in 1883 (Collectie RHCE)

259 BHIC, toegang 321, inv.nr 213, Machtiging van bisschop van 's-Hertogenbosch, aan RK parochie in Eindhoven, om schenkingen van P.L.W. Smits te aanvaarden, kopie door en kwitantie van J. van Iersel, pastoor in Eindhoven, 1881.

260 Van Oorschot, Eindhoven een samenleving in verandering, 256-57, 264.

261 Een overzicht van kloostercommunities, hun maatschappelijke werken en tevens wanneer bekend hoe deze gefinancierd waren door particulieren is terug te vinden in Jan Smits en M. van Leeuwen-Pilet, Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant (Alphen aan de Maas: Veerhuis, 2010) en tevens op basis van deze publicatie stelde Paul Huisman het overzicht van Kloosters in Eindhoven samen dat gepubliceerd is op: <https://www.bhic.nl/ontdekken/ons-brabant/kloosters/kloosters-in-eindhoven>.

262 BHIC, toegang 321, inv.nr 132, Fundatie J.T. Smits van Oyen voor RK armen in Eindhoven, 1856 – 1899.

263 BHIC, toegang 321, inv.nr. 129, Afschaffing slavernij in Suriname, stukken en krantenknipsels bewaard door J.Th. Smits van Oyen, 1853 – 1857. De brief is niet ondertekend met een naam, maar het is aannemelijk dat het van Johannes was, aangezien dit zijn persoonlijke archief betreft en het voorblad in hetzelfde handschrift is geschreven. Deze stukken zijn in het vroeg-negentiende-eeuws Frans geschreven.

264 Ibidem.

265 Ibidem.

266 Ibidem.

267 Ibidem.

268 BHIC, toegang 321, inv.nr. 162. Dit is gearchiveerd onder zijn naam, maar de spelling lijkt J.S. Smits op het diploma.

269 J. van der Burg, [Wereldtentoonstelling 1883](#) (geraadpleegd op 1 februari 2024).

270 K. de Vos, [Bizar: mensen tentoongesteld in Amsterdam](#) (geraadpleegd op 18 januari 2024).

271 Gesprek met Mark Ponte en stukken in het Amsterdams Stadsarchief over de organisatiestructuur van de Wereldtentoonstelling. Hieruit en uit andere bronnen is niets over te vinden wat duidelijkheid geeft. Huidige contactgegevens van (eventuele nabestaanden van) de schenker zijn bij BHIC niet bekend. Eventuele nabestaanden van de familie Smits kunnen indien gewenst contact opnemen met het onderzoeksteam via onderzoekslavernijverledeneindhoven.nl.

Deelconclusie

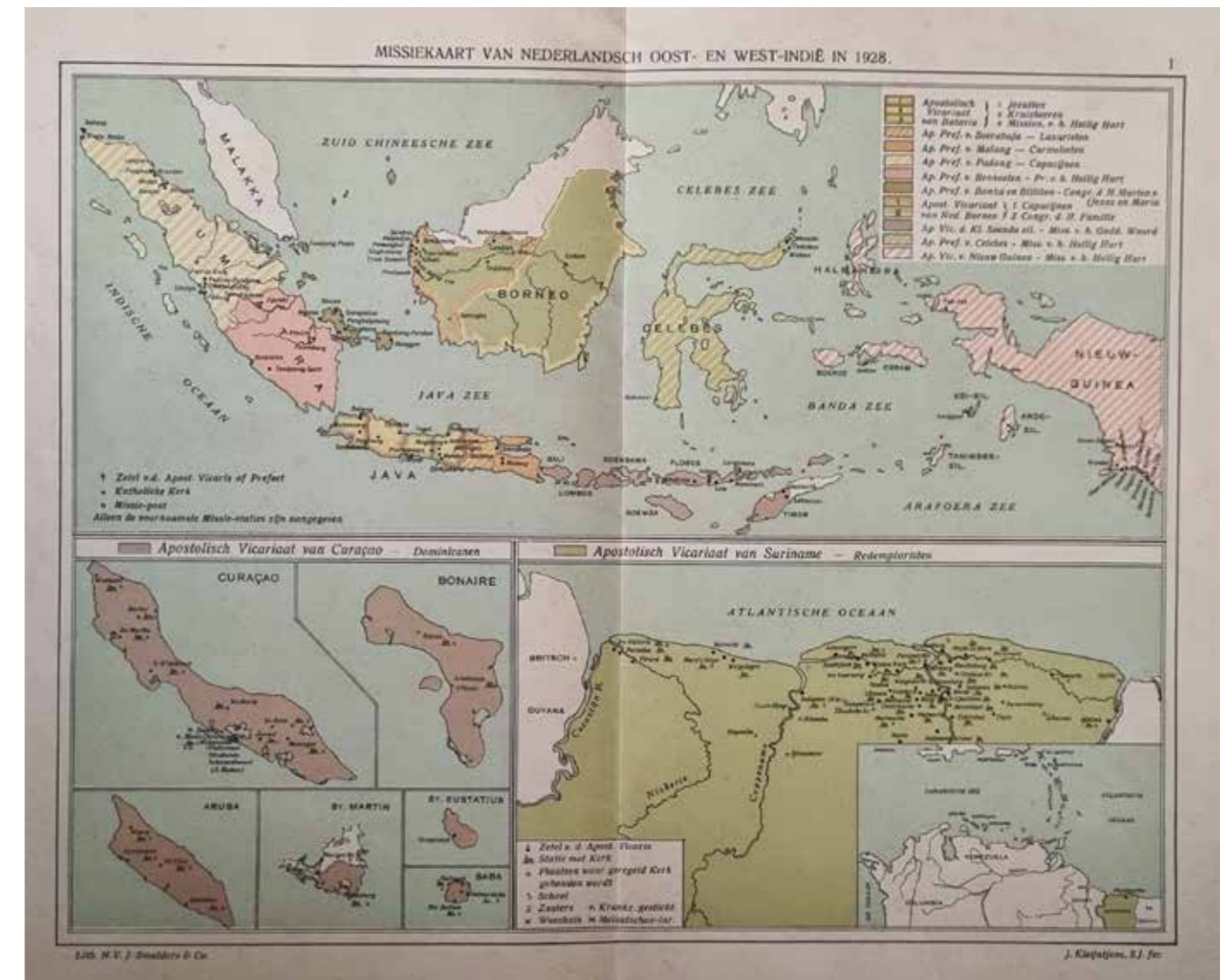
In omgeving Eindhoven zijn er kastelen en buitenplaatsen die op verschillende manieren relaties laten zien met het koloniale verleden. Zoals verbouwingen die mede mogelijk waren door kapitaal dat gebouwd was op onvrije arbeid, of sporen van Zwarte bedienden. Adel die vanaf de achttiende eeuw in Noord-Brabant in landhuizen en kastelen investeerde en er hun intrek nam, kwam ook van elders. De eigenaren waren dus niet altijd zozeer Brabantse of Eindhovense adel, maar adellijke (en vaak ook protestantse) families uit bijvoorbeeld Holland die in Brabant gingen beleggen en investeren in landhuizen en kastelen. Vervolgonderzoek kan uitzoeken waarom dit zo was en deze familienetwerken en locaties in kaart brengen. Verder onderzoek kan zich richten op de vraag of er families waren die mogelijk plantages bezaten of op andere manieren investeerden in slavernij en in hoeverre hiermee is geïnvesteerd in kastelen en buitenplaatsen in en rondom Eindhoven.

Uit de eerste verkenning van het archief van de Eindhovense familie Smits van Oyen komen negentiende eeuw investeringen naar voren die een (indirecte) betrokkenheid tonen bij slavernij en andere systemen van koloniale dwangarbeid. Dit gaat ook over slavernij buiten de Nederlandse koloniën, zoals de Zuidelijke Staten van de Verenigde Staten. Hoewel nader onderzoek noodzakelijk is om de cijfers in perspectief te plaatsen, kan gesteld worden dat een deel van de investeringen die naar voren zijn gekomen, investeringen zijn geweest die indirect bijdroegen aan het systeem van slavernij en andere vormen van onvrije arbeid. De verkenning laat zien dat de betrokkenheid zich ook uitte op andere terreinen, zoals verhandelingen over de afschaffing van slavernij en koloniale comités. Verder onderzoek is eveneens raadzaam omdat Smits een belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van Eindhoven. Het omvangrijke archief van Smits van Oyen biedt hiervoor een waardevolle bron.

Meer onderzoek naar de aard en omvang van investeringen in landhuizen en religieuze instellingen zoals kerken en kloosters, en de mogelijke rol van

vermogende families in Eindhoven bevelen we aan. Dit kan inzicht geven in potentiële netwerken en een indicatie geven van hoeveel inkomsten uit de koloniën terugvloeiden naar Eindhoven. Maar ook de vraag in hoeverre koloniale belangen en bestuur mogelijk met elkaar verstrengeld raakten. Er zijn verschillende generaties van families die zowel burgemeester als fabrikanten waren. Met de wetenschap dat er investeringen zijn geweest die indirect verbonden zijn aan koloniale slavernij, rijst de vraag met welk kapitaal bijvoorbeeld de infrastructuur van de stad is gebouwd, zoals het stadskanaal en de spoorwegen. Wie waren de andere vermogende (Eindhovense) investeerders en waar kwam hun kapitaal vandaan?

4. Eindhovense missionarissen & missieactie in Eindhoven

Missie kaart welke de verdeling in apostolische vicariaten en prefecturen weergeeft en de verantwoordelijke priesterlijke ordes, Kleijntjens, J. (1928). Atlas der R.K. missie in Nederlandsch Oost- en West-Indië.

Ruim vier eeuwen lang zijn er religieuze mannen en vrouwen uit de Lage Landen naar koloniale gebieden in Azië, Afrika en Amerika gereisd, waar zij zowel op directe als indirecte wijze een rol speelden in de systemen van koloniale overheersing. Religieuze organisaties en instituten opereerden in een koloniale context. Protestantse zendelingen en katholieke missionarissen kwamen in contact met oorspronkelijke bewoners van gekoloniseerde gebieden en tot slaaf gemaakte mensen. Historici besteden daarom aandacht aan de bronnen van missie en zending ter bestudering van het Nederlandse koloniale verleden en koloniale cultuur in Nederland.²⁷² Kerken en religieuze organisaties worden zich steeds meer bewust van hun rol in het Nederlands koloniale slavernijverleden.²⁷³

Recent historisch onderzoek laat zien dat christelijke missie en zending innig verstrengeld waren met koloniaal bestuur. Het Nederlands kolonialisme was niet alleen een systeem van militaire, economische en politieke overheersing, maar tegelijkertijd ook een cultureel project. Dit had als doel mensen in de kolonie, de ‘koloniale onderdanen’, te ‘beschaven’ en te vormen naar een Europees-christelijke ideaal. Europese zendelingen en missionarissen hadden via onderwijs, gezondheidszorg en sociale zorg een belangrijke rol in het koloniale ‘beschavingsoffensief’ in de Nederlandse koloniën.²⁷⁴ In Nederland hadden katholieke missie en protestantse zending ook een belangrijke rol in het legitimeren van het koloniale bestel en het ‘beschavingsoffensief’.²⁷⁵ Via missie- en zendingstijdschriften en activiteiten zoals missiedagen, zendingsfestivals en tentoonstellingen werd

een breed Nederlands publiek geïnformeerd over en emotioneel betrokken bij de werkzaamheden van missionarissen en zendelingen. Door deze publicaties en activiteiten droegen missie en zending ook bij aan het creëren en reproduceren van koloniale representaties van slavernij en tot slaaf gemaakte mensen.²⁷⁶

Eindhoven was overwegend katholiek.²⁷⁷ Daarom ligt de focus in de rest van dit hoofdstuk op de rol van de katholieke missie en missionarissen in het koloniale slavernijverleden van Eindhoven. Allereerst komt de geschiedenis van de Nederlandse katholieke missiebeweging in koloniale gebieden aan bod en de rol van de katholieke missie in het systeem van koloniale overheersing. Vervolgens op welke manieren de stad Eindhoven en haar inwoners hierbij betrokken waren. Tot slot worden onderzoeklijnen voor het vervolgonderzoek geïdentificeerd.

‘Het grote missie uur’

Formeel verwijst het begrip ‘missie’ naar alle kerkelijke activiteiten in gebieden zonder gevestigd kerkelijk bestuur volgens de hiërarchie van de rooms-katholieke kerk. Om dit bestuur te vestigen wordt een missiegebied eerst een zogeheten apostolische prefectuur. Wanneer het aantal gelovigen voldoende is gegroeid, kan de paus de prefectuur verheffen tot een apostolisch vicariaat. Vanaf de zeventiende eeuw coördineerde het centrale katholieke bestuursorgaan, de Congregatie De Propaganda Fide (vergelijkbaar met een ministerie), de internationale katholieke missionering en bepaalde welke ordes en congregaties in welke missiegebieden mochten werken. Zo werd bijvoorbeeld de

apostolisch prefectuur van Suriname in 1866 aan de redemptoristen toegewezen, kregen de dominicanen in 1852 de verantwoordelijkheid voor het beheer van kerkelijke activiteiten op Curaçao en de omliggende eilanden en de werd het apostolisch prefectuur van Nederlands-Indië in 1859 onder leiding van de Nederlandse jezuiten gesteld. Onder de missionarissen waren mannen en vrouwen met verschillende posities binnen de katholieke hiërarchie. Er waren zowel diocesane priesters (zij waren verbonden aan een bisdom en vielen onder het gezag van de bisschop) als religieuzen van een kloostergemeenschap (ordes en congregaties), waaronder paters, broeders en zusters.²⁷⁸

Het hoogtepunt van de Nederlandse katholieke missie lag in de late negentiende en begin twintigste eeuw, dus na de formele afschaffing van slavernij in Nederlands-Indië in 1860 en in Suriname en de Nederlandse Caribische koloniën in 1863. In de zeventiende en achttiende eeuw vond katholiek missiewerk vanuit Nederland maar beperkt plaats vanwege het verbod op openbare belijdenis van het katholieke geloof in de Republiek. De katholieken die in deze periode actief waren in Nederlandse koloniën kwamen vaak uit andere Europese rijken, zoals bijvoorbeeld op Curaçao dat eerst door de katholieke naties Portugal en Spanje was gekoloniseerd en een langere geschiedenis kent van catholicisme op het eiland. Begin negentiende eeuw begint de Nederlandse missiebeweging kleinschalig en zijn het voornamelijk seculiere priesters die naar de missie gaan. Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 werd een groeiend aantal bestaande en nieuwe ordes en congregaties in Nederland actief in de missie. In de jaren tussen de beide wereldoorlogen, ook wel het ‘grote missie uur’ genoemd, trokken

duizenden Nederlandse paters, broeders en zusters van diverse orden en congregaties naar missiegebieden over de hele wereld.²⁷⁹

Eindhoven valt onder het bisdom Den Bosch, waar een groot aantal missionerende instituten gevestigd waren die samen een groot aantal missionarissen leverden. In 1931 berichtte het godsdienstig weekblad van het bisdom dat maar liefst een derde van alle Nederlandse missionarissen uit het bisdom Den Bosch kwam. Dit ging om 1267 van de in totaal 3734 Nederlandse missionarissen die op dat moment werkzaam waren.²⁸⁰ Het missiewerk is altijd internationaal van opzet en oriëntatie geweest. Nederlandse missionarissen waren dus niet alleen actief in Nederlandse koloniën, maar ook in Britse, Franse, Belgische en Duitse koloniën alsmede in landen zoals China, Brazilië, Chili, Canada, Finland en IJsland.²⁸¹ De Verenigde Staten waren in de negentiende eeuw het meest populaire missiegebied voor Brabantse missionarissen. Hier waren tussen 1830 en 1910 zeven Eindhovense priester-missionarissen werkzaam.²⁸² Hoewel Nederlandse missionarissen dus wereldwijd werkzaam waren, waren er in de Nederlandse koloniën in de negentiende en twintigste eeuw vrijwel geen missionarissen werkzaam van andere nationaliteiten.

Missies en de koloniën

Begin twintigste eeuw gaan er in katholiek Nederland geluiden op dat het van cruciaal belang was om de missies in door Nederland gekoloniseerde gebieden prioriteit te geven boven de missies in de rest van de wereld. Reden hiervoor was niet alleen de “protestantse concurrentie” in deze gebieden. Rond 1900 waren de politieke kaders veranderd. Nederland zette in op de “inlossing van een koloniale schuld”, een zelf opgelegde morele verplichting om de bevolking in de Nederlandse koloniën te ‘verheffen’ en te

272 M. Reichgelt, ‘Archieven van de katholieke missie’ in: A. Schrikker e.a. eds., *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving: een gids voor onderzoekers* (Leiden 2023) 206-212; G. Mak en M. Monteiro, ‘Missie en zending in de Nederlandse koloniën: meer dan bekering en “beschaving”’, in: R.M. Allen, e.a. eds., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 390-391.

273 In 2023 is er mede op initiatief van de Protestantse Kerk Nederland een onderzoek gestart naar de rol van de hervormde kerk in het Nederlands koloniaal verleden. Dit onderzoeksproject, ‘Kerk en Slavernij’, wordt uitgevoerd door onderzoekers aan de Vrije Universiteit Amsterdam en de Protestantse Theologische Universiteit. Begin 2024 organiseerde het bisdom Breda een symposium over de relatie tussen kerk en slavernij.

274 M. Bloembergen en R. Raven, *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië 1890-1950* (Leiden 2009) 14-15.

275 M. Derksen, *Embodied Encounters: Colonial Governmentality and Missionary Practices in Java and South Dutch New Guinea, 1856-1942* (Nijmegen 2021); I. Busschers, ‘Christian Colonial Projects: Moral Communities, Economies of “Care” and Anxieties in Dutch Reformed Missions in Colonial Indonesia, c. 1900—1942’ (lopend PhD project Universiteit Groningen); M. Groenewoud, *“Nou koest, nou kalm”: de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap* (Willemstad 2017); R.M. Allen, *Di ki manera? A Social History of Afro-Curaçaoans, 1863-1917* (Amsterdam 2007).

276 M. Kuipers, *A Metropolitan History of the Dutch Empire: Popular Imperialism in The Netherlands, 1850-1940* (Amsterdam 2022); M. Groten, ‘Difference Between the Self and the Heathen. European Imperial Culture in Dutch Missionary Exhibitions, 1909-1957’, *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 47 (2019) 3, 490-513; T. van den End, ‘Transformatie door informatie? De bijdrage van de Nederlandse zending aan de opinievorming over het koloniale bestel’, *Tijdschrift voor geschiedenis* 105 (1992) 3, 429-445.

277 In de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw maken katholieken ten minste 95% van de bevolking van Groot-Eindhoven uit. Van Oorschot, *Eindhoven*, 264.

278 J. Derix, *Brengers van de Boodschap. Geschiedenis van de Katholieke Missionering Vanuit Nederland van VOC Tot Vaticanum II* (Nijmegen 2009).

279 J. Roes, *Het grote missie uur 1915-1940. Op zoek naar de missiemotivatatie van de Nederlandse katholieken* (Bilthoven 1974); Derix, *Brengers van de Boodschap*.

280 W.A. van den Eerenbeemt, *Zestig jaar missieactie Bisdom Den Bosch: 1917-1977* (Den Bosch 1977) 46.

281 Een overzicht is te vinden in J. Willemsen, *Nederlandse missionarissen en hun missiegebieden. Deel 1, Orden, congregaties en missieorganisaties*, 2 vols. (Nijmegen 2006).

282 T. Beckers, “De gemakkelijkste weg naar de hemel”. Het Brabants katholiek offensief in de Verenigde Staten. De missie onder de Native Americans (1835-1865), *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 39 (2019) 111-34; S. Vermeeren, *Brabantse missiepieniers in de Verenigde Staten in de lange negentiende eeuw: onderzoeksrapport en archiefinventarisatie; een samenwerking van Tilburg University, Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen en Erfgoed Brabant* (Nijmegen 2018).

‘beschaven’.²⁸³ Hier lag ook een taak voor de katholieke missie. Dit op ‘beschaving’ en ‘ontwikkeling’ gerichte kolonialisme verhief een Europese leefwijze tot norm. Het vestigde en legitimeerde het idee van superioriteit van witte christenen en diskwalificeerde lokale verwantschappen, leefwijzen en opvoeding. Door de oprichting en beheer van scholen, kindertehuizen en ziekenhuizen door priesters, broeders en zusters, groeide de rol van missionarissen in de uitvoering van dit op ‘beschaving’ gerichte koloniale beleid.²⁸⁴

Op het hoogtepunt van de Nederlandse missie waren er in Suriname vijf verschillende ordes en congregaties actief; op Curaçao, Aruba, Bonaire, Sint-Eustatius, Saba en Sint-Maarten waren dat er zeven; en in voormalig Nederlands-Indië/Nederlands-Nieuw-Guinea gaat het maar liefst om achtenvijftig religieuze instituten.²⁸⁵

Eindhovense missionarissen

Wat was de rol van Eindhoven in de Nederlandse missiebeweging die in de negentiende en twintigste eeuw zo’n nadrukkelijke rol ging spelen in de Nederlandse koloniale cultuurpolitiek? Anders dan andere Brabantse plaatsen zoals Tilburg staat Eindhoven niet bekend als een stad met een grote missiebeweging.²⁸⁶ Zo zijn er in Eindhoven geen missiecongregaties opgericht die werkzaam waren in de Nederlandse koloniën. Toch waren er wel verschillende ordes en congregaties die actief waren in Eindhoven en verschillende huizen en kloosters in de stad oprichtten. De religieuzen van de kloostercommuniteiten in Eindhoven hielden zich voornamelijk bezig met onderwijs, bejaardenzorg, ziekenzorg en andere sociale zorg voor de bewoners van Eindhoven. De verschillende orders en congregaties waar deze kloostercommuniteiten bij hoorden, gingen zich vanaf eind negentiende eeuw ook toeleggen op missietaken. Er vestigden zich in Eindhoven vijf zustercongregaties en vijf mannelijke congregaties

die actief waren in de missie in de koloniën. Dit waren congregaties die veelal gevestigd waren in andere Nederlandse of Belgische plaatsen en vanuit daar actief werden in Eindhoven en omstreken.

De eerste die zich in Eindhoven vestigden waren de Zusters van Liefde van Tilburg, die in 1843, niet lang na hun oprichting in 1832, door het Rooms-Katholieke armbestuur van Eindhoven naar de stad gehaald werden. Twee decennia later opende de zusters daarnaast nog een huis in Strijp en in Stratum. De zustercongregatie was vanaf 1894 betrokken bij de missie in Suriname. Ook de Zusters van Liefde van Schijndel, die in 1920 naar Curaçao gingen, hadden een link met Eindhoven. In 1880 vestigden zij zich voor het onderwijs en de ziekenzorg in Woensel, in 1884 in Gestel en in 1910 in Tongelre. In de eerste twee decennia van de twintigste eeuw vestigde zich nog drie zustercongregaties in Eindhoven: in 1909 de Zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria, Jozef (vanaf 1898 betrokken bij de missie in Nederlands-Indië) en de Zusters Franciscanessen van Denekamp (vanaf 1932 betrokken bij de missie in Nederlands-Indië) en in 1917 de Zusters Ursulinen (die als eerste vrouwelijke religieuzen al vanaf 1855 actief waren in de missie in Nederlands-Indië).²⁸⁷

De eerste mannelijke religieuzen van een kloostergemeenschap die zich vestigden in Eindhoven waren de redemptoristen. In 1881 verkocht de fabrikant F. Keunen zijn buitengoed De Heihoef in Stratum aan enkele uit Frankrijk gevluchte redemptoristen. In 1883 telde hun gemeenschap maar liefst 55 leden. De Nederlandse redemptoristen hadden vanaf 1866 een belangrijke rol in de missie in Suriname. Het lijkt er niet op dat deze Franse redemptoristen daar een rol in hebben gespeeld. Hun verblijf in Stratum was van tijdelijke aard en in 1893 gingen zij door de verbeterde politieke situatie voor de katholieken terug naar Frankrijk. Ze werden opgevolgd door de Broeders van Liefde, die zich vanuit Gent in 1894 vestigden op het landgoed De Heihoef, dat zij

omdoopten tot pensionaat Eikenburg.²⁸⁸

Eindhoven ontwikkelde zich tot een belangrijke vestigingsplaats voor de Nederlandse tak van de Broeders van Liefde, die in 1934 een zelfstandige Nederlandse provincie werden en vanaf dat moment hun provinciaal bestuur en missieprocuur (administratief bureau voor de missie) vestigden op Eikenburg. Hiermee werd Eindhoven de belangrijkste vestiging in Nederland voor de Broeders van Liefde. Zij hebben zich tijdens het zogenoemde ‘grote missie uur’ toegelegd op de missie in onder andere Nederlands-Indië. In 1929 werden de eerste broeders naar de missie in Midden-Java (nu centraal-Java) gezonden. Toen de Broeders van Liefde in 1934 een zelfstandige Nederlandse provincie vormden, gingen de Nederlandse broeders ook in Tegal werken. In Nederlands-Indië hadden de broeders diverse scholen en internaten voor Javaanse en Chinese jongens opgericht, die onderwerp zouden kunnen zijn van verder onderzoek.²⁸⁹

Andere mannelijke congregaties die banden hadden met Eindhoven en omstreken waren onder andere de paters Augustijnen, een internationale orde die sinds 1891 in Eindhoven gevestigd was. De Augustijnen vestigden zich in het klooster Mariënhage, dat al voor de reformatie gesticht was maar gedurende de eeuwen daarna lange tijd een andere functie had. De Augustijnen hadden sinds 1930 een missie in Bolivia en waren vanaf 1953 werkzaam in Nederlands-Nieuw-Guinea.²⁹⁰ Later vestigden zich nog twee congregaties in Eindhoven. In 1929 richtte de Missionarissen van het Heilige Hart een rectoraat en klooster op in de Eindhovense wijk Tivoli. Hun moederhuis was gevestigd in Tilburg. Toen deze orde zich in Eindhoven vestigde had zij al een missie in Nieuw-Pommeren, destijds een Duitse kolonie ten noordoosten van Papoea-Nieuw-Guinea, waar ook Nederlandse missionarissen werkzaam waren. In

Groepsfoto zes broeder missionarissen te midden van leerlingen te Eickenburg, zoals opgenomen in Kalender Broeders van Liefde 1950

1902 kreeg de zij de verantwoordelijkheid over het apostolisch vicariaat Nederlands Nieuw Guinea en later ook over de apostolische prefectuur Celebes (Sulawesi) en Purwokerto. Tot slot vestigden in 1937 de paters Kapucijnen zich in Eindhoven, toen zij de zielzorg van de wijk Drents Dorp in Strijp op zich namen en daar hun klooster en rectoraatskerk vestigden. De Kapucijnen hadden missies in Noord-Sumatra (prefectuur Padang) en in het vicariaat Borneo (zie afbeelding kaart).

Hoewel dit laat zien dat Eindhoven banden had met verschillende congregaties die actief waren in de missie in koloniale context is het nog niet duidelijk in welke mate de Eindhovense huizen en religieuzen van deze kloostergemeenschappen een rol speelde in deze geschiedenis. Het zou namelijk goed kunnen dat veel van hen zich slechts bezighielden met het sociale werk (de armenzorg, het onderwijs en de ziekenzorg) in Eindhoven zelf. De Broeders van Liefde was de belangrijkste congregatie in Eindhoven waarvan we weten dat er een directe betrokkenheid was van Eindhovense religieuzen in de missie. Vanaf 1934 werden hun missieactiviteiten in Nederlands-Indië georganiseerd en aangestuurd vanuit Eikenburg. Voor andere congregaties is die link onduidelijker en moet gekeken worden naar individuele priesters, broeders en zusters die in Eindhoven geboren en/

283 J. Roes, *Het grote missie uur*, 89.

284 Mak en Monteiro, ‘Missie en zending in de Nederlandse koloniën’.

285 Willemsen, *Nederlandse missionarissen en hun missiegebieden*.

286 Zie het onderzoek naar het koloniale verleden van Tilburg, waarin uitvoerig wordt ingegaan op de rol van de missie: R. Hoeft, *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden* (Zutphen 2024).

287 Van Oorschot, *Eindhoven* deel 1, 271-274.

288 Van Oorschot, *Eindhoven* deel 1, 274.

289 F. Buijs, T. Haenen, en P. Thoben, *Ten dienste van de medemens: Nederland en de Broeders van Liefde* (Eindhoven 2007); Josserandus Koopmanschap, *De Broeders van Liefde in de missie van Java: vanaf 1929* (1996).

290 L. van Gelder, *Augustijnen honderd jaar in Eindhoven, 1891-1991* (Eindhoven 1991).

Frans van Lith samen met zijn parochianen staande voor de kerk in Muntilan, omstreeks 1900. (Berichten uit Nederlandsch-Oost-Indië 1903, II, p. 48)

of opgegroeid zijn en werkzaam waren in de missie. Dit geldt ook voor de diocesane religieuzen die niet verbonden waren aan een kloostergemeenschap.

Het is een onmogelijk opgave om complete statistische gegevens over Eindhovense missionarissen te verzamelen, zoals Jan van Oorschot in zijn studie naar Eindhoven schrijft.²⁹¹ Een eerste verkennende (maar geenszins complete) inventarisatie laat zien dat er verschillende in Eindhoven en omstreken geboren religieuze mannen en vrouwen naar Suriname en Nederlands-Indië zijn gereisd.²⁹² Ook naar de Caribische eilanden vertrokken in de negentiende en twintigste eeuw veel Nederlandse

missionarissen.²⁹³ Verder onderzoek is nodig om te bepalen in hoeverre ook Eindhovense missionarissen hierbij betrokken waren.

Hieronder volgen enkele voorbeelden van in Eindhoven geboren missionarissen die in de Nederlandse koloniën werkzaam waren die naar voren zijn gekomen in het vooronderzoek. Wilhelmina Antonia Cornelia Tielemans en Maria Clara Alewijns, beiden ingetreden bij de Zusters van Tilburg, reisden in respectievelijk 1916 en 1925 naar Paramaribo om daar te werken in de ouderen-, zieken- en lepra-verpleging. Mathias (Trudo) Brans, lid van de order van minderbroeder kapucijnen, vertrok in 1920 naar Nederlands-Indië en werd daar aangesteld als apostolisch vicaris van Padang.²⁹⁴ Als apostolisch vicaris had hij de leiding over het missiegebied Padang, dat binnen de katholieke hiërarchie een bisdom in wording was. Frans van Lith, geboren

²⁹¹ Van Oorschot, *Eindhoven* deel 2, 754.

²⁹² Hiervoor is onderzoek gedaan in verschillende archiefcollecties van ordes en congregaties in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha.

²⁹³ Allen, *Di ki manera?*; Groenewoud, *“Nou koest, nou kalm”*.

²⁹⁴ Het begrip ‘apostolisch vicaris’ (Latijn: vicarius apostolicus) bestaat uit de kerkelijke termen ‘apostolisch’ en ‘vicaris’. De eerste duidt op het gezag van de paus als opvolger van de apostel Petrus; de tweede verwijst naar een plaatsvervangend ambt.

in Oirschot en opgegroeid in Eindhoven, trad in bij de Jezuïeten en arriveerde in 1896 in Java. Van Lith stichtte de eerste katholieke kweekschool voor Javanen in Muntilan, een stad die later ook wel het ‘Bethlehem van Java’ werd genoemd. Van Lith wordt onder veel Indonesische katholieken gezien en geëerd als de grondlegger van het katholicisme in Java.

Hieronder volgen drie verder uitgewerkte portretten van Eindhovense missionarissen die werkzaam zijn geweest in de Nederlandse koloniën. Henricus van der Grinten en Adolphus Philippus Caspar van Moorsel, beiden geboren in Eindhoven en werkzaam in Nederlands-Indië, en de in Woensel geboren Johannes Baptista Swinkels die in Suriname werkzaam was.

Henricus van der Grinten: van Semarang tot Jakarta

Henricus van der Grinten (1811 – 1864) was de eerste Eindhovense missionaris die in de kolonie Nederlands-Indië, het huidige Indonesië, heeft gewerkt. Hij was opgeleid aan de Latijnse school

in Eindhoven en later aan het groot seminarie in Haaren. In 1836 werd hij in Den Bosch priester gewijd en in de zomer van 1847 naar Nederlands-Indië uitgezonden.²⁹⁵ Veertig jaar voor zijn aankomst, in 1808, hadden katholieken in Nederlands-Indië vrijheid van godsdienst verkregen en werden Nederlandse katholieke missionarissen toegelaten tot de kolonie.²⁹⁶

Van der Grinten werkte in een kolonie gekenmerkt door een complex geheel van vormen van slavernij en dwangarbeid.²⁹⁷ Zijn werkzaamheden en ervaringen zullen Van der Grinten in contact hebben gebracht met de realiteit en gevolgen van koloniale slavernij, geweld en uitbuitingssystemen.

Tussen 1847 en 1854 was hij werkzaam in Semarang, daarna werd hij pastoor te Batavia (het huidige Jakarta). In beide plaatsen was hij verantwoordelijk voor de pastorale zorg van katholieke Europese burgers en militairen in de garnizoenen, (militaire) gevangenissen en hospitalen. Onder zijn parochianen in Semarang en toenmalig Batavia waren er

²⁹⁵ Brieven van Van der Grinten aan de Apostolisch Vicaris Batavia zijn gelokaliseerd in het aartsbisdom Jakarta: ‘Stukken betreffende Semarang I’, Katholiek Documentatie Centrum, Aartsbisdom Jakarta (Online raadpleegbaar). Nagelaten handschriften na zijn dood gepubliceerd (*Mijne reis naar Oost Indië en Borneo: een bezoek op dat eiland in het jaar 1862* (Eindhoven 1867) en aanwijzingen in de ‘In memoriam’ berichten in diverse kranten en tijdschriften wijzen erop dat hij ook brieven naar (familie, vrienden in) Nederland schreef. Deze zijn niet teruggevonden in het vooronderzoek.

²⁹⁶ J.S. Aritonang en K.A. Steenbrink, *A History of Christianity in Indonesia* (Leiden 2008).

²⁹⁷ N. Jouwe (2021) *Slavernij herbeziën: visuele bronnen over slavernij in de Indonesische archipel en de Indische Oceaan*, 13

Het gebouw van het R.K. Weeshuis Semarang met kapel te Gedangan omstreeks 1900, Leiden University Libraries

ook katholieke West-Afrikaanse soldaten en hun families.²⁹⁸ Deze Afrikaanse soldaten waren tot slaaf gemaakte mannen die tussen 1831 en 1841 geronseld werden vanuit de toenmalige Nederlandse koloniale handelspost Elmina om als militairen in het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) te vechten in Nederlands-Indië. Tussen 1860 en 1872 werden er nog eens duizend Afrikanen ingelijfd in het KNIL.²⁹⁹ Enkele van deze West-Afrikaanse soldaten waren in Elmina al gedoopt, anderen werden na het volgen van catechismuslessen door priesters in Batavia of Semarang gedoopt.³⁰⁰ Hun doopregistraties worden nog altijd in de parochiekerken bewaard.

Zoals gebruikelijk voor missionarissen in die tijd, ondernam Van der Grinten ook zogenoemde dienstreizen om de troepeneenheden in de binnenlanden en buitengewesten, of om burgers buiten de stad, zielzorg te verlenen. In 1862 bezocht Van der Grinten op Borneo de troepen van het KNIL gedurende de Banjarmasinse oorlogen.³⁰¹ Tijdens deze koloniale oorlogen werd de befaamde diamant van Banjarmasin buitgemaakt door het KNIL.

In Semarang en Batavia zette Van der Grinten zich in voor 'Indische weeskinderen'. Hij was president van het bestuur van het Rooms Katholieke weeshuis Semarang (1851-1854), met toen 247 'weeskinderen'.³⁰² In Batavia nam hij in 1854 het initiatief tot de oprichting van het Hulpfonds van den Heilige Vincentius a Paulo. Deze vereniging droeg zorg voor katholieke 'weeskinderen' door ze te plaatsen in een katholiek gezin of in een van de zogenoemde

Vincentius-gestichten.³⁰³ Deze 'weeskinderen', waren vaak geen wees in de volle zin van het woord. Het waren hoofdzakelijk kinderen geboren uit relaties tussen Europese soldaten en Aziatische vrouwen, de zogeheten njai – slaafgemaakte vrouwen, concubines en echtgenotes – waarvan veelal de vader was overleden of 'vertrokken'.³⁰⁴

Door het leger en het gouvernement werd het samenleven van Europese mannen met Aziatische vrouwen, ook met vrouwen in slavernij, in de negentiende eeuw toegestaan. Onderzoek heeft aangetoond dat de geschiedenis van dit kazerneconcupinaat verbonden is met vormen van slavernij in de Indonesische archipel.³⁰⁵ De wereldlijke en kerkelijke autoriteiten gingen zich in de loop van de negentiende eeuw steeds frequenter bemoeien met de kinderen uit dit kazerneconcupinaat. Wanneer hun Europese vader was overleden, of anderszins buiten beeld was, werden deze kinderen door de autoriteiten gezien als een maatschappelijk probleem. Een resolutie van de Gouverneur-Generaal uit 1831/1832 bepaalde dat deze kinderen moesten worden opgenomen in het protestantse dan wel katholieke weeshuis te Semarang.³⁰⁶ Dat kinderen van gemengde afkomst in een Islamitische en oorspronkelijke omgeving opgroeiden, werd door de kolonisator als 'heidens' bestempeld en gezien als een probleem. In juridisch opzicht golden zij als Europese kinderen. Als ze buiten de Europese context opgroeiden, zouden ze het imago van 'de Europeaan' en de grondslag van het koloniale project

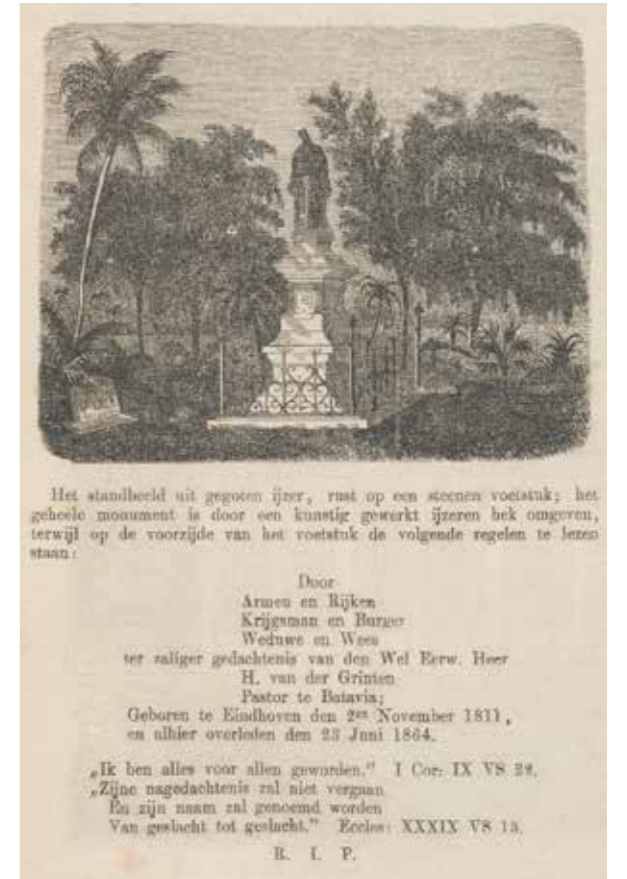
aantasten. De oplossing werd gezien in het scheiden van de kinderen van hun Indonesische moeder en omgeving door ze in 'Europese' en Christelijke gezinnen of in wees- en kindertehuizen te plaatsen.

Uit de berichten rondom het overlijden van Van der Grinten blijkt dat hij in hoog aanzien stond bij de (Indo-)Europese gemeenschap. Na zijn dood werd er een levensgroot bronzen beeld op zijn graf geplaatst, dat in Jakarta nog altijd te zien is.³⁰⁷

Adolphus Philippus Caspar van Moorsel in Nederlands-Indië

Toen het nieuws van Van der Grintens overlijden in 1864 Eindhoven bereikte, bood stadsgenoot Adolphus Philippus Caspar van Moorsel (1825 –1894), destijds rector van de Latijnse school in Eindhoven, zich aan voor de missie.³⁰⁸ Hij verbleef tot 1886 in de kolonie Nederlands-Indië. In dat jaar werd Van Moorsel ziek en keerde hij terug naar Eindhoven. Net als zijn stadsgenoot moet Van Moorsel getuige zijn geweest van het geweld dat gepaard ging met de koloniale expansiedrift. In 1873 werd hij tijdens de tweede aanval van de Aceh-oorlog door de Gouverneur-Generaal aangesteld als aalmoezenier bij de troepen onder leiding van opperbevelhebber Jan van Swieten. De aanval escaleerde tot een jarenlange oorlog met tienduizenden slachtoffers onder de bevolking.³⁰⁹ Voor zijn inzet tijdens de periode 1873-1874 werd Van Moorsel onderscheiden met de Aceh-medaille en het Expeditiekruis met gesp.³¹⁰

In 1878 werd Van Moorsel benoemd tot pastoor van de recent opgerichte missiestatie Cirebon, waar de katholieke suikerfabrikantenfamilie Gonsalves woonde. Het woonhuis van deze familie fungeerde als verblijfplaats voor missionarissen op dienstreizen in West-Java. Ook Van Moorsel neemt hier

Pentekening en tekst op het standbeeld van Henricus van Grinten zoals afgedrukt in de Katholieke Illustratie 1870, p. 162.

aanvankelijk zijn intrek. Louis Theodore Gonsalves (1828 – 1897) had tussen 1870 tot 1880, in de hoogtijdagen van het Cultuurstelsel, een fortuin vergaard met vijf fabrieken. Hiermee financierde hij de bouw van de kerk en pastorie op een door hem gekocht terrein tegenover het woonhuis gelegen in de nieuwe missiestatie. Voor deze financiële bijdragen en toewijding aan de missie wordt Gonsalves in 1875 benoemd tot commandeur in de Orde van de Heilige Gregorius en in 1886 door Paus Leo XIII verheven tot pauselijke graaf.³¹¹

298 Deze staat van de Rooms Katholieke gemeente Semarang 1851 evenals andere brieven van Van der Grinten aan Apostolisch Vicaris Vrancken in de jaren 1848-1854 zijn te vinden in Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen, Archief aartsbisdom Jakarta, [Stukken betreffende Semarang I, Aartsbisdom Jakarta](#), geraadpleegd op 23-03-2024. Alle stukken uit dit archief betreffen scans van microfilms, de kwaliteit is daardoor matig tot slecht.

299 M. Bossenbroek, 'Zwarte Hollanders', in R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*, onder redactie van R.M. Allen e.a. (Amsterdam 2023); U. Bosma, 'Gedwongen verplaatsing en illegale slavenhandel na de afschaffing', in R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum, en U. Vyent eds., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*, onder redactie van R.M. Allen e.a. (Amsterdam 2023), 145-155.

300 Derksen, 'Embodied Encounters', 50-52.

301 Henricus van der Grinten, *Borneo. Een bezoek op dat eiland in het jaar 1862* (Eindhoven 1867) 39.

302 Van der Grinten, 'Staat van de RK gemeente te Semarang 1851', Katholiek Documentatie Centrum, Aartsbisdom Jakarta (552), inv. nr. 251, [Stukken betreffende Semarang I](#), geraadpleegd op KDC op 23-03-2024; N.N., *Beknopte geschiedenis van Het R.K. Weeshuis te Semarang*, 1809-0909 (Semarang 1909).

303 A. Van der Velden, *De Rooms-Katholieke missie in Nederlandsch Oost-Indië, 1808-1908. Eene historische schets* (Nijmegen 1908) 172-173; Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen, Archief aartsbisdom Jakarta (552) inv. nr. 318 Stukken betreffende Weeshuis-Hulpfonds van de H. Vincentius à Paulo, inv. nr. 222, [Stukken betreffende Batavia. II](#), geraadpleegd op KDC op 23-03-2024.

304 Zie voor een vergelijkende casus het hoofdstuk 'Bronbekers met Aziatische en Afrikaanse roots' van D. Stam in *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem*.

305 U. Bosma en R. Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920, De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2003), 77; R. Baay, *De njai: het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2009).

306 Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), 2.10.01 Archief Ministerie van Koloniën, inv.nr 2824 [Registers der handelingen en besluiten van de gouverneur-generaal Besluit 14-03-1832, nr. 16](#), geraadpleegd online op het NA.

307 NN., 'Nederlandsch-Indië BATAVIA', *Java-bode: nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlands-Indië* (18-08-1866); G. Schweitz, 'Een paar bladzijden aan de nagedachtenis gewijd van den Zeer Eerw. Heer Henricus van der Grinten, Apostolisch Missionaris in Nederlandsch Oost-Indië', *Berichten uit Nederlandsch-Oost-Indië; ten dienste der eerwaarde directeuren van den Sint Claverbond IV* (1899) 5-29; N.N., 'Samarang', *De locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad* (24-08-1866).

308 N.N., 'In memoriam', *De Peel- en Kempenbode, Eindhoven* (12-09-1894).

309 A. J. Donckers, *God bij het leger in de kolonie: een geschiedenis van het pastoraat als geestelijke verzorging in Nederlands-Indië, 1807-1950* (Budel 2004), 71; Martin Bossenbroek, 'Kanteljaar 1873', in Rose Mary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum, en Urwin Vyent eds., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*, onder redactie van Rose Allen e.a. (Amsterdam 2023) 291

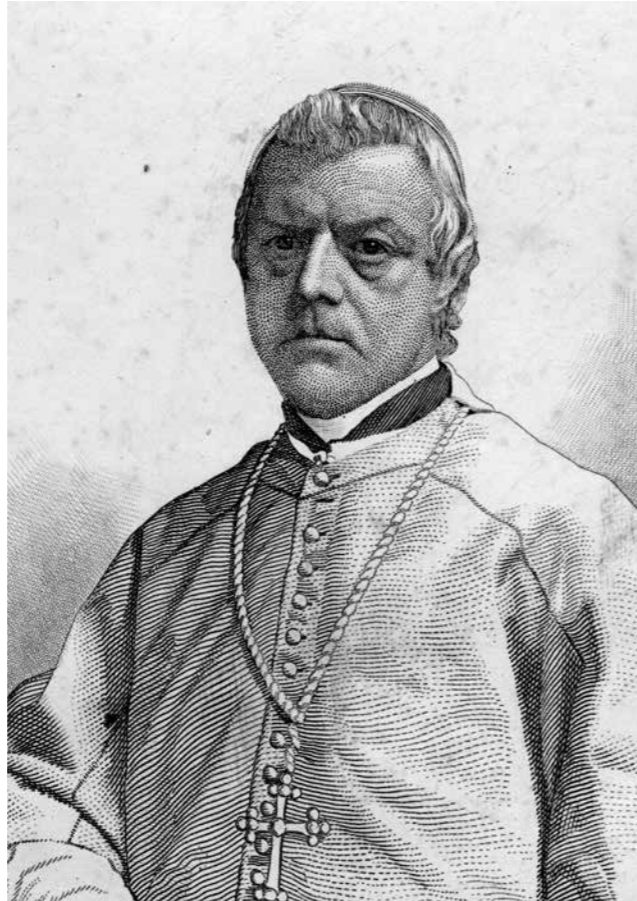
310 A. van Aernsbergen (j.s.), *Chronologisch overzicht van de werkzaamheid der Jezuïeten in de Missie van N.O.-I.: Ned. Oost-Indië, bij den 75sten verjaardag van hun aankomst in de nieuwe missie 1859 - 9 juli - 1934* (Bandoeng 1934) 117.

311 G. v.n. Heuvel SJ, 'In memoriam. Louis Theodore Gonsalves', *Berichten uit Nederlandsch-Oost-Indië; ten dienste der eerwaarde directeuren van den Sint Claverbond* (1898) p. 32-41; herdrukt in *De katholieke missiën* (1897) 22, p. 187-190; A. Kortenhorst SJ, 'De statie Cheribon', *Berichten uit Nederlandsch-Oost-Indië; ten dienste der eerwaarde directeuren van den Sint Claverbond* (1917), p. 108-122.

Johannes Baptista Swinkels in Suriname

Een van de eerste Eindhovense missionarissen die een rol speelde in de missie in Suriname was Johannes Baptista Swinkels (1810 – 1875). Swinkels werd geboren in Woensel en groeide op in Helmond. In 1834 werd hij tot priester gewijd en in 1845 trad hij toe tot de redemptoristen, een priestercongregatie. Zij waren nauw betrokken bij de katholieke missie in Suriname nadat Rome hen in 1865 de leiding over het missiegebied had opgedragen. Datzelfde jaar werd Swinkels tot bisschop gewijd en benoemd als apostolisch vicaris van de missie in Suriname. Begin 1866 vertrok hij met drie andere redemptoristen, waaronder zijn jongere broer Lambertus Justinus Swinkels, naar Paramaribo waar ze op 26 maart datzelfde jaar aankwamen.³¹² Lambertus Justinus Swinkels, die niet in Woensel maar in Helmond geboren was, waar het gezin zich in de jaren 1810 vestigde, overleed al snel na zijn aankomst in Suriname. Ook Johannes Baptista Swinkels heeft tijdens zijn verblijf in Suriname verschillende periodes te maken gehad met ziekte. Uiteindelijk stierf hij in 1875 in Paramaribo.³¹³

Swinkels had als apostolisch vicaris de leiding over de missie in Suriname in een periode van ingrijpende veranderingen. Op 1 juli 1863 was de slavernij bij wet afgeschaft in Suriname en de Nederlandse Caribische eilanden. In Suriname werden de vrijgemaakten voor een periode van tien jaar onder staatstoezicht gesteld. Dit betekende dat alle vrijgemaakte mannen en vrouwen van de plantages tussen de 15 en 60 jaar nog tien jaar verplicht werden door te blijven werken.³¹⁴ Gedurende het staatstoezicht zag de koloniale overheid een belangrijke rol weggelegd voor het bekeringswerk van zendelingen en missionarissen. De koloniale overheid en de planters hoopten dat het religieuze onderwijs van de zendelingen en missionarissen de sociale orde onder de vanaf 1863 vrijverklaarde bevolking kon bevorderen. Zending en missie vervulden in Suriname in de decennia voor

Mgr. J.B. Swinkels (Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen, AFBK-3a1682)

1863 een belangrijke rol in het rechtvaardigen van slavernij en het uitstellen van de afschaffing daarvan. Slaafgemaakte mensen, zo redeneerde de koloniale overheid, moesten door middel van religieus onderwijs worden voorbereid op emancipatie. Om deze reden werd vanaf de jaren 1830 het bekeringswerk van de protestante hennutter zendelingen en katholieke missionarissen onder de slaafgemaakte bevolking door de koloniale overheid en de planters geaccepteerd en gestimuleerd.³¹⁵ Zowel de hennutters als de katholieken hadden in deze periode ook zelf tot slaaf gemaakte mensen in hun bezit, wat blijkt uit zowel hun eigen documentatie als koloniale overheidsbronnen zoals de slavenregisters. In 1825 stelde het katholieke kerkbestuur een lijst op van 17 mensen die in eigendom waren van de kerk of van individuele katholieke geestelijken. Het totale slavenbezit van de katholieke

kerk in Suriname is vooralsnog niet onderzocht.³¹⁶ Voor de hennutters is al wel meer onderzoek gedaan, waaruit blijkt dat zij over de gehele periode tussen 1830 en 1863 minstens 126 mensen in hun bezit hadden. De tot slaaf gemaakte mensen hadden verschillende beroepen en werkzaamheden, die varieerde van beheerder van de kerkgebouwen, huishoudster en roeier.³¹⁷

Met de komst van de redemptoristen onder leiding van Swinkels in 1866, en later ook andere congregaties, groeide de katholieke missie in Suriname sterk. Tot die tijd waren er al wel katholieke priesters aanwezig in Suriname, maar was er voortdurend sprake van een tekort aan missionarissen en financiële middelen. In de periode van slavernij waren het vooral de hennutter zendelingen die in heel Suriname de plantages afreisden en daar in contact kwamen met tot slaaf gemaakte mannen, vrouwen en kinderen.³¹⁸ Toen Swinkels in 1866 in Suriname kwam was het katholieke missiewerk vooral beperkt tot de stad Paramaribo, de leprakolonie Batavia en het district Coronie waar in 1842 een katholieke missiepost was gesticht. Vanuit de missiepost in Coronie werden verschillende plantages bezocht. Daarnaast was er ook een aantal plantages in de overige districten die door enkele rondreizende missionarissen vanuit Paramaribo werden bezocht. Dit aantal was echter beperkt. Zo predikten er in 1863 slechts zes missionarissen op eenentwintig plantages.³¹⁹

Onder leiding van Swinkels werd de katholieke missie in Suriname uitgebreid. Zo werd het aantal Nederlandse missionarissen dat werkzaam was in Suriname onder zijn bewind meer dan verdubbeld. Dit zorgde ervoor dat het kerkelijke en maatschappelijke werk, zoals scholing en de zorg voor 'wezen' (ook in Suriname ging het hier lang niet altijd om kinderen zonder ouders), onder de Afro-Surinaamse bevolking kon worden uitgebreid. Naast zijn kerkelijke bestuurlijke taken maakte Swinkels zelf ook regelmatig plantagereizen in de verschillende

districten. Zo bezocht hij in de jaren 1867, 1869, 1871 en 1873 de missiepost in het district Coronie, waar vanuit verschillende plantages werden bediend. Daarnaast bezocht hij enkele plantages in het Commewijne district en het Saramacca district waar hij het heilige vormsel toediende onder de formeel ex-slaafgemaakte gemeenteleden die in deze periode nog verplicht waren tot plantagearbeid. In 1866 en 1869 reisde Swinkels naar plantage Esthersrust aan de Warappakreek, in 1871 naar plantage Joanna Catharina aan de Saramaccarivier, in 1872 naar plantage Sans-Souci aan de Orelanakreek en in 1873 naar plantage Goudmijn aan de Commewijne rivier.³²⁰

Plantage Esthersrust in Suriname

Een van de plantages die Swinkels bezocht was plantage Esthersrust, een katoenplantage aan de Warappakreek. Esthersrust was in handen van de familie Bots, die een belangrijke rol speelde in de Helmondse textielindustrie. In 1853 kochten de broers Amandus Hubertus Bots en Arnoldus Gerardus Bots de plantage op een veiling. Een jaar later kochten de broers ook de Surinaamse koffieplantage Killenstein. Zoals gebruikelijk was in die tijd, lieten de broers het beheer van beide plantages over aan de firma J. Haase & Zn. uit Amsterdam. Zowel de broeders Bots als de administrateur J. P. Haase waren katholiek en al snel werden er missionarissen uitgenodigd om op Esthersrust en Killenstein te prediken onder de tot slaaf gemaakte mannen, vrouwen en kinderen. Dat was in deze periode niet ongebruikelijk. Plantagehouders deden in de laatste decennia voor de afschaffing van de slavernij in toenemende mate een beroep op katholieken en met name hennutters met de hoop dat hun religieuze onderwijs de slaafgemaakte mensen arbeidzaam en gehoorzaam zou maken. In 1853 werd plantage Esthersrust voor het eerst bezocht door de missionaris Meurkens, die vanaf 1855 afwisselend op beide plantages woonde. Veel slaafgemaakte mensen op Esthersrust bekeerden zich tot het katholieke geloof. In 1861 waren

312 J. Vernooij, *De rooms-katholieke gemeente in Suriname: handboek van de geschiedenis van de rooms-katholieke kerk in Suriname* (Paramaribo 1998) 56; A. Bossers, *Beknopte geschiedenis der katholieke Missie in Suriname* (Gulpen 1884) 289-290.

313 Bossers, *Beknopte geschiedenis der katholieke Missie in Suriname*, 265, 288.

314 Voor een overzicht van het aantal katholieke missionarissen en hennutter zendelingen die actief waren in Suriname zie: Ellen Klinkers, 'Op hoop van vrijheid: van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap in Suriname, 1830 - 1880' (Utrecht 1997) 108-109.

315 Klinkers, 58; Armando Lampe, *Mission or Submission? Moravian and Catholic Missionaries in the Dutch Caribbean during the 19th Century* (Göttingen 2001) 185, 188.

316 Vernooij, *De rooms-katholieke gemeente in Suriname*, 40.

317 C. van Galen, 'Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben. De EBG in de Surinaamse slavenregisters, 1830-1863', in J. van Heijst en C. Vuijk eds., *Hennutters in beweging: 250 jaar Grote Kerkzaal Broedergemeente Zeist* (Utrecht 2019), 106; Maria Lenders, *Strijders voor het Lam: leven en werk van Hennutter Broeders en -Zusters in Suriname, 1735-1900* (Leiden 1996), 134-135.

318 Vernooij, *De rooms-katholieke gemeente in Suriname*; Klinkers, 'Op hoop van vrijheid: van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap in Suriname, 1830 - 1880', 57.

319 E. Klinkers, 'De zending onder de plantageslaven in Coronie', *Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 1: 13 (1994) 30.

320 Bossers, *Beknopte geschiedenis der katholieke Missie in Suriname*, 290, 328-29, 334.

100 van de 172 tot slaaf gemaakte mensen op de plantage gedoopt.³²¹ Vanaf 1873 verliepen de missie-activiteiten op Esthersrust en vele andere plantages steeds moeizamer door de trek van veel ex-slaaf-gemaakten naar de stad en de daarmee gepaard gaande ontvolking van veel plantages.³²²

Over de Afro-Surinaamse mannen, vrouwen en kinderen op plantage Esthersrust die in contact kwamen met Swinkels en andere katholieke missionarissen weten we heel weinig. Zelfs niet hun namen. Wie waren de tot slaaf gemaakte mensen op plantage Esthersrust die in contact kwamen met missionarissen? Welke impact had de katholieke missie op hun levens? Verder onderzoek in de archieven van de katholieke missie en de koloniale overheid in Suriname en Nederland is nodig om deze vragen te kunnen beantwoorden.³²³ Daarnaast hebben de broers Bots enkele brieven nagelaten waarin ze schrijven over hun reis naar Suriname in 1877. Deze liggen in het familiearchief van de familie Coovels

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, 12138 Archief familie Coovels, inv. nr. 646, Tekeningen door A.G. Bots te Plantage Esthersreest, Suriname [sic].

321 Bossers, 255-56.

322 Ibidem, 317, 326.

323 Ook het huidige archeologische onderzoek op plantage Esthersrust onder leiding van de Surinaamse archeoloog Santosh Singh kan nieuwe inzichten opleveren over het leven op de plantage en de katholieke missie op de plantage. Zie uvs.edu/stille-wateren-ontcijferen/.

[Klik hier](#) Silvan Vasilda in gesprek over de tekening samen met Loes Hoevelmans van het Regionaal Historisch Centrum in Eindhoven bij de bijzondere tekening.

in het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven.³²⁴ Tijdens hun verblijf op plantage Esthersrust maakte Arnoldus Gerardus Bots ook enkele tekeningen, waaronder een tekening van een Afro-Surinaamse huisbediende op de plantage.³²⁵ Hoewel we weinig weten over deze vrouw – haar naam, haar leeftijd, hoelang ze al op Esthersrust woonde en werkte etc. – is het waarschijnlijk dat ze nog is geboren in slavernij. De tekening is een bijzondere bron die een gezicht geeft aan de mensen die woonden en werkten op plantage Esthersrust.

Missieactie:

Koloniale cultuur in Eindhoven

Katholieke missieorganisaties en missionarissen hadden in Nederland een actieve rol in het creëren en reproduceren van koloniale mensbeelden. Met missie propaganda, brochures, periodieken, tijdschriften, missiekalenders, lichtbeelden, films en tentoonstellingen werd een breed Nederlands publiek geïnformeerd en emotioneel betrokken bij de missie en situatie in de Nederlandse koloniën. Deze media en activiteiten speelden een belangrijke rol bij het verspreiden van ideeën over Europese superioriteit, vermeende raciale verschillen en de christelijke ‘beschavingsideologie’. Katholieken in Eindhoven en elders in het land leerden zo niet alleen over de situatie in de kolonie, maar ook over hun eigen vermeende bevoorrechte plaats in de wereldorde en de plichten die dit met zich meebracht. Vermeende Europese superioriteit werd op deze manier aan de plicht tot christelijke naastenliefde gekoppeld.³²⁶

De opkomst van de Nederlandse missiebeweging ging hand in hand met de hernieuwde bloei van het katholieke gemeenschapsleven in Nederland. In de twintigste eeuw waren zodoende vele Eindhovense katholieken op de een of andere manier betrokken bij de missie. Bijvoorbeeld als lid van de algemene of parochiële missiecomités, als zelateur of zelatrice (collectanten), of als participant in een van de missienaakringen. Daarnaast ondersteunde menig Eindhovenaar de missie door middel van gebed en financiële donaties, bijvoorbeeld voor een van de drie internationale pauselijke missiewerken of het meer lokale in 1923 opgerichte Eindhovense Missie-Studiefonds St. Joseph. Kinderen in Eindhoven deden ook actief mee; zo lieten zij met verjaardagen ‘hun’ missiebusje rondgaan en spaarden ze zilverpapier, doppen of postzegels. De opbrengsten van de missiebusjes en de giften van de Eindhovenaren werden vermeld in de Eindhovense katholieke periodiek *Roomsch Leven*, onder de rubriek “missieactie”. Eindhovenaar waren dus actief in de missieactie: het geheel aan activiteiten door katholieke organisaties en individuen in Nederland die waren bedoeld om de missie financieel en moreel te ondersteunen.

Missieweken

Missieweken en missietentoonstellingen in Eindhoven waren belangrijke middelen om het thuisfront aan te moedigen voor de missieactie en het verspreiden van koloniale representaties.³²⁷ De eerste missieweek in Eindhoven werd in augustus 1923 georganiseerd. De Tweede Eindhovense Missie Tentoonstelling (T.E.M.T.O) volgde in augustus 1933, die werd bijgewoond door de Eindhovense monseigneur Mathias Brands, apostolisch vicaris van Padang

324 Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE), 12138 Archief familie Coovels.

325 RHCE, 12138 Archief familie Coovels, inv. nr. 646, Tekeningen door A.G. Bots te Plantage Esthersreest, Suriname [sic].

326 In 2013 noemde Remco Raben de studie naar de rol van missie- en zendingsorganisaties als een van de grootste lacunes in het onderzoek naar een Nederlandse imperiale cultuur. Sindsdien zijn er enkele artikelen verschenen waarin deze thematiek aandacht krijgt. R. Raben, ‘A New Dutch Imperial History?: Perambulations in a Prospective Field’, *BMGN - Low Countries Historical Review* 128: 1 (2013): 15, 25; M. Keulen, ‘Zending en imperiale cultuur. Drie Khoekhoe christenen als koloniaal spektakel in de vroege negentiende eeuw’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 137:1 (2024): 25-45; D. M. L. Onnekink, ‘Between Kingdom and Empire: The Social Power of Dutch Missionary Maps, 1850–1940’, *The Journal of Ecclesiastical History* 74:3 (2023): 571-604; Kuipers, *A Metropolitan History of the Dutch Empire*; Groten, ‘Difference Between the Self and the Heathen’. Inmiddels is een groot onderzoeksproject gestart ‘Kerk en Slavernij’ van de Vrije Universiteit Amsterdam, de Protestantse Theologische Universiteit en de University of Curaçao. In 2023 verscheen vanuit dit project de bundel *Kerk, kolonialisme en slavernij* onder redactie van Bente de Leede en Martijn Stoutjesdijk.

327 Groten, ‘Difference Between the Self and the Heathen’.

(Nederlands-Indië). Na de Tweede Wereldoorlog werd er in 1950 en 1960 opnieuw een missieweek georganiseerd.³²⁸

Deze lokale evenementen waren immens populair: bijna de gehele Eindhovense katholieke gemeenschap deed eraan mee. Er werden allerlei activiteiten georganiseerd zoals processies en kindsheidoptochten, gebedsdiensten, vergaderingen en sportwedstrijden. Daarnaast kregen Eindhovenaars de gelegenheid, volgens het Eindhovense katholieke weekblad *Roomsch Leven*, om tijdens de missieweek “nader kennis te nemen van de uitbreiding van ons H. Geloof in verschillende delen der wereld, van toestanden welke men daar aantreft, van de moeilijkheden, waarmee onze Missionarissen

Programmaboekje 1ste Eindhovensche missieweek 1923, te koop voor 50 cent, Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

onder die heidense en wilde volken te kampen hebben, van eigenaardige en bijgelovige gebruiken bij verschillende rassen en stammen. Gij zult gaan begrijpen wat gij vroeger misschien dikwijls gelezen hebt in missie-bladen en tijdschriften en waarvan ge u geen idee had kunnen vormen.”³²⁹ Eindhovenaren moesten weten en voelen voor wie en waarom ze precies in actie kwamen. Om een dieper begrip en emotionele betrokkenheid bij de missie te bevorderen, werden verschillende activiteiten georganiseerd. Lichtbeeld-lezingen in het Patronaatsgebouw, films in de Chicago-Bioscoop (Rechterstraat) en met het hoogtepunt van de missieweek, de missietentoonstelling.

Missietentoonstellingen in 1923 en 1933

In 1923 vond de missietentoonstelling plaats in het Liefdeshuis (Jan van Lieshoutstraat) en in 1933 in Apollo's Lust. De drie internationale pauselijke missiewerken en verschillende ordes en congregaties hadden een eigen stand, waardoor bezoekers kennis maakten met tientallen landen en samenlevingen vanuit het perspectief van de missie. Zo konden Eindhovenaren in 1933 zowel het “afgodsbeeld” uit Bolivia in de stand van de paters Augustijnen zien, een “verzameling curiosa uit N.-Afrika, Congo en Uganda” van de witte paters aanschouwen, en een “schrikwekkend koppensnellersbeeld [met] de uitrusting van deze stam” bewonderen in de stand van de missionarissen van het Heilige Hart die werkzaam waren in Nederlands Zuid Nieuw Guinea, in het zuiden van West-Papua.³³⁰

Deze etnografische voorwerpen waren bedoeld om indruk te wekken bij het publiek, met als doel duidelijk te maken dat diegene op wie de missie zich richtte en hun gebruiken als ‘heidens’, ‘onbeschaafd’, en inferieur moesten worden beschouwd. Het was vervolgens aan de standhouders, vaak oud-missionarissen, om het publiek te vertellen over hun ‘successen’ en ‘moeilijkheden’ in bekering en ‘beschaving’ van deze mensen. De redemptoristen, die samenwerkten met de zusters franciscanessen van Roosendaal, franciscanessen van Oudenbosch en zusters Liefde van Tilburg in Paramaribo, deelden

Stand van de MSC missionarissen op de missietentoonstelling in Eindhoven 1933, Katholiek Documentatie Centrum, AFBK 3B870

daarbij ook hun ervaringen met betrekking tot hun inzet in scholen, ziekenhuizen, weeshuizen en educatieve programma's voor Hindoestaanse en Javaanse kinderen en de verzorging van leprapatiënten. De jezuïeten benadrukten hun werkzaamheden voor de scholen voor Javanen in Muntilan en Mendut, opgericht door de Eindhovense jezuïet Frans van Lith.³³¹

Door missietentoonstellingen kwamen katholieke Eindhovenaren in contact met representaties van de bevolking onder wie de missionarissen werkten. Deze representaties waren gestoeld op het heersende beeld van vermeende Europese superioriteit, dat tevens de beschavingsmissie in de Europese koloniën en de bijdrage van missionarissen daaraan legitimeerde.

328 Eerenbeemt, *Zestig jaar missieactie*, 18-32.

329 *Roomsch Leven: weekblad voor Eindhoven* (10-03-1923).

330 DE T.E.M.T.O, *Eindhovensch dagblad* (11-08-1933).

331 RHCe, BIBD0001 documentatie collectie, *Programma-boek van de missieweek Eindhoven: van 8-15 augustus 1923*.

Deelconclusie

In de negentiende en twintigste eeuw waren diverse Eindhovense missionarissen actief in Nederlandse koloniale gebieden, waar ze in contact kwamen met (ex) tot slaaf gemaakte mensen, verschillende vormen van slavernij en dwangarbeid. Vanaf de negentiende eeuw vervulde de katholieke missiebeweging een fundamentele rol in het Nederlandse koloniale beleid dat gericht was de 'koloniale onderdanen' te 'beschaven' en te vormen naar een Europees-christelijke ideaal. De exacte rol en betrokkenheid van Eindhovense religieuzen bij deze geschiedenis moet verder worden onderzocht. Eindhoven had aantoonbare banden met verschillende missionerende congregaties, maar alleen bij de Broeders van Liefde werden deze missieactiviteiten georganiseerd en aangestuurd vanuit Eindhoven. Daarnaast waren er verschillende individuele Eindhovense religieuzen werkzaam in Nederlandse koloniën, zoals de uitgewerkte casussen laten zien.

Deze geschiedenis speelt zich voornamelijk af na de formele afschaffing van slavernij in de Nederlandse koloniën, en kent zijn hoogtepunt in de twintigste eeuw. Daarom is het voor katholieke missies van belang om niet alleen naar koloniale slavernij te kijken, maar ook naar kolonialisme en heersende machtsverhoudingen, en naar de samenhang tussen slavernij en andere vormen van gedwongen arbeid. Het vooronderzoek heeft zich met name gericht op de betrokkenheid van Eindhovense religieuzen bij missieactiviteiten in de Nederlandse koloniën in de negentiende eeuw. De missie was echter internationaal van opzet. De geschiedenis van Eindhovense missionarissen en betrokkenheid bij kolonialisme en koloniale slavernij laat zich dus niet beperken tot de grenzen van het Nederlandse koloniale rijk.

Niet alleen gingen Eindhovense missionarissen naar de koloniën, de koloniën kwamen ook via de missie ook naar Eindhoven. Via missieactie, missieweken

en missietoonstellingen werden mensen in Eindhoven betrokken bij de koloniale 'beschavingsmissie' in Nederlandse koloniale gebieden. De vraag op welke wijze de missieactie in Eindhoven een rol heeft gespeeld in de vorming van geracialiseerde en stereotype beeldvorming over tot slaaf gemaakte en gekoloniseerde mensen is belangrijk voor vervolgonderzoek. Over deze missieactie is er in Nederlandse collecties en archieven een veelheid aan tekstuele en visuele bronnen beschikbaar die relevant zijn voor vervolgonderzoek. Ook de verhalen van nazaten en Eindhovenaren nu zijn belangrijk om de doorwerkingen van deze beeldvorming te onderzoeken.

De collecties en archieven van de Nederlandse katholieke missie zijn verspreid over verschillende archief- en erfgoedinstellingen. Belangrijke hulpmiddelen voor onderzoek naar de Nederlandse zending en missie zijn het online 'Repertorium van Nederlandse zendings- en missiearchieven' van het Huygens Instituut en de publicatie 'Archieven van de katholieke missie' in de onderzoeksgids van *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving*.³³² In Nederland is de grootste collectie missiearchieven ondergebracht bij het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha en het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen. Overige archieven zijn ondergebracht in andere (regionale) archiefinstellingen zoals het archief van het Nederlands provinciaalarchief van de Augustijnen in het Utrechts Archief en het archief van de Nederlandse Jezuiten provincie in het KADOC (Leuven, België). Enkele archieven zijn nog in eigen beheer zoals het archief van het bisdom Den Bosch en het archief van de Broeders van Liefde in Eindhoven. Er ligt ook nog veel archiefmateriaal in landen waar de koloniale missies hebben plaatsgevonden, zoals in Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden. Hier zijn bijna al deze particuliere archieven nog in eigen beheer.

5. Zwarte aanwezigheid en mensen van kleur vanaf de zeventiende eeuw

Vanaf de zeventiende eeuw zijn er altijd Zwarte mensen en mensen van kleur in Nederland aanwezig geweest.³³³ Vaak waren zij werkzaam in het huishouden van rijke families, kooplieden en bestuurders. Mensen uit de koloniën die te werk werden gesteld als 'knecht' of 'huisbediende' waren een statussymbool.³³⁴ Ook in Eindhoven en omgeving kwamen mensen terecht die vanuit Nederlandse koloniën door 'eigenaren' werden meegenomen naar Nederland. Daarnaast reisden mensen uit Europese koloniën via religieuze netwerken naar Eindhoven en omstreken. Recent onderzoek laat zien dat er in de doopregisters en kerkboeken van protestantse en katholieke kerken sporen te vinden zijn van slaafgemaakte en vrije Afrikanen, Aziaten en Amerikanen.³³⁵ Sommigen van hen woonden in Nederland en anderen waren hier tijdelijk, bijvoorbeeld als reisgezel van een Nederlandse missionaris die een bezoek bracht aan verschillende Nederlandse kerken. De diverse mannen, vrouwen en kinderen van kleur die om verschillende redenen en in verschillende omstandigheden in Eindhoven woonden, werkten of reisden, zijn vaak lastig terug te vinden in archieven. Over hen wordt vaak geschreven in relatie tot een 'eigenaar' en vanuit een Eurocentrisch perspectief. Hun eigen levens en ervaringen zijn vaak doordrongen van stiltes.³³⁶ De spaarzame informatie die over hen te vinden is, zijn veelal verborgen in testamenten,

boedelbeschrijvingen, juridische documenten en kerkboeken. Dit hoofdstuk haalt enkele van deze personen uit de schaduw van de koloniale archieven.

Portret in silhouet van Sara, een tot slaaf gemaakte vrouw uit de huishouding van de tekenaar Jan Brandes. Periode 1783 – 1784. (Collectie Rijksmuseum)

332 [Repertorium van Nederlandse zendings- en missiearchieven](#); Marleen Reichgelt, 'Archieven van de katholieke missie'.

333 G. Oostindie en E. Maduro, *In het land van de overheerser, deel 2: Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634 / 1667-1954* (Leiden 1986); E. Kolfin en E. Runia eds., *Black in Rembrandt's time* (Amsterdam 2020); D. Hondius, 'Access to the Netherlands of Enslaved and Free Black Africans: Exploring Legal and Social Historical Practices in the Sixteenth–Nineteenth Centuries'. *Slavery & Abolition* 32: 3 (2011) 377-95; D. Hondius, *Blackness in Western Europe: Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* (Londen 2017).

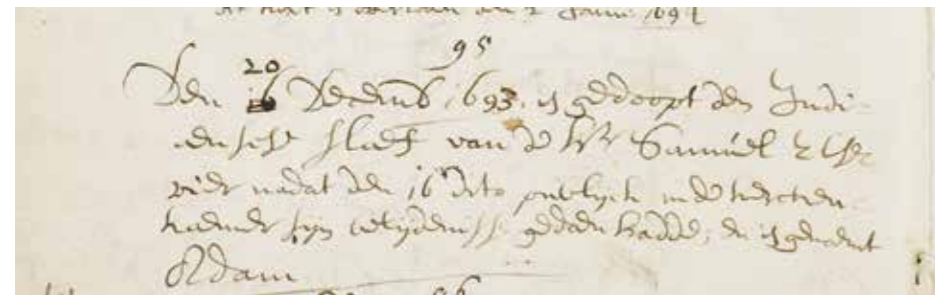
334 Jouwe e.a., *Slavernij en de stad Utrecht*, 216 – 217.

335 Hondius, *Gids kerk en slavernijverleden*, 18-27. Dit werk bevat een lijst met Afrikaanse, Aziatische en Amerikaanse mensen gedoopt in Nederlandse protestantse kerken. De lijst is nu nog incompleet en onaf, maar laat als eerste verkenning al goed zien dat deze groep groter is dan tot nu toe bekend.

336 De inleiding van *Slavernij Herbezien* belicht de stereotype beeldvorming, stiltes en koloniale vervorming rondom koloniale slavernij in de Indonesische Archipel en Indische Oceaan. Jouwe, *Slavernij Herbezien*, 9-17.

Adam Matande

In 'Ad Fontes. Over Samuel Elsevier, zijn vrouwen en zijn slaven' schetste historicus Gerrit Jan Schutte een biografie van het leven van Samuel Elsevier (1653-1724). Elsevier, geboren in Den Haag, had wortels in de Zuidelijke Nederlanden en kwam uit een koopliedenfamilie met uitgebreide internationale betrekkingen. De familie had relaties met de koloniën, gekenmerkt door carrières in de koloniën waaronder bestuurlijke functies in de WIC, VOC en later Staats-Brabant.³³⁷ In 1689 kwam het gezin Elsevier na een lange reis vanuit Sri Lanka (Ceylon) via Zuid-Afrika terug naar Nederland. Elsevier had inmiddels al ruim tien jaar als VOC-ambtenaar gediend in Sri Lanka en India.³³⁸ Nadat Samuel flink had verdiend in de koloniën, keerde hij terug naar Nederland en vestigde zich in Oirschot. Aan boord bevond zich ook 'zijn' tot slaaf gemaakte jongen of man, die later in de gereformeerde kerk in Oirschot gedoopt zou worden onder de naam Adam Matande.³³⁹

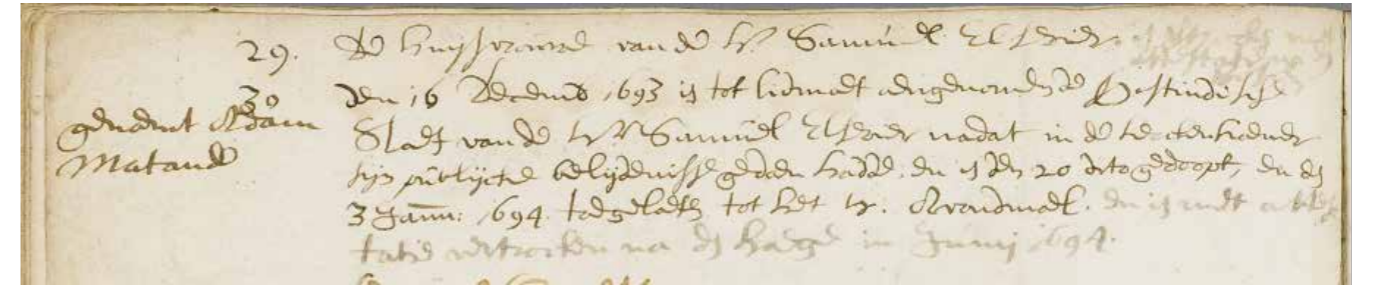
'Den 20 December 1693 is gedoopt den Indiaesche slaef van de Hr Samuel Elsevier nadat den 16 dito publijck in de kerckenkamer sijn belijdenisse gedaen hadden en is genaemt Adam' (Collectie: RHCe)

Slavernij was in de Republiek formeel verboden. Wie als tot slaaf gemaakte persoon in 1693 voet op Nederlandse bodem zette, was volgens de wet officieel vrij.³⁴⁰ Adam zou dus in feite vrij man

moeten zijn geweest. De officiële wetgeving strookte alleen niet altijd met de praktijk. In die periode was het gangbaar om Zwarte en Aziatische bedienden en slaafgemaakten vanuit de koloniën mee te nemen naar de Republiek.³⁴¹ Daarbij kon mededoor gebrek aan duidelijkheid in wetgeving en handhaving slavernij in de praktijk voortbestaan. Tot slaaf gemaakte mensen verlieten dus niet zomaar direct hun 'eigenaren'. Zij kwamen nauwelijks uit de afhankelijkheidsrelatie waarin zij waren geplaatst. Dit maakte het moeilijk, zo niet onmogelijk, los te komen. Vaak bleven zij dan ook in dienst en werd hiermee hun afhankelijke positie voortgezet.³⁴²

Uiteindelijk vond de doop van Adam Matande plaats op 20 december 1693 in de gereformeerde kerk in Oirschot.³⁴³ Hoewel een doop tot christen een extra bevestiging van vrijheid kon zijn, illustreert het tegelijkertijd dat de voortzetting van koloniale slavernij in de Republiek een gangbare praktijk was. De predikant leek er in elk geval geen bezwaar tegen te hebben gehad zijn status als 'slaef' in officiële documenten vast te leggen. In het doopregister van de Gereformeerde kerk van Oirschot werd hij geregistreerd als "Indiaesche slaef van de Hr Samuel Elsevier".³⁴⁴ In het lidmatenboek leest de registratie "Oostindische slaef".³⁴⁵ Slavernij in de Indische Oceaan was wijdverspreid.

Mensen werden overal vanuit de Indische Oceaan en de Indonesische archipel tot slaaf gemaakt en verhandeld. Van Papua, Indonesië, Madagaskar, India tot Zuid-Afrika.³⁴⁶ De omschrijvingen 'Oostindisch' of 'Indiaensch' konden dus naar allerlei plaatsen verwijzen. Waarom kreeg hij de naam Adam Matande en wat zegt deze naam? Volgens Schutte

'Den 16 December 1693 is tot lidmaet aengenomen de Oostindische Slaef van de Hr Samuel Elsevier [in margine: genaemt Adam Matand(e)] nadat in de kerckenkamer sijn publijcke belijdenisse gedaen hadde, en is den 20 dito gedoopt, en den 3 Jann. 1694 toegelaten tot het H. Avondmael' (Collectie: RHCe)

gaf de dominee de naam als verwijzing naar "Adam, eersteling van zijn volk".³⁴⁷ Ook kon de naam gerelateerd zijn aan de familie die ze dienden zodat men wist bij wie ze hoorden, of werden christelijke namen als Christiaan gegeven om aan te tonen dat zij geen 'heidenen' waren.³⁴⁸

Waar de achternaam Matande mogelijk vandaan komt, wordt in het artikel niet bevraagd, terwijl het een verwijzing kan zijn van de plek waar hij vandaan kwam of was verhandeld. Het was een gangbare praktijk dat een 'eigenaar' ook toponiemen gebruikte die verwezen naar een plaatsnaam.³⁴⁹ Vooral in de context van de VOC kwam dit regelmatig voor, zoals de tot slaafgemaakte Augustus van Bengalen, hoewel dit ook voorkwam bij de WIC, zoals bij João Mina (naar Elmina, het huidige Ghana).³⁵⁰ Gezien de plek waar Elsevier destijds werkzaam was, is het aannemelijk dat Adam Matande uit Malabar aan de zuidwestkust van India kwam. De meeste slaafgemaakten in Ceylon kwamen uit zuidelijk India en vooral Kerala (Malabar).³⁵¹ De zoekterm 'Matande' en variaties hierop levert in de VOC-archieven tevens resultaten op die allemaal verwijzen naar die regio.³⁵²

In de tot nu toe verschenen literatuur stopt alle informatie over Adam Matande bij zijn vertrek naar Den Haag in 1694. Uit dit vooronderzoek komt naar voren dat hij in Den Haag blijkt te zijn gaan werken als arts. In het Gelders archief ligt in het familiearchief van Aldenburg Bentinck een bijzondere bron. De overeenkomende gegevens, zoals exacte naam en omschrijving, periode en woonplaats, duiden op dezelfde persoon. In een opmerkelijk rechtbankverslag uit 1695 verklaarde Adam Matande dat hij, terwijl hij dacht zijn vergoeding voor de behandeling van een van zijn patiënten te bespreken, "tot sijn groot leetweesen voor Godt en de gantsche werelt is misleijt".³⁵³

Adam reisde af naar deze patiënte, genaamd Hendrina Kemp, in Rijswijk waar haar familie hem onthaalde met een feestelijke maaltijd en drank. Al spoedig werden hem de achterliggende intenties duidelijk. Na het diner, toen hij inmiddels in benevelde toestand was gebracht, stak de moeder van Hendrina zonder zijn medeweten "een seecker goud ringetje aan sijn vinger".³⁵⁴ Later die avond, zo verklaarde Adam verder, toen hij in beschonken toestand in bed lag, bleek hij te zijn ontkleed. In het midden van de nacht zou hij wakker zijn gemaakt door een vrouw die avances maakte.³⁵⁵ Volgens de verklaring bleek Adam de volgende ochtend ook nog eens beroofd te zijn van de contanten uit zijn zak. Toen Adam Hendrina hierop aansprak, zou zij hierop hebben geantwoord dat dit was voor "eenige meubelen tot

337 G.J. Schutte, 'Ad Fontes: over Samuel Elsevier, zijn vrouwen en zijn slaven: een voorstel tot herinterpretatie', *Historia, Journal Of The Historical Association*, 45 (2000) 2, 355 - 35.

338 Schutte, 'Ad Fontes: over Samuel Elsevier', 358.

339 Schutte, 'Ad Fontes: over Samuel Elsevier', 363.

340 G. Oostindie en E. Maduro, *In het land van de overheerser, deel 2: Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634 / 1667 - 1954* (Leiden 1986), 13.

341 M. Ponte, "Slavernij in Nederland?" in *Staat en Slavernij*, 218.

342 M. Ponte, "Slavernij in Nederland?" in *Staat en Slavernij*, 219.

343 RHCe toegang 10225, inv.nr 32. Nederduits gereformeerde gemeente. Lidmatenregister (1650-1742), folio 38; Schutte, 'Ad Fontes' 364.

344 RHCe toegang 10225, inv.nr 32.19, folio 19.

345 RHCe toegang 10225, inv.nr 32.21, folio 38.

346 Jouwe e.a., *Slavernij Herbezien*.

347 G.J. Schutte, 'Ad Fontes', 364.

348 [Hoe heette Christiaan?](#) (geraadpleegd op 8 maart 2024).

349 Nicolaas e.a., *Slavernij*, 75.

350 Ibidem.

351 R. Raben, 'Utrecht en de slavernij onder de VOC', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben ed., *Slavernij en de stad Utrecht* (2021) 88. Aanvullend is advies ingewonnen bij D. Raben, gespecialiseerd in de VOC-geschiedenis.

352 Ibidem.

353 Gelders Archief, toegang 0613, inv.nr. 4344 familie Bentinck/Aldenburg Bentinck, inv.nr. 4344, Verklaring, afgelegd door de arts Adam Matande ten overstaan van het gerecht van Scherpenzeel inzake een huwelijk, hem onder valse voorwendzelen opgedrongen door zijn patiënte Hendrina Kemp.

354 Ibidem.

355 Ibidem.

Een prent uit ca. 1850 van een Surinaamse vrouw en huisbediende uit de tijd van Johanna, illustratie van Théodore Bray uit 'Surinaamsche schetsen'.

aangekondigd.³⁶³ Op zeventien februari 1864 traden zij op plantage Nijld en Spijt in het district Commewijne in het huwelijk.

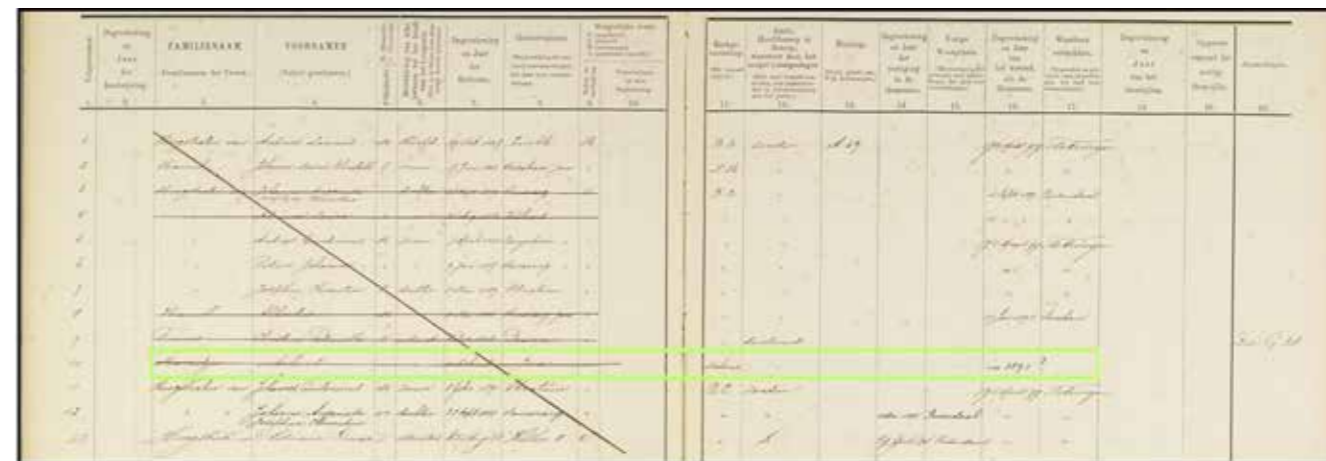
Bijna een jaar na de wettelijke afschaffing van slavernij maakten zij de overtocht naar Nederland en registreerden zich samen op 2 juni 1864 in de gemeente Geldrop.³⁶⁴ Een dorp met dan nog geen vijftienhonderd inwoners.³⁶⁵ Hier woonden zij zo'n 2,5 jaar tot zij in december 1866 richting Zesgehuchten vertrokken. Daarna komt Johanna Remuels in de geraadpleegde bronnen nog naar voren in de gemeente Den Haag, waar zij op 9 oktober 1871 was overleden. In haar overlijdensakte, bewaard in het Haags Gemeentearchief, was zij geregistreerd onder de naam 'Johanna Elisabeth Remiels'.³⁶⁶ De

Houtplantage Overtoom, uitsnede van de kaart via Maria Holtrop, *A Slave Shackle with a Story*. *The Rijksmuseum Bulletin* (2015). *Algemeene kaart van de Colonie of Provincie van Suriname* (detail), Suriname, 1737-57. Engraving, 62.7 x 94 cm. (Collectie Rijksmuseum, inv. no. ng-478.)

'gasthuisbedienden' traden hierbij op als getuigen.³⁶⁷ Wie was Johanna Remuels en in welke omgeving groeide zij op in Suriname? Hoe zag het leven van haar moeder Rebecca eruit? Hoe kwamen Johanna en Johannes in Suriname bij elkaar? Was hier sprake van een vrijwillig huwelijk en komst naar Nederland? Welk leven leidde Johanna in Geldrop en Zesgehuchten, en later in Den Haag? In de archieven staat dat zij Rooms Katholiek was. Nader onderzoek in de doopregisters van de Rooms Katholieke kerk haalt mogelijk meer informatie naar boven.

Een briefwisseling over 'zakelijke en familieaangelegenheden', die in het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven ligt, biedt mogelijk ook aanknopingspunten voor nader onderzoek.³⁶⁸ Zo lijkt er via Willem Sleumer, de vader van de voormalige 'eigenaar' van Johanna, een connectie te zijn met de Helmondse textielfamilie Bots die in Suriname plantages bezat. Het is van belang op zoek te gaan naar mogelijke bronnen die de perspectieven van Johanna en Rebecca zelf laten spreken. Denk bijvoorbeeld aan overgeleverde verhalen en familiearchieven die door nazaten mogelijk bewaard zijn gebleven.

Registratie van Marsidja in Stratum (Collectie RHCE)

Kasto en Marsidja

In 1891 arriveerde het gezin Hoogstraten in Eindhoven, nadat ze vele jaren in de kolonie Nederlands-Indië hadden gewoond. De familie bestond uit de in Surabaya geboren Johanna Maria Elisabeth Hamel (1861-1935), Laurens Andries Hoogstraten (1847 - 1899), een kapitein in het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), en hun jonge kinderen. De uit Java afkomstige 'dienstmeid' Marsidja kwam eveneens met hen mee.³⁶⁹ Het is zeer waarschijnlijk dat Marsidja het Javaanse 'kindermeisje' van de kinderen van het gezin was. In koloniaal Indonesië was het een gangbare praktijk dat kinderen van de Europese koloniale elite werden verzorgd en opgevoed door jonge Javaanse vrouwen, de zogeheten 'baboe', de koloniale benaming voor de huishoudelijke hulp en verzorgster van de kinderen. Wanneer een familie naar Europa ging voor verlof of na het einde van een dienstverband, bleven zij vaak in Indonesië. Maar in sommige gevallen werd de 'bediende' door de (Indo)Europese families meegenomen naar Nederland. Zij werden dan met de koloniale term 'zeebaboe' aangeduid en woonden dan bij de families in of in een speciaal aangewezen pension.³⁷⁰ In de Indische literatuur speelt de 'baboe' vaak een rol in geromantiseerde jeugdherinneringen.³⁷¹ Vanuit

het perspectief van de koloniale elite vertegenwoordigt zij de gediensstige, stille en zorgzame vrouw, vaak als de eerste moederfiguur. Een Eurocentrisch perspectief. Wie deze vrouwen zelf waren voorbij de koloniale machtsrelatie blijft vaak onbekend.³⁷² Dit zien we terug in de manier waarop zij in archieven vaak als een soort voetnoot staan beschreven. Zo ook bij Marsidja. Volgens het bevolkingsregister van Stratum was zij afkomstig van het eiland Java. Bij 'religie' staat 'Moham.', een afkorting van de oriëntalistische term 'Mohammedaan', waarmee destijds Moslims werden aangeduid.³⁷³

Dit is niet de eerste keer dat de familie Hoogstraten een 'bediende' meenam. Op 1 september 1881, tien jaar eerder, schreef de familie zich in aan de Willemstraat 607^e in Stratum. De Javaanse vrouw Kasto werd ook ingeschreven.³⁷⁴ In de archieven is niet meer geregistreerd dan haar vermeende geboortjaar en eiland: 1840, op Java. Wie waren zij? Onderzoeker en kunstenaar Timoteus Anggawan Kusno, die vanuit een Indonesisch perspectief koloniale archieven onderzoekt en bevraagt, gaf aan dat dit twee bekende en veelvoorkomende traditionele

363 Familiebericht. *Surinaamsche courant en Gouvernements advertentie blad*. Paramaribo, 30-01-1864, p. 1 (geraadpleegd op Delpher op 17 maart 2024).

364 RHCE, toegang 10530 Gemeentebestuur Geldrop, 1810-1932, inv.nr. 621, folio 245.

365 Franken, *Kasteel Geldrop*, 36.

366 Haags Gemeentearchief (HGA), toegang 0335-01 Overlijdensakten Den Haag, inv.nr. 1303, aktenummer 3266, folio 50. NL-HaNa, Slavenregisters, toegang 00461 Inv.nr. 31, folio 1388.

367 HGA, toegang 0335-01, inv.nr., 1303, aktenummer 3266, folio 50.

368 RHCE, toegang 12053, Familie Bots en textielfirma Bots-Pistorius Helmond, 1818-1955, inv.nr. 4; testament J.P. Sleumer Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 453 Notaris C.H. Robbers Nijmegen 1856 - 1871, inv.nr. 57.

369 RHCE, toegang 15418 Gemeentebestuur Stratum, 1811-1920 inv.nr. 1406, folio 46.

370 V. van de Loo, *Zij waren Zeebaboes* (geraadpleegd op 14 april 2024).

371 W. Manuhutu, *'Javaans Kindermeisje' Sporen van slavernij en koloniaal verleden, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*, (2020) te raadplegen

372 Postkoloniale en meer kritische publicaties als *Lichter dan Ik*, *De Njai* en *Slavernij Herbezien* en *De Voormoeders* dagen deze koloniale herinnering en verbeelding uit door aandacht te schenken aan de geseksualiseerde, oriëntalistische en racistische verhoudingen die ten grondslag liggen aan de beeldvorming van gekoloniseerde mensen.

373 RHCE, toegang 15418 Gemeentebestuur Stratum, 1811-1920, inv.nr. 1406, folio 46.

374 RHCE, toegang 10246 Gemeentebestuur Eindhoven, 1811-1920, inv.nr. 2954, folio 315. Zie ook publicatie *Words Matter* over duiding en bezwaar Mohamedaan.

Javaanse namen zijn. Meestal van mensen met een boerenachtergrond in de ‘lagere’ sociale klasse, waarschijnlijk uit het gebied van Midden-Java.³⁷⁵

Hoe zouden Kasto en Marsidja zich in Stratum hebben gevoeld? Hoe hebben Eindhovenaren hen ontvangen? Het was niet gebruikelijk dat jonge Javaanse vrouwen eind negentiende en vroeg twintigste eeuw door de straten van Stratum rondliepen. Wel konden Eindhovenaren in die periode bekend zijn geraakt met jonge Javaanse vrouwen die als ‘kindermeisje’ mee naar Nederland reisden. De Peel- en Kempenbode adverteerde in 1893 bijvoorbeeld over de opvoering Baboe Rita in het Koffiehuis van H. Habraken in Eindhoven.³⁷⁶

De aanwezigheid van Javaanse vrouwen in Eindhoven bleef niet onopgemerkt. Een van de correspondenten van het Eindhovens Dagblad schreef zo begin twintigste eeuw: “Van de verderfelijke gewoonten, die door onverstand zich genesteld hebben, zijn wel een van de ergste de manipulaties van inlandsche kindermeiden met de baby’s [...] den heelen dag hangt het tegen het lijf der baboe aan, die God weet welke ziekten heeft”.³⁷⁷ Over de jonge Javaanse kinderen vervolgt hij: “de vroegrijpheid van

Inlandsche kinderen [...] gaat mettertijd over in een soort afgestomtheid, dat de typerende eigenschap van den doorsneeinlander vormt.”³⁷⁸ Niet alleen was de Eindhovense auteur van mening dat de Javaanse bevolking inferieur zou zijn. ‘De Javaan’, zo vervolgde hij, “weet alleen aan de opgelegde vrijheidstraffen wat hij niet mag doen [...]”.³⁷⁹

Dergelijke denkbeelden ontstonden niet in een vacuüm. Al eerder werden pseudowetenschappelijke theorieën ingezet om de vermeende superioriteit van het witte ‘ras’ te bevorderen en kolonialisme en slavernij te legitimeren. Hieruit vloeiden stereotype beelden voort waaraan de tot slaaf gemaakte mensen en de gekoloniseerde bevolking onderhevig waren. Getypeerd als ‘ander’, niet-wit, niet-christen, niet-Europees en ‘onbeschaafd’ met vermeende tegenstellingen zoals ijverig vs. lui, rustig vs. opstandig, slim vs. dom etc. Met andere woorden: “the colonized could never fully become civilized [...] due to their posited biological inferiority that necessitated Western control of all non-European populations.”³⁸⁰

Een uitgebreider en meer omvattend archiefonderzoek naar de verschillende kranten en missiebladen is nodig om te kunnen analyseren in hoeverre dergelijke denkbeelden zich nestelden in de Eindhovense samenleving. De tot nog toe geraadpleegde kranten tonen aan dat deze koloniale en racistische denkbeelden in Eindhoven niet ongewoon waren en de huiskamers van Eindhovenaren bereikten.

De familie Hoogstraten was een Nederlands-Indische familie die in de koloniale samenleving ook bij wet een geprivilegieerde positie had. De vrouw Johanna Maria Elisabeth Hamel was geboren in Surabaya. Hoewel het zonder nader onderzoek niet zomaar kan worden gesteld, was het goed mogelijk dat zij een Indo-Europese vrouw, en dus ook van kleur was. Voor iemand met de Europese juridische status werd nergens in officiële stukken officieel onderscheid

gemaakt, ook al was die persoon 99,9% Aziatisch.³⁸¹ Zelfs als uit verdere analyse zou blijken dat het om een Indo-Europese vrouw gaat, en dus van Aziatische afkomst, had zij een bevoorrechte positie ten opzichte van Marsidja en Kasto. Ongelijke machtsverhoudingen tussen mensen met een Europese status en de gekoloniseerde oorspronkelijke bevolking speelden een grote rol. Juridische gelijkstelling betekende echter niet dat kleur binnen de Europese bevolkingsgroep geen rol speelde. De koloniale samenleving in Nederlands-Indië was immers een geracialiseerd systeem waar kleur sterke invloed had op de sociaalmaatschappelijke positie.³⁸²

Hoe zou het met Marsidja en Kasto daarna zijn vergaan? Hoe zagen hun alledaagse levens eruit en hebben zij hun families op Java ooit teruggezien? Bij Marsidja staat vermeld dat zij in 1891 vertrokken is, onbekend waarheen. Kasto zou in 1882 met de familie mee zijn gegaan naar Delft, maar in het bevolkingsregister aldaar staat zij niet bij de familie ingeschreven. Een zoekactie in de overlijdensakten van de burgerlijke stand geeft ook geen resultaat. Het kan zijn dat ze met een andere familie weer was teruggereisd naar Java. Mogelijk zijn er nog sporen in de privéarchieven van de families waar ze in dienst waren.

Jos Seckel (1881-1945), *Javaans kindermeisje, zonder jaartal* Olieverf op doek, 131 x 67 cm Objectnummer K339, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

375 Via PhD onderzoeker en kunstenaar Timoteus Anggawan Kusno uit Yogyakarta. Kusno onderzoekt bevestigd de koloniale macht in archieven en belicht wat vaak ongezien is. Hij onderzoekt reflectief en kritisch de subtiele betekenisgeving van koloniale archieven en stelt vragen over kennisproductie en geschiedvorming in relatie tot machtsverhoudingen en ideologie.

376 Advertentie. *De Peel- en Kempenbode*. Eindhoven, 25-10-1893 (geraadpleegd op Delpher op 30 maart 2024).

377 *Indische Brieven in het Eindhovens Dagblad*, Eindhoven, 02-02-1924 (geraadpleegd op Delpher op 30 maart 2024).

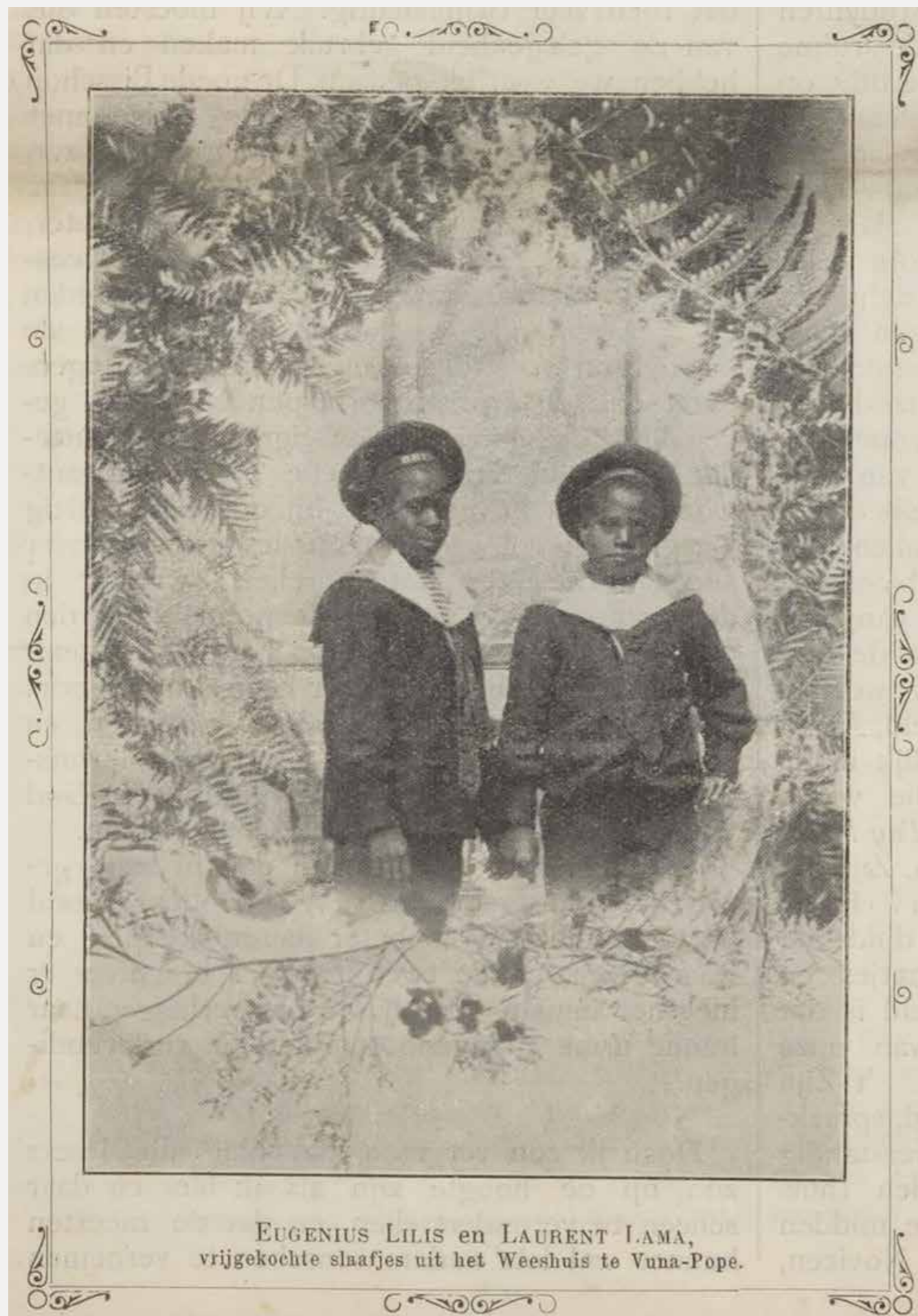
378 Ibidem.

379 Ibidem.

380 M.F. Weiner and A. C. Báez, *Smash the Pillars Decoloniality and the Imaginary of Color in the Dutch Kingdom* (London 2018) 8.

381 Via Dr. M. Fornerod, genealogisch onderzoeker bij de Indische Genealogische Vereniging.

382 Een belangrijke bron waarin racisme, klasse en gender naar voren komt, is *De voormoeders* waarin historicus Suze Zijlstra nieuw licht werpt op de sociale, economische en culturele sleutelrol die Europees-Aziatische vrouwen speelden in de 300-jarige Nederlandse overheersing van Nederlands-Indië. Hiervoor reconstrueerde ze de levens van de voormoeders in haar eigen familie. Aan de hand van familie verhalen en op basis van archief- en literatuuronderzoek plaatst Zijlstra hun levens in een bredere, kritische en actuele historische context. Suze Zijlstra, *De voormoeders. Een verborgen Nederlands-Indische familiegeschiedenis* (Amsterdam 2021).

Annalen van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart (jrg 20, 1900, no. 8, 15 april 1900).

Eugenius Lilis en Laurent Lama

In augustus 1900 brachten de jongens Eugenius Lilis en Laurent Lama, op dat moment 11 en 10 jaar oud, een bezoek aan Eindhoven en Oirschot. De jongens waren afkomstig van het eiland Nieuw-Pommeren, ten noordoosten van Papoea-Nieuw-Guinea in Oceanië. Destijds was dit een Duitse kolonie. Zij kwamen mee met Louis Couppé (1850-1926), de Franse missiebisshop in het apostolisch vicariaat Nieuw-Pommeren.³⁸³ Het bezoek van Lilis en Lama aan Eindhoven en Oirschot was onderdeel van de bredere inspanningen van de missie om een Nederlands publiek emotioneel te betrekken bij de Nederlandse christelijke 'beschavingsmissie'. Het verhaal van hun bezoek aan Nederland past binnen een geschiedenis van mannen, vrouwen en kinderen uit koloniale gebieden die door katholieke missionarissen en protestantse zendelingen werden 'tentoongesteld' aan een Nederlands christelijk publiek.³⁸⁴

Het gezelschap verbleef een kleine week in het missiehuis van de missionarissen van het Heilige Hart (MSC) in Tilburg. Hoewel de lokale kranten in Eindhoven niet precies benoemen wie de twee jongens zijn, worden ze in de *Annalen van O.L. Vrouw van het H. Hart* (hierna *Annalen*) in woord en beeld voorgesteld als de "vrijgekochte slaafjes die in het weeshuis van de missie te Vunepope werden opgevoed".³⁸⁵ Dit weeshuis was in 1890 opgericht door Couppé. Lilis en Lama, beiden afkomstig uit de Baining gemeenschap (oorspronkelijke bewoners van de binnenlanden van Nieuw-Pommeren), kwamen in dit weeshuis terecht nadat zij door Couppé waren 'vrijgekocht' uit slavernij. Mensen uit de Baining gemeenschap werden tot

slaaf gemaakt en verhandeld door kustbewoners van Nieuw-Pommeren die aanvallen uitvoerden op de Baining dorpen in het binnenland.³⁸⁶

Deze praktijk van het 'vrijkopen' van kinderen uit slavernij door de katholieke missie speelde een belangrijke rol in het zelfbeeld van de missie. 'Vrijkopen' heeft in deze context een dubbele betekenis: het begrip duidt enerzijds op het 'vrijheid kopen' van slaafgemaakten, en verwijst anderzijds naar de Christelijke metafoor van het redden van mensen uit een leven van zonde en kwaad. In de negentiende eeuw hebben katholieke activisten en missionarissen over de gehele wereld, maar met name in Afrika, zich gericht op het 'vrijkopen' van slaafgemaakte kinderen en hun welzijn. Dit had een sterk paternalistische inslag. Sommige missionarissen zonden deze kinderen vervolgens naar kloosters in Europa. Anderen, zoals Couppé dit ook deed, namen ze op in lokale onderwijs- en opleidingsinstituten van de missie waar ze religieuze instructie en gender-specifieke training ontvingen. Abolitionisten waren destijds al kritisch op deze praktijk, die zij beschouwden als een voortzetting van de slavenhandel.³⁸⁷

Het bezoek van Lilis en Lama aan Eindhoven en Oirschot was onderdeel van een grotere reis door Europa. In Noord-Brabant en Gelderland reisden ze langs verschillende dorpen, kerken en missiehuizen. Daarnaast gingen de jongens samen met Couppé op bezoek bij verschillende familieleden van MSC-missionarissen. Volgens lokale kranten kwamen de jongens in contact met verschillende parochieleden die de missie van Couppé in Nieuw-Pommeren

383 *De Noordbrabander*, 11-08-1900, p. 3; *De peel- en Kempenbode*, 11-08-1900, p.6. Papua-Nieuw-Guinea is een land in het oostelijke deel van het eiland Nieuw-Guinea. Gelegen in het werelddeel Oceanië. Het eiland is verdeeld tussen twee landen. Papua is het westelijk deel dat ooit gekoloniseerd was door Nederland en nu officieel tot Indonesië behoort.

384 M. Reichgelt, 'Melanesian Children as European Wards', in K. Christiaens, I. Goddeeris, en P. Verstraete ed., (Leuven 2021) 300-326; M. Keulen, 'Zending en imperiale cultuur. Drie Khoekhoe christenen als koloniaal spektakel in de vroege negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 137 (2024) 1, 25-45.

385 *Annalen van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart*, jrg 20, 1900, no. 8, 15-04-1900, 1.

386 Reichgelt, 'Melanesian Children as European Wards', 300-326.

387 Er is een (wetenschappelijk) debat of kinderen wel 'vrij' worden, of dat het eigenaarschap slechts overgaat naar de nieuwe bezitter, in dit geval de missionarissen. Voor historisch overzicht over 'vrijopen' zie: Kwame Anthony Appiah en Martin Bunzl, red., *Buying Freedom: The Ethics and Economics of Slave Redemption* (Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 2007). Voor een kritische analyse van MSC missie en 'slavernij' in Nieuw-Pommeren zie: Michel Panoff, 'Yeut-il des esclaves en Nouvelle-Bretagne? Une critique des témoignages?', *Journal de la Société des Océanistes* 85 (1987): 133-55. Geertje Mak schreef een even kritische analyse over de aankoop van 'tot slaaf gemaakte kinderen' door de Protestantse zending in Noord-Nederlands-Nieuw-Guinea: Geertje Mak, 'Children on the Fault Lines: A Historical-Anthropological Reconstruction of the Background of Children purchased by Dutch Missionaries between 1863 and 1898 in Dutch New Guinea', *BMGN - Low Countries Historical Review* 135, nr. 3-4 (12 november 2020): 29, <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.10876>.

moreel en financieel steunden.³⁸⁸ Voor de katholieken in Eindhoven en Oirschot werd de missie in Nieuw-Pommeren met het bezoek van Lilis en Lama letterlijk en figuurlijk een tastbare ervaring. Voor hen waren Lilis en Lama een missie ‘spektakel’: ze konden nu met eigen ogen aanschouwen en ervaren wie de kinderen waren die de missionarissen hadden ‘gered’. Voor missionarissen zoals Couppé waren Lilis en Lama het levende bewijs dat liet zien dat deze ‘geredde’ kinderen tot goede ‘beschaafde’ katholieken waren gevormd.³⁸⁹

Het belangrijkste doel van het bezoek van Lilis en Lama aan Eindhoven, Oirschot en andere Nederlandse en Europese plaatsen was het werven van nieuwe financiële en morele steun voor de missie. Tien jaar eerder was Couppé al met twee andere jongens uit Nieuw-Pommeren door Europa gereisd, Louis en August. Ook deze reis fungeerde als promotietournee waarmee een wervingsactie ‘tot vrijkoop van slaafgemaakte kinderen’ op touw werd gezet.³⁹⁰ Nederlandse katholieken konden voor 25 gulden een kind vrijkopen uit de slavernij en mochten voor dat bedrag “een naam of namen opgeven, welke bij het H. Doopsel aan het kind worden geschonken”.³⁹¹ Deze praktijk verbond de kinderen en donateurs in een netwerk van liefdadigheid, waarbij de Nederlanders werden gezien als gulle gevers of redders, en de kinderen als hulpbehoevende ontvangers van wie dankbaarheid werd verwacht. Met deze

beeldvorming werd de christelijke ‘beschavingsmissie’ van de katholieke missie in Nieuw-Pommeren gelegitimeerd. Het privilege om de (doop)namen voor de kinderen te kiezen gaf donateurs daarbij de kans om het gevoel van verbondenheid met de door hen vrijgekochte kinderen extra te versterken. Dit stimuleerde vervolgens een vorm van transnationaal sponsorschap waarbij de Nederlandse gevers fungeerden als hun symbolische (peet)ouders.³⁹²

Hoewel Lilis en Lama, net als Louis en August, het middelpunt vormden van een promotietournee en wervingscampagne van de katholieke missie, is hun bezoek aan Eindhoven en Oirschot tegelijkertijd doordrongen van stiltes. Hun oorspronkelijke namen zijn onbekend. Wie waren deze twee jongens uit Papoea-Nieuw-Guinea en hoe zagen hun levens eruit voordat zij met Couppé naar de andere kant van de wereld reisden? Hoe hebben zij hun reis door Nederland en Europa ervaren en welke levens hebben zij daarna geleid? Deze en andere vragen naar de levens, ervaringen en keuzes van Lilis en Lama zijn lastig te onderzoeken. Het bewaard gebleven bronmateriaal is geschreven vanuit het perspectief van katholieke missionarissen zoals Couppé en de katholieke gemeenschap in Nederland. Kritische methodes zijn nodig om met behulp van de verspreide koloniale en lokale bronnen onderzoek te doen naar deze kinderlevens.³⁹³

Deelconclusie

Deze casussen laten zien dat er vanaf de zeventiende eeuw (voormalige) tot slaaf gemaakte mensen en huisbedienden vanuit verschillende koloniën meekomen naar Eindhoven en omgeving. Zij worden hier gedoopt, trouwen, bouwen nieuwe levens op, of verdwijnen uit de archieven. De verhalen illustreren ook de vele vormen van slavernij, zoals Adam Matande, die arts werd en naar de rechtbank stapte om onrecht aan te vechten. In het archief van het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven komen meer voorbeelden naar voren van mensen die zijn meegereisd vanuit de verschillende koloniën naar Eindhoven, maar ook in de omgeving zoals Oirschot, Heeze en Helmond. Vervolgonderzoek kan meer namen en ervaringen opleveren. Mensen met persoonlijke ervaringen met slavernij en koloniale dwang liepen hier toen al door de straten. Dat maakt niet alleen de relatie met het systeem heel direct, het geeft huidige nazaten in de stad voorgangers en daarmee ook wortels in de stad. Het belichten van

deze levens is ook een vorm van verzet tegen de vergetelheid als gevolg van het koloniale systeem door mensen en hun levens meer zelf te laten spreken.

Koloniale herinneringscultuur, verbeelding en denkbeelden kunnen nader worden onderzocht. Koloniale denkbeelden kwamen ook op sociëteiten, bij families en culturele en religieuze evenementen en via missiebladen, kranten en andere media Eindhoven binnen. Verder onderzoek kan analyseren op welke manier denkbeelden zich blijvend nestelden in de Eindhovense samenleving, en welke culturele invloed daarvan ook in de recente geschiedenis en het heden terug te vinden is. In lijn met de kennisagenda 2024-2034 ‘Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen’ is van belang hierin de samenwerking op te zoeken met onderzoekers en instellingen uit de voormalig gekoloniseerde landen waar slavernij plaatsvond en vanuit gelijkwaardigheid samen de verhalen te duiden en ontsluiten.

388 *Meiersche courant*, 11-08-1900; *De Noord Brabanter*. ‘s-Hertogenbosch, 11-08-1900,3; *De Peel- en Kempenbode*, Eindhoven, 11-08-1900.

389 Zie voor een vergelijkbare analyse: Harrison, Henrietta. “‘A Penny for the Little Chinese’: The French Holy Childhood Association in China, 1843-1951.” *The American Historical Review* 113, no. 1 (2008) 72–92.

390 M. Reichgelt, *Revisioning Colonial Childhoods: A Photographic History of Papuan Children in Missionary Networks, 1890-1930’* (Nijmegen 2023) 69-117.

391 Zie voor een historische en kritische beschouwing over ‘child sponsorship schemes’: .A. Moore, “‘Whatever you did for one of the least of these brothers and sisters of mine’: Christianity and the dilemmas of child sponsorship”, *St Mark’s Review* 261 (2022) 3, 23-40.

392 Zie voor een historische en kritische beschouwing over ‘child sponsorship schemes’: .A. Moore, “‘Whatever you did for one of the least of these brothers and sisters of mine’: Christianity and the dilemmas of child sponsorship”, *St Mark’s Review* 261 (2022) 3.

393 G. Mak, M. Monteiro en E.Wesseling, ‘Child Separation: (Post)Colonial Policies and Practices in the Netherlands and Belgium’, *BMGN - Low Countries Historical Review* 135 (2020) 3-4, 4-28.

Vervlochten verhalen

Naast de aanwezigheid van mensen van kleur tijdens de koloniale periode, wonen er nu veel mensen in Eindhoven wiens voorouders in slavernij hebben geleefd. Familieverhalen laten zich niet vangen in tijdlijnen en grenzen. Hoe de wereldgeschiedenis en hedendaags Eindhoven samenvallen laat het familieverhaal van Pinas uit Tongelre zien.

In 1910 werd een onderwijzersgezin in Suriname verblijd met de geboorte van het laatste kind. Zijn naam was Johan Hendrik Karel Petrus Pinas (Joep). Joep was via zijn moederslijn verbonden aan plantage Schoonoord in district Commewijne en via zijn vaderslijn aan de houtgrond Onverwacht in district Para. Als jonge man heeft hij zijn beide oma's, Lizette

'Setta' Pinas (1846 – 1929) en Rachel 'Rachel' Fris (1854 – 1926), die in slavernij waren geboren en hebben geleefd, nog gekend.

Als negentienjarige jonge man meldde hij zich in 1929 vrijwillig aan bij het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, dat in Suriname ook soldaten wierf, en vertrok naar Nederland. In deze periode ging hij geregeld met een bevriende soldaat in de weekenden naar diens familie in Tongelre. Hier raakte hij bevriend met de burens, de familie Van de Burgt. Met dochter Maria Clasina (Marie) was er direct een klik en de twee werden verliefd. Joep werd voor zijn opleiding uitgezonden naar koloniaal Indonesië, 16.000 kilometer van Tongelre vandaan. Voor vertrek naar toenmalig Nederlands-Indië beloofden ze

elkaar trouw bij de Collse watermolen in Tongelre. Ze hielden hun woord en trouwden vijf jaar later met 'de handschoen'.

Van Eindhoven naar Ambon, Java en Sulawesi

Marie stapte enkele weken later op de boot en vertrok naar Nederlands-Indië, waar in 1938 hun eerste van negen kinderen werd geboren. Voordat de Tweede Wereldoorlog uitbrak, pendelde het gezin tussen Indonesië, Suriname en Tongelre. Tijdens de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië en de onafhankelijkheidsstrijd in Indonesië doorstond het gezin vele ontberingen. Joep's dienstdienst bracht hem naar de eilanden Java, Sulawesi en Ambon. Na Japans krijgsgevangenschap op het Molukse eiland Buru wist hij in 1942 te ontvluchten per prauw (vissersboot). Het gezin herenigde en dook onder op Java. In 1944 werd Joep echter opnieuw opgepakt door het Japanse leger en tewerkgesteld aan de beruchte Pakan Baroe-spoorweg, de zogenoemde dodenspoorweg die door dwangarbeiders en krijgsgevangenen onder erbarmelijke omstandigheden werd aangelegd. Marie was ondertussen samen met

haar vier jonge kinderen geïnterneerd in het Japanse kamp Lampersari op Java waar zij naast dreiging en geweld van de Japanse kampsoldaten ook te maken had met racisme door de andere, overwegend Europese, kampbewoners. Mede dankzij de hulp van een Indo-Afrikaanse vrouw, die 'Zwartje(s)' werd genoemd, wisten zij door deze tijd heen te komen.

Terug naar Tongelre

Na Nederlands-Indië woonde het gezin afwisselend in Tongelre en Paramaribo. Via verschillende omwentelingen over verschillende oceanen kwam het gezin Pinas-Van de Burgt uiteindelijk weer in het vertrouwde Tongelre terecht. Hier bouwde de familie voor hun gezin en de generaties na hen een leven op. De Collse watermolen in Tongelre, waar Joep en Marie voor het eerst hun geloften uitspraken, is voor de familie nog steeds een plek van betekenis. Een persoonlijk herinneringsmonument waar de familie verhalen levend worden gehouden voor de generaties van vandaag en morgen. Vandaag de dag wonen de meeste van hun nakomelingen nog altijd in Eindhoven en omgeving.

Foto van de familie Kuijpers voor hun winkel op 't Hofke in Oud Tongelre samen met de zusjes Milly en Carmen Pinas, gemaakt 1948 (omwille van privacy zijn enkele mensen op de foto geanonimiseerd), Privéarchief Familie Pinas

6. Hedendaagse Sporen: de doorwerking van het slavernijverleden in Eindhoven

Met de afschaffing van de slavernij, nu meer dan 150 jaar geleden, lijkt dat hoofdstuk in de geschiedenis afgesloten.³⁹⁴ Een systeem dat in vele eeuwen is opgebouwd, verdwijnt echter niet zomaar. Zoals andere wetenschappelijke publicaties en stadsonderzoeken hebben aangetoond, werkt dit verleden door tot op de dag van vandaag, zowel in letterlijke sporen in de architectuur, museale collecties en erfgoed als in het denken, tradities en in hoe de samenleving is gevormd.³⁹⁵ Kortom het is onderdeel van het dna van Nederland.³⁹⁶ Na decennia wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijk debat zijn “koloniaal geweld en slavernij [...] in de kennisvorming en de publieke herdenkings- en herinneringscultuur getransformeerd in een Nederlandse geschiedenis die niet alleen over Indonesië, Suriname of de Caraïbische eilanden gaat, maar vooral over Nederland zelf [...]”.³⁹⁷ Het is een erfenis van ons allemaal, ook van Eindhoven. Dat roept de vraag op: welke doorwerkingen zijn in Eindhoven aanwezig die een historische oorsprong hebben in het koloniale en slavernijverleden?

Dit hoofdstuk omvat een eerste verkenning van de hedendaagse sporen en de doorwerking van het slavernijverleden in het Eindhoven van vandaag.³⁹⁸ In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan onder

andere de publieke ruimte, hedendaags cultureel erfgoed, de vorming van verschillende herinneringsgemeenschappen en de geleefde ervaringen van nazaten van tot slaaf gemaakte mensen.

Verskillende gemeenschappen zijn direct verbonden aan het Nederlandse koloniale verleden. Het grootste deel heeft haar oorsprong in de postkoloniale immigratie vanaf 1945. Na het officiële einde van de Tweede Wereldoorlog in het hele koninkrijk der Nederlanden, op 15 augustus 1945, kwam een eerste grootschalige postkoloniale migratie naar Nederland op gang.³⁹⁹ Dit migratieproces was verbonden aan de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië die zich ontvouwde van 1945 tot 1949. Veel van hen vestigden zich in steden zoals Eindhoven, waar bedrijven zoals Philips werkgelegenheid boden. Voorafgaand aan en na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 volgden veel mensen uit Suriname. Later, in de jaren ‘80 en ‘90 kwamen er ook mensen uit de toenmalige Nederlandse Antillen, van Curaçao tot Saba.

Volgens recente metingen van migratie en bevolkingsstatistieken uit 2023 van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft 2.8 procent van de Eindhovenaren wortels in de voormalig West-Indische koloniën, Suriname en de Caribische eilanden.

Daarnaast heeft 2.3 procent wortels in het voormalig Nederlands-Indië of het huidige Indonesië.⁴⁰⁰ Dit betekent dat er naar schatting ruim 12.000 Eindhovenaren wortels hebben in de voormalige Nederlandse koloniën. Anno 2024 heeft Eindhoven een diverse demografische samenstelling. Volgens recente gegevens van het CBS heeft ongeveer een kwart van de Nederlandse bevolking een migratieachtergrond, met een hogere concentratie in grotere steden zoals Eindhoven. Dit kan deels verklaard worden door de aanwezigheid van onder meer Brainport en internationale onderwijsinstellingen zoals de Technische Universiteit Eindhoven (TU/e) en de Design Academy Eindhoven (DAE).

De cijfers over de demografie zijn echter te beperkt om een goed beeld te creëren van de doorwerking van de slavernij op Eindhoven. Het CBS spreekt van een migratieachtergrond wanneer iemand zelf of één van de ouders uit het buitenland komt.⁴⁰¹ Nieuwe generaties hebben volgens deze indeling mogelijk geen migratieachtergrond omdat hun ouders in Nederland geboren kunnen zijn. Zij kunnen echter nog steeds de culturele connectie hebben meegekregen vanuit hun familie. Daarnaast geven deze cijfers een te beperkt beeld van de verschillende diaspora’s. Zo zijn er bijvoorbeeld geen cijfers over de aanwezigheid van afstammelingen van de oorspronkelijke bewoners in Caribisch Nederland of Suriname in Eindhoven, terwijl zij ook de gevolgen van de slavernij hebben ervaren. Ook valt er uit de cijfers bijvoorbeeld niet op te maken hoeveel Surinaamse Marrons in Eindhoven zijn omdat de categorieën breder geformuleerd zijn. Noch geven de cijfers inzicht of migranten uit voormalig Nederlands-Indië bijvoorbeeld Europeanen waren, Peranakan-Chinees zijn of tot Molukse of Papua gemeenschappen behoren. Daarbij zijn er ook mensen die bijvoorbeeld behoren tot gemeenschappen die verbonden zijn aan landen die door andere Europese mogendheden

zijn gekoloniseerd. Denk hierbij aan Ghana, Congo of Kaapverdië. Het beeld over de samenstelling van de bevolking van Eindhoven in relatie tot het slavernijverleden is dus incompleet, vanwege de beperkte categorieën in de bevolkingsonderzoeken. De huidige data doen geen recht aan de grote diversiteit onder de diaspora. Vervolgonderzoek naar de aanwezige diaspora in Eindhoven zou een concreter en completer beeld kunnen geven van wie er in de stad wonen. Dit is cruciale informatie om uiteindelijk de impact van het slavernijverleden op Eindhoven en haar inwoners goed en uitgebreid te kunnen onderzoeken.

In dit hoofdstuk wordt specifiek aandacht besteed aan Eindhovenaren die behoren tot gemeenschappen die hard zijn getroffen door slavernij. Het systeem van koloniale slavernij zorgde voor systematische ongelijkheden in recht en positie die in onze maatschappij zijn verankerd.⁴⁰² Omdat koloniale slavernij een geracialiseerd systeem was, vraagt dit extra aandacht voor de impact op Zwarte Nederlanders. Landelijke en internationale onderzoeken laten zien hoe het anti-Zwart racisme vele Afro-Nederlanders treft als gevolg van generalisatie en associaties die voortvloeien uit negatieve koloniale representaties. Hierbij heeft het nalatenschap van het witte superioriteitsdenken, wat ten grondslag lag aan het geracialiseerde koloniale slavernijstelsel, Zwarte Nederlanders hard getroffen.⁴⁰³ Dit uit zich middels Anti-Zwart racisme ten opzichte van Afro-Nederlanders, die kunnen worden aangewezen als nazaten van tot slaaf gemaakte mensen, maar geldt eveneens voor Zwarte mensen die niet tot deze groep behoren, zoals verschillende Afrikaanse gemeenschappen die in Eindhoven wonen. Daarnaast hebben koloniale denkbeelden ook invloed gehad op beeldvorming en representatie van andere gekoloniseerde gemeenschappen. Dit uit zich bijvoorbeeld in anti-Aziatisch racisme, maar ook in de vaak gebrekkige of

394 Op 1 juli 2023 was slavernij 160 jaar geleden bij wet afgeschaft. Tot slaaf gemaakte mensen werden echter nog tien jaar onder staatstoezicht gedwongen te werken op de plantages. Daarom stopte de slavernij voor velen in het toenmalige Koninkrijk pas echt in 1873. [De 1873 button: verzwegen jaren van slavernij.](#)

395 Jouwe, *Slavernij en de stad Utrecht*; Soenita M. Ganpat, Maxime Yenga, Suzan de Winter-Koçak, *Doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden en wegen naar erkenning: stemmen uit Zuid-Holland* (2023); S.J. Adams, e.a., *Amsterdam en het slavernijverleden* (2023); Allen, *Staat & Slavernij*; Hoeft, *Een westers beschavingsoffensief*; Drost, *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem*; N. Jouwe, G. Verhoeven en I. van der Vlis, *Rapport slavernijverleden van Delft* (Delft 2023); F. Guadeloupe, P. van de Laar en L. van der Linden, *Rotterdam een post-koloniale stad in beweging* (Rotterdam 2020).

396 Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* 132.

397 G. Jones, N. Jouwe en S. Legêne, [Opdracht gestrand. Hoe de vraag naar de doorwerking van kolonialisme en slavernij in Amsterdam en Utrecht leidde tot meer vragen](#) (Amsterdam 2022).

398 Met de term: hedendaagse sporen verwijzen wij naar materieel en immaterieel erfgoed, wat ons wijst op de verschillende manieren waarop slavernij aanwezig is binnen het (cultureel)geheugen van de stad.

399 H. Nicolaas en A. Sprangers, *Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling* (Den Haag 2007).

400 ‘Diverse migratie- en bevolkingsstatistieken’, [Onderzoek.Eindhoven.nl](#), (geraadpleegd op 16 januari 2024).

401 [Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Migratieachtergrond’](#), CBS (geraadpleegd op 16 januari 2024).

402 Vincent Houben, ‘Colonialism and Social Inequality’, S.S. Jodhka en B. Rehbein ed., *Global Handbook of Inequality* (Cham 2023), 100-118.

403 N. Jouwe, ‘Gevangen in een paradox: racisme in Nederland’, *Waardenwerk* 62 (2015) 10-23.

ontbrekende representaties van Inheemse gemeenschappen en Hindostaanse, Javaanse en Chinese contractarbeiders in de koloniale geschiedenis.⁴⁰⁴

Door de Straten van Eindhoven

Alhoewel het slavernijverleden in het eerste opzicht vooral lijkt te ontbreken in de stad, is dit traceerbaar via verschillende wegen. De manier waarop er in de publieke ruimte van Eindhoven wordt verwezen naar het Nederlandse slavernijverleden kan ons iets vertellen over de manieren waarop de herinneringscultuur in de stad wordt vormgegeven. Een veelbesproken vorm van erfgoed waarop dit fenomeen van toepassing is, zijn straatnamen. Ook in Eindhoven zijn verschillende straten aanwezig die verwijzen naar omstreden figuren verbonden aan het koloniale en slavernijverleden.⁴⁰⁵ Bij een eerste verkenning van de kadastrale kaarten van Eindhoven lijken de meeste koloniale verwijzingen zich te richten op eilanden die destijds onder Nederlands-Indië vielen. Denk hierbij aan *Celebeslaan*, *Ambonplein* en *Lombokpad*. Daarnaast wordt er verwezen naar omstreden figuren die fungeerde als grondleggers van het Europese koloniale systeem of (indirect) betrokken waren in de trans-Atlantische slavenhandel. Bijvoorbeeld de *Jan van Riebeecklaan* die een Nederlandse kolonist in dienst van de VOC levend

houdt in de publieke ruimte. Van Riebeeck hield tot slaaf gemaakte mensen en is een berucht figuur in het huidige Zuid-Afrika. Hij is bekend als de stichter van Kaap de Goede Hoop, voor de VOC een zogeheten verversingsstation, een eufemisme dat geen recht doet aan de geschiedenis van de oorspronkelijke Khoikhoi en San gemeenschappen.⁴⁰⁶ Daarnaast kent Eindhoven een *Van Oldenbarneveltlaan*. Johan van Oldenbarnevelt was een grondlegger van de VOC en vroege voorstander van de trans-Atlantische slavenhandel.⁴⁰⁷ In de ‘generalenbuurt’ zijn straten aanwezig die verwijzen naar de Europese militaire en koloniale geschiedenis. Denk hierbij aan de *Generaal Bothastraat* en *Generaal van Heutzslaan*. Eindhoven is zich bewust van vernoemingen naar historische figuren die ook als omstreden worden gezien. Een interessant voorbeeld hiervan was de *Witte de Withstraat*, vernoemd naar de zeventiende eeuwse vice-admiraal Witte Corneliszoon de With, die zou worden omgedoopt tot de *Barbarosstraat*.⁴⁰⁸ Hierbij luidde er kritiek op de dubbele standaard die gehanteerd leek te worden aangezien deze Ottomaanse admiraal, ook bekend als ‘Barbarossa’, tevens een gewelddadige nalatenschap kent.⁴⁰⁹

Kransen bij de herdenking Ketu Koti / Kadena Kibrá, 2023, Foto: Harry Kleijnen voor het Comité 30 juni / 1 juli Eindhoven

Erfgoed in beweging

Hoe Eindhoven herinnert

Eindhovenaren uit de Surinaamse en Caribische postkoloniale diaspora zijn zich er sterk van bewust dat het Nederlandse slavernijverleden doorwerkt in het heden. Daarbij geven zij aan dat het herinneren van het verleden belangrijk is met het oog op de toekomst. Vooral omdat - zeker voor hen - de slavernij nog niet zo lang geleden is.⁴¹⁰ Daarnaast is er een groeiende belangstelling onder diasporagemeenschappen afkomstig uit voormalig Nederlands-Indië om te leren over de slavernij in de Oost als de West.

Herdenken en vieren Ketu Koti / Kadena Kibrá

Sinds 2023 herdenkt Eindhoven officieel het einde van de trans-Atlantische slavernij op 1 juli tijdens Ketu Koti / Kadena Kibrá (“gebroken ketenen”), georganiseerd door Comité 30 juni / 1 juli.⁴¹¹ Ook zijn er in Eindhoven andere herdenkingen en vieringen zoals door Gedeeld Verleden Gezamenlijke Toekomst georganiseerd in de Catharinakerk in 2023. Een jaar eerder vond een programma in het Parktheater plaats, georganiseerd door EindhoeFilter in samenwerking met het Parktheater en de Bibliotheek Eindhoven.⁴¹²

Deze herdenkingsdag, oorspronkelijk Surinaams, draagt in Eindhoven eveneens de naam “Kadena Kibrá” in het Papiaments, als een weerspiegeling van de brug die geslagen wordt tussen de diverse diasporagemeenschappen. Deze gemeenschappen zijn immers niet homogeen en hebben elk hun eigen herdenkingstradities. Onder bijvoorbeeld de Caribische gemeenschappen met wortels op Curaçao, Aruba, Bonaire, Sint-Maarten, Statia/Sint Eustatius en Saba worden diverse belangrijke historische momenten herdacht en gevierd, bijvoorbeeld op 17 augustus Dia di Tula (Tula-dag) ook wel Dia di Lucha pa Libertat (dag van de strijd voor vrijheid) genoemd.⁴¹³ Binnen de context van Nederland is er tegelijk ook behoefte

Publiek luistert aandachtig tijdens de Ketu Koti Herdenking en Viering, 1 juli 2022 in het Parktheater. Foto: Dieuwke van den Heuvel.

aan een gemeenschappelijke manier van herdenken. De toevoeging van Kadena Kibrá is een manier om eer te doen aan die heterogeniteit bij de afstammelingen van tot slaaf gemaakte mensen. De Ketu Koti / Kadena Kibrá herdenking werd in 2023 geopend door middel van een plengoffer. Met het plengoffer wordt een dankbetuiging geuit aan moeder aarde en een eerbetoon gebracht aan de tot slaaf gemaakte voorouders.⁴¹⁴ Op deze dag is het uitvoeren van van winti-rituelen, wat in tijden van slavernij en daarna verboden werd door de koloniasator, een belangrijk onderdeel van publieke erkenning en herstel.⁴¹⁵ Ook werd Tambú, een muziek- en dansvorm die zowel tijdens de slavernij als lang daarna op Curaçao en Aruba aan strenge beperkingen onderworpen was, uitgevoerd door Kunta Rincho. Naast de herdenking wordt op 1 juli de afschaffing van de slavernij en de moeizaam verworven vrijheid gevierd in de vorm van een festival. Hierbij staan culturele activiteiten, eten, drinken, dans, muziek en comedy centraal.⁴¹⁶

Herinneren tijdens culturele uitingen

Herinneren, de geschiedenis herdenken en voorouders eren gebeurt niet alleen tijdens de officiële herdenking en viering van de afschaffing van de slavernij. Dit gebeurt ook in het dagelijkse Eindhovense leven. Vaak zonder dat je het doorhebt. Zo is

404 Met Inheems (met hoofdletter) verwijzen we specifiek naar de verschillende oorspronkelijke bewoners van Suriname. Daarnaast heeft het marginaliseren ook betrekking op andere oorspronkelijke bewoners van andere voormalige koloniën als Indonesië, Zuid-Afrika en de Caribische eilanden.

405 Wij gebruiken hier het woord ‘omstreden’ om aan te tonen dat deze personen betwist worden vanwege het systematisch gebruik van geweld tegen gekoloniseerden en mensen van kleur, of omdat zij verdiensten hebben behaald uit hun uitbuiting.

406 A. Drost, ‘Gelderlanders En De Vroege Kaapse Bezettingsperiode. Sporen van Gelders slavernijverleden in zuidelijk Afrika - deel 1’, Mijndagblad (2022) (geraadpleegd 15 mei 2024).

407 Allen e.a., *Staat en slavernij*, 333-334.

408 Witte de With bekleedde onder meer leidinggevende functies bij de VOC en de WIC en staat ook bekend om zijn hulp bij de verovering van de Spaanse Zilvervloot onder leiding van Piet Hein. Hij wordt ook gezien als omstreden. Zo hielp De With mee met de verwoesting van Jakarta en leidde vernietigingstochten op Amboin.

409 E. Luiten, *Onbegrip over verandering Witte de With in Barbarosstraat in Eindhoven*, Eindhovens Dagblad (2018) (geraadpleegd op 17 februari 2024).

410 L. Van der Zande, ‘Interviews tijdens Ketu Koti / Kadena Kibrá (2023).

411 F. Hendriks, *Eindhoven gaat voor het eerst slavernijverleden herdenken*, Studio 040 (2023) (geraadpleegd 19 juni 2024).

412 S. Klaasman, *Eindhoven viert Ketu Koti in Parktheater*, Studio 040 (2022) (geraadpleegd 19 juni 2024).

413 Nationaal Archief (NL-HaNA), *Eerherstel voor vrijheidsstrijder Tula*, (2023) (geraadpleegd 19 juni 2024)

414 M. Balkenhol, ‘Commemorating the African Ancestors: Engtanglements of Citizenship, Colonialism, and Religion in the Netherlands’, in: L. Medovoi en E. Bentley ed., *Religion, Secularism, and Political Belonging* (Durham 2021) 265-282.

415 NiNsee, *De kracht van de winti cultuur* (geraadpleegd op 24 januari 2024)

416 Comité 30 juni / 1 juli Eindhoven, ‘Ketu Koti / Kadena Kibrá Eindhoven 2023’, YouTube (2023) (geraadpleegd 16 februari 2024).

Santiago de Cuba (door intimi de ‘Santi’ genoemd) een Caribische *hotspot*. Daar klinken elke week nog de ritmes die vanuit Afrika via de trans-Atlantische slavernij en het Caribisch gebied ook Eindhoven hebben weten te bereiken.⁴¹⁷ De meeste dansers die op donderdagavond hun salsa *moves* in de praktijk brengen, zullen waarschijnlijk niet weten dat ze dansen op ritmes die gebruikt werden om Afrikaanse goden te aanbidden.⁴¹⁸ Ook op andere plekken wordt via dans de herinnering aan de voorouders in leven gehouden. De dansgroep Grupo Ambiente houdt het

Santiago de Cuba, Cocktails, 30 maart 2023. Digitale afbeelding. Foto: Santiago de Cuba.

Dansers op 5 maart 2020 in Santiago de Cuba, Eindhoven. Foto: Tom Heuwerjans voor Santiago de Cuba.

cultureel erfgoed van hun voorouders bijvoorbeeld in ere door in traditionele kleding te dansen.⁴¹⁹ Zo wordt via dans en muziek door sommigen bewust en door sommigen onbewust de reis van tot slaaf gemaakte mensen herinnerd.

Ook Eindhovense theaters zijn plekken waar verhalen worden verteld over het koloniale en slavernijverleden. Denk aan de opvoering van ‘Kunu’ door Onias Landveld in het Parktheater⁴²⁰: een voorstelling waarin de Afrikaanse God Elegua mensen moe is en waar thema’s als voorouders, historische slavernij en identiteit tot uiting komen. Denk ook aan het pannenkoekconcert in het Muziekgebouw waarin Anansi de Spin een list bedenkt om met een touwtrekwedstrijd bananen te winnen van Olifant.⁴²¹ Anansi is een prekoloniale orale verteltraditie die tijdens de slavernij uitgroeide tot een antikoloniale volksheld.⁴²² Sinds 2016 is de Anansi verteltraditie immaterieel erfgoed.⁴²³

Naast dans en theater komt het koloniale en slavernijverleden terug in de Eindhovense muziekwereld. In het nummer Canon met Arjen Lubach verzet rapper en Eindhovenenaar met Curaçaose roots Fresku zich tegen de manier waarop Nederland de slavernij herinnert.

**“Ja, misschien door de beul die sloten dichttimert
En zodoende de bebloede huiden rond het schip slingert**

Eh, ‘t is wel wat duister he?

Eh, maar is wel gebeurd he?

Dit is hoe het was en hoe het is gegaan (Eindhoven!) (Lutjegast!)

Nederland, ons mooie land, hier komen we vandaan⁴²⁴

De vraag naar een actieve verhouding tot het herinneringslandschap leeft ook onder studenten in Eindhoven. Zo riep afstudeerwerk *The Bittersweet Memory of the Plantation* van Design Academy Eindhoven alumnus Yassine Ben Abdallah op tot kritische reflectie. De installatie bevat machetes gemaakt van suikerriet tentoongesteld tussen archiefkasten. Hiermee wordt om aandacht gevraagd voor de afwezigheid van tot slaaf gemaakte mensen binnen de koloniale archieven, dit contrasteert met de artefacten van de kolonisator die doorgaans wel zijn gepreserveerd. De machetes die als het ware wegsmelten voor de ogen van de kijker, symboliseren de onzichtbare arbeid van mensen die tot slaaf waren gemaakt en hoe zij ontbreken of verdwijnen binnen de archieven.⁴²⁵ De installatie van Yassine Ben Abdallah was te zien tijdens Dutch Design Week en is momenteel te zien in het Wereldmuseum in Rotterdam als onderdeel van de tentoonstelling *Kolonialisme en Rotterdam*.

Koloniale Sporen bij het Van Abbemuseum

Zoals in het hoofdstuk *Koloniale handel en opkomende industrieën* beschreven, wordt bij het Van Abbemuseum al een aantal jaar onderzoek gedaan naar de koloniale banden van het hedendaagse kunstmuseum. De tentoonstelling *Verborgene Verbanden* schijnt licht op de onvrije arbeid op Sumatra voor de tabak van sigarenfabriek Karel I opgericht

door Henri van Abbe. Uitgebreid onderzoek naar andere museale instellingen en hun collecties is noodzakelijk om koloniale (kunst)objecten en artefacten die mogelijk aanwezig zijn in Eindhoven in kaart te brengen. Het inzichtelijk maken van deze

‘The Bittersweet Memory of the Plantation’, door Yassine Ben Abdallah bij de Design Academy (2022)

417 P. Cummins, ‘The Spread of Salsa. A Geographic History of Salsa Music’, StoryMaps (2021); SalsaClub CSUF, ‘Roots of Rhythm: Part 1 of 3’, YouTube (1984) (geraadpleegd 18 februari 2024).

418 L. Alba, ‘Tracing the Origins of Salsa Music’, via Academia.edu (geraadpleegd op 18 maart 2024).

419 Kaylee Rosalina, ‘Interviews vooronderzoek slavernijverleden Eindhoven’ (2024).

420 Parktheater, [Kunu. Onias Landveld i.s.m. Productiehuis WOSU](#), (2023) (geraadpleegd 2 februari 2024).

421 Muziekgebouw Eindhoven, [Anansi De Spin Sterker Dan Een Olifant](#) (2024) (geraadpleegd 2 februari 2024).

422 L. van Duijn, [Hoe Anansi een antikoloniale volksheld werd](#) (geraadpleegd op 2 februari 2024).

423 Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, [Anansi verteltraditie](#) (geraadpleegd op 19 januari 2024).

424 Fresku en Zondag met Lubach, ‘Canon’, 2019.

425 Y. ben Abdallah, [The Bittersweet Memory of the Plantation](#), Design Academy (2022) (geraadpleegd op 19 maart 2024).

collecties en van andere culturele uitingen kan een toegankelijk startpunt vormen voor burgeronderzoek naar koloniale sporen in Eindhoven.

Antiracisme strijd binnen het publieke domein

Racisme is één van de manieren waarop het slavernijverleden doorwerkt in het heden.⁴²⁶ Tijdens de slavernij werden er veel negatieve stereotypes en vooroordelen over Zwarte mensen verspreid om het systeem te rechtvaardigen. Deze ideeën waren gebaseerd op de gedachte dat Zwarte mensen inferieur waren, zoals toegelicht in het hoofdstuk *Zwarte aanwezigheid en mensen van kleur vanaf de zeventiende eeuw* en zien we vandaag de dag nog terug in verschillende vormen van racisme.

In Nederland blijft racisme binnen het publieke domein een veelvoorkomend probleem, waarop Eindhoven geen uitzonderingspositie inneemt.⁴²⁷ Net als in andere steden is er ook in Eindhoven altijd verzet geweest, zoals tijdens het festival tegen racisme op het Stationsplein in 1991, een protest tegen een centrumdemocraat in de Eindhovense gemeenteraad in 1993 en 1994 en demonstraties en manifestaties tegen racisme.⁴²⁸ Bij het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven zijn verschillende beelden gearhiveerd met betrekking tot deze protesten.⁴²⁹ Hieronder volgt een greep uit incidenten uit de afgelopen jaren die een indruk hebben achtergelaten op de stad.

Posters van anti-racisedemonstraties uit 1991 (l) en 1993 (r)
Collectie Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

Verzet en demonstraties rondom Zwarte Piet

Een restant van het racisme dat geworteld is in het koloniale slavernijverleden, is de Nederlandse *black-face* traditie verbonden aan het gebruik van de zwarte piet figuur tijdens de viering van het Sinterklaasfeest.⁴³⁰ De relatie tussen anti-Zwart racisme en de zwarte piet figuur worden, met wetenschappelijk onderbouwd onderzoek, beschouwd als producten van de Nederlandse trans-Atlantische slavernij.⁴³¹ Discussie en verzet over de figuur Zwarte Piet in de Nederlandse publieke ruimte is er altijd geweest. De eerste klachten over de racistische associaties dateren uit 1927.⁴³² Sinds de Zwarte Piet is Racisme-campagne, in 2011 geïnitieerd door Stichting Nederland Wordt Beter en kunstenaar Quinsy Gario, is dit verzet gegroeid en is er maatschappelijk veel in beweging gebracht. Sinds 2019 zijn bij de nationale intocht alleen roetveegpieten te zien en ook in het Sinterklaasjournaal komen geen volledig zwart geschminkte pieten meer voor.⁴³³ Jaarlijks voert

onder meer Kick Out Zwarte Piet vreedzame protesten voor structurele verandering van de zwarte piet figuur op alle plekken in Nederland. Regelmatig zijn er confrontaties bij de demonstraties. In Eindhoven werden tijdens de Sinterklaasintocht van 2018, Kick-Out Zwarte Piet demonstranten geconfronteerd met geweld. Hierbij werden zij onder het toezicht van de politie racistisch bejegend, geïntimideerd, en bekogeld met eieren. Dit incident haalde landelijk het nieuws.⁴³⁴ Het anti-Zwart racisme treft hier niet enkel postkoloniale migrantengemeenschappen en nazaten van tot slaaf gemaakte mensen uit de Nederlandse koloniën. Als gevolg van stereotype racialisering treft het ook Zwarte mensen van andere voormalige koloniën. Dit kwam ook in Eindhoven naar voren toen zowel Kick-Out Zwarte Piet demonstranten als personen die zich spontaan aansloten bij de manifestatie racistisch werden bejegend op het Catharinaplein.⁴³⁵

Confederatie-geïnspireerde vlag gebruikt door enkele leden van PSV Fans United

Een incident dat in mei 2020 naar voren kwam, was het gebruik van een vlag door enkele leden van supportersvereniging 'PSV Fans United'. Op de vlag die bij het supporterscafé hing, was het logo van PSV Fans United te zien met de tekst 'Eendracht Maakt Macht', tegen een achtergrond die refereert aan de Amerikaanse confederatievlag.⁴³⁶ Deze 'confederate flag' werd gebruikt door de Zuidelijke Amerikaanse Staten gedurende de Amerikaanse Burgeroorlog (1861 – 1865). Tijdens deze oorlog vochten de Zuidelijke Staten voor het behoud van het slavernijstelsel ten behoeve van de koloniale plantage-economie. De vlag werd daarna tevens gebruikt door de Ku Klux Klan, de gewelddadige witte-suprematistische

groepering, om Zwarte personen te intimideren en bedreigen.⁴³⁷ Vanwege deze geschiedenis is de confederatievlag als symbool onlosmakelijk verbonden met de trans-Atlantische slavernij.⁴³⁸ Er wordt echter ook beargumenteerd dat het gebruik van de vlag niet verbonden is aan een racistische ideologie. In een reactie op de vlag die bij het supporterscafé hing, werd destijds eveneens verklaard dat de vlag een andere betekenis zou hebben en niets met racisme te maken had.⁴³⁹

In de afgelopen vier jaar is er in het voetbal veel gebeurd op het gebied van bewustwording en actie rondom (onbewust) racisme, anti-discriminatie en inclusie. Toen bij een kleinere voetbalclub in Noord-Brabant een soortgelijke confederate vlag hing, leidde dit in 2023 tot opgelegde maatregelen vanuit de KNVB.⁴⁴⁰ Aan de Erasmus Universiteit Rotterdam is er sinds april dit jaar een bijzondere leerstoel 'Race, Inclusion and Communication, specifically in relation to Football and Media' die door prof. dr. Jacco van Sterkenburg wordt ingevuld, en streeft bij te dragen aan onderzoek en theorievorming rondom expliciet racisme, maar ook alledaags en onbewust racisme in voetbal.⁴⁴¹ De overheid en de KNVB besloten eind 2019 dat een intensievere gezamenlijke aanpak nodig is ten aanzien van racisme en discriminatie in voetbal. Het resulteerde in 2020 in het plan 'Ons voetbal is van iedereen' (OVIVI).⁴⁴² Dit actieplan zet samen met partners in op het bestrijden van racisme en discriminatie in het voetbal. Ook PSV heeft zich hierbij aangesloten. Op deze manier zet de club zich via het OVIVI-programma actief in om racisme en discriminatie collectief en gezamenlijk binnen het voetbal uit te bannen.⁴⁴³

426 R. M. Allen, E.Captain, M. van Rossum, e.a., *Staat & Slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (2023) 31.

427 Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, [Aard, omvang en oorzaken van discriminatie en racisme in Nederland: eerste inzichten en gevolgen](#), (december 2023) (geraadpleegd op 18 april 2024).

428 RHCe: inv.nr 20096 poster met aankondiging van een demonstratie 'Geef Racisme geen Stem. Geen Racist in de Raad.' vanaf het station naar het gemeentehuis in 1994; 30365 poster met aankondiging 'Solidariteits spektakel' op 18 september op de Markt in Eindhoven in 1993; Festival tegen racisme op het Stationsplein, 16-11-1991; 32634 poster met aankondiging van een demonstratie 'Geen centrum demokraat in de gemeenteraad' in 1993, georganiseerd door Het Komitee; poster met aankondiging afsluiting anti-racisme jaar 1997 bij Dynamo; 32347 poster 'Trek een bek tegen Racisme! Aktie tegen racisme, 1996; 30368 poster 'racisme rot', anti-racisme-manifestatie vanaf het PSV-stadion Eindhoven; anti-racisme-manifestatie, vanaf Mathildelaan bij PSV-stadion, 24-12-1992. Poster 'Ook Eindhoven is tegen racisme'; 30391 Aktie van scholen en instellingen tegen racisme, 1994; 30381 Brabant bekend kleur', manifest tegen discriminatie en racisme, 1994.

429 De titels van deze archiefstukken bevatten verschillende spelfouten, m.b.t. de correctheid en vindbaarheid van de stukken zijn deze door ons overgenomen.

430 G. Wekker, *White innocence: Paradoxes of colonialism and race* (Durham 2016), 164-167.

431 Ibidem.

432 J. Euijck en F. Rensen, [Geschiedenis van de Zwarte Piet-kritiek](#), via geschiedenismagazine Historiek (geraadpleegd op 18 april 2024).

433 In 2011 initieerden Stichting Nederland Wordt Beter (dichter Jerry Afriyie en kunstenaar Raul Balai) en kunstenaar Quinsy Gario [bewustwordingscampagnes](#) om racisme rondom zwarte piet in Nederland aan te kaarten (geraadpleegd 2 april 2024).

434 NOS Nieuws, [Zes aanhoudingen Rond Zwarte Piet-betoging Eindhoven, ook elders onrustig](#), NOS.nl (2018) (geraadpleegd op 9 juni 2024).

435 C. Gargard, [Boven het racisme staan?](#), De Correspondent, 22 augustus 2019 (geraadpleegd op 28 maart 2024).

436 VTBL, [Supportersvereniging PSV beticht van gebruik racistische vlag](#), RTL.nl, 3 juni 2020 (geraadpleegd op 1 april 2024)

437 O. Ortman, 'Finding Meaning in the Flag: The KKK Era', *The Gettysburg Compiler: On the Front Lines of History* (2018).

438 V. Sinclair-Chapman, '(De) Constructing symbols: Charlottesville, the confederate flag, and a case for disrupting symbolic meaning.' *Politics, Groups, and Identities* 6.2 (2018) 316-323.

439 Rob Burg, [PSV Fans United handhaaft vlag bij supporterscafé De Aftrap](#), AD (geraadpleegd op 4 mei 2024).

440 Wout Fassbender, [Voorwaardelijke boete TOP Oss voor racistische vlag: 'Voetbalsport in het algemeen wordt beschadigd'](#), AD (geraadpleegd op 12 mei 2024).

441 Op vrijdag 5 april 2024 sprak hij bij de acceptatie van zijn leerstoel de oratie uit getiteld 'Alledaags racisme in de context van voetbal, media en leiderschap', [Oratie Jacco van Sterkenburg: Raciale stereotypering, racisme en inclusie in voetbal](#) (geraadpleegd op 26 april 2024).

442 [Ons Voetbal Is Van Iedereen](#), een gezamenlijk plan van het voetbal (KNVB, Eredivisie CV, Keuken Kampioen Divisie, Azerion Vrouwen Eredivisie en de clubs in het betaald voetbal en amateurvoetbal), de Rijksoverheid en verschillende partners (geraadpleegd op 13 juni 2024).

443 [Ons Voetbal Is Van Iedereen; Ovivi 2: Een volgende stap in slimme technologie in voetbalstadions tegen racisme en discriminatie](#), Sport

Black Lives Matter

In de zomer van 2020 ontvouwde zich globaal de *Black Lives Matter* beweging. De beweging was een reactie op de vroegtijdige dood van de Afro-Amerikaanse George Floyd als resultaat van politiegeweld. De dood van Floyd valt binnen een patroon van systematisch geweld dat tegen Zwarte personen wordt gebruikt. De moord op Floyd legde wereldwijd het onrecht en de pijn bloot die worden veroorzaakt door de aanwezigheid van anti-Zwart racisme. Toen in juni 2020 een *Black Lives Matter* solidariteitsdemonstratie werd georganiseerd door verschillende groeperingen in de stad, was de opkomst van circa 1700 personen nabij het Stadhuisplein voor Eindhovense begrippen ongekend.⁴⁴⁴ Later in dezelfde maand werd een graffiti kunstwerk met het statement “Black Lives Matter” onthuld op het Ketelhuisplein op Strijp-S. Het kunstwerk, een samenwerking van verschillende kunstenaars, werd de volgende dag al beklad met witte verf.⁴⁴⁵ De witte verf waarmee het kunstwerk werd beklad, wordt vaker gebruikt door groeperingen die het witte superioriteitsdenken aanhangen en gebeurt vaak specifiek in gevallen waarbij personen van kleur worden vereerd binnen de publieke ruimte. Zo vond in december 2020 een soortgelijke bekladding plaats bij het pand van Vereniging Ons Suriname en The Black Archives.⁴⁴⁶ Het is aannemelijk dat de bekladding in Eindhoven voortkwam uit een vergelijkbare motivatie om de aanwezigheid van personen van kleur uit de publieke ruimte te wissen en witte suprematie onaangetast te laten.

Carnaval en raciale karikaturen

Carnaval is bij uitstek Brabants immaterieel erfgoed. Traditioneel richtte carnaval zijn spot op de machthebbers en de elite. Het is een feest dat de sociale hiërarchie tijdelijk op zijn kop zet. Raciale stereotypen en karikaturen zoals zwart geschminkte mensen met kroeshaarpruiken zoals in de *minstrel shows* uit de achttiende en negentiende eeuw komen echter tijdens carnaval nog voor.⁴⁴⁷ De oorsprong van minstrel shows is diep verweven met slavernij, waarbij witte artiesten met zwartgemaakte gezichten karikaturen van tot slaaf gemaakte mensen uitbeeldden als lui, onderdanig en onwetend. Deze zogeheten *blackface*-optredens waren tot in de jaren zestig van de vorige eeuw bijzonder populair in Amerika, maar waaiden ook over naar Europa. Ze versterkten racistische stereotypen via podium, radio, televisie en film. Historica Elisabeth Koning betoogde eerder dat de gelijktijdige opkomst van de Zwarte Piet-traditie hierdoor beïnvloed is.⁴⁴⁸ In het Zuiden, waaronder ook in Eindhoven, zijn tijdens carnaval nog outfits te zien die hieraan refereren.⁴⁴⁹ Eindhoven Kan Het houdt daarom bewustzijns campagnes rondom carnavalsoutfits en kostuums die raciale stereotypen en karikaturen reproduceren.⁴⁵⁰

‘Houd Lampegat blank’ carnaval 2023

Tijdens carnaval 2023 vond er een incident plaats waarbij racistische teksten op het stadhuis werden geprojecteerd.⁴⁵¹ Deze projecties bevatten onder andere de tekst ‘houd Lampegat blank’ en deed een oproep tot het ‘veiligstellen van de toekomst van blanke kinderen’. Dit zijn leuzen uit het rechts-extremistisch gedachtegoed bekend als

de omvolkingstheorie.⁴⁵² Deze complottheorieën stellen dat toenemende etnische diversiteit een bedreiging vormt voor het voortbestaan van de witte joods-christelijke Nederlandse culturele traditie.⁴⁵³ Hoewel cultuur en samenlevingen altijd al aan verandering onderhevig zijn en er geen statische Nederlandse monocultuur bestaat die bedreigd wordt door de komst van geracialiseerde minderheidsgroepen, wint deze ‘omvolkingstheorie’ via digitale kanalen recentelijk aan populariteit en aanhangers.⁴⁵⁴ Na het incident is er aangifte gedaan door burgemeester Dijsselbloem.⁴⁵⁵

Eindhovenaren aan het woord

Erfenis van de voorouders

Discussies rondom herdenken spelen zich af binnen het publieke domein en zijn hierom het meest zichtbaar.⁴⁵⁶ Een minder zichtbaar, maar niet minder belangrijk aandeel van de doorwerking van het slavernijverleden vindt plaats in het dagelijks leven van Eindhovenaren. In februari 2023 zijn tien Eindhovenaren met een connectie met het koloniale- en slavernijverleden geïnterviewd als eerste verkenning naar hoe dit verleden doorwerkt in het hedendaagse leven in Eindhoven.

In de verhalen van nazaten uit de postkoloniale diaspora die voor dit vooronderzoek zijn geïnterviewd, klinken de echo’s van het koloniale slavernijverleden door, die hun levens tot op de dag van vandaag beïnvloeden. De persoonlijke verhalen en belichaamde geschiedenis schijnen licht op de complexe

nalatenschap van koloniale slavernij, die zich nog steeds in het heden manifesteert. Van orale geschiedenis tot culturele uitingen zoals taal, muziek, eten, dans, spiritualiteit, gewoonten en communicatie, draagt de diaspora in Eindhoven de rijke erfenis van hun voorouders met zich mee. Onderstaande resultaten en inzichten komen uit de diepte-interviews die zijn gevoerd met tien Eindhovenaren in het kader van dit vooronderzoek.⁴⁵⁷

Historische systemen en hedendaagse impact

Naast de rijke erfenis die nazaten van tot slaaf gemaakte mensen met zich meedragen, worden zij vandaag de dag nog steeds geconfronteerd met de diepgaande gevolgen van een historisch systeem van ongelijkheid en discriminatie. Deze nalatenschap manifesteert zich in diverse aspecten van hun leven, van subtiele sociale interacties tot structurele barrières in onderwijs, werkgelegenheid en maatschappelijke erkenning. Zo vertelt een geïnterviewde over haar dochter die vroeg om sluijk haar; een voorbeeld van hoe Eurocentrische schoonheidsidealen ook voor Zwarte Nederlanders nog steeds de norm zijn.⁴⁵⁸ Een aantal geïnterviewden vertelt – in lijn met structurele onder advisering in Nederland bij leerlingen met een migratieachtergrond – over hun ervaring met onder advisering en onderschatting in het onderwijs bij zowel zichzelf als bij hun kinderen.⁴⁵⁹

Alle geïnterviewden vertellen over de psychosociale belasting van het zijn van een geracialiseerd persoon. Zo vertelt een geïnterviewde:

Innovator (geraadpleegd op 13 juni 2024).

444 D. Hoekstra en E. Luiten, [‘1700 demonstranten tegen racisme bij vol Stadhuisplein in Eindhoven: ‘Ik werd gezien als een gevaar’](#), Brabants Dagblad (2020) (geraadpleegd 8 januari 2024).

445 ANP, [Black Lives Matter-kunstwerk in Eindhoven na een dag al beklad](#), Omroep Brabant (2020) (geraadpleegd 8 januari 2024).

446 Gezichten op de muur van Surinaamse en Zwarte helden waren uitgewist door deze wit te schilderen, gepaard met stickers met de tekst: roetveegpiet is genocide.; [Bekladding van pand vereniging ons Suriname en The Black Archives is poging tot racistische intimidatie](#), The Black Archives (geraadpleegd 29 maart 2024).

447 S.J. Adams, ‘Blackface Burlesque: Changing Praxes and Poetics of Blackness in the Dutch Repertoire before Minstrelsy, 1790-1830’, *Documenta* 37 (2019) [doi:10.21825/documenta.81899](#).

448 E. Koning, ‘Zwarte Piet, een blackfacepersonage. Een eeuw aan blackfacevermaak in Nederland’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131 (2018) 4, 551-575.

449 Redactie Eindhoven, [Eindhoven Kan Het voert actie tegen stereotype carnavalsoutfits: ‘We zien al jaren racistische kostuums’](#), In de buurt (2021) (geraadpleegd 2 maart 2024).

450 In de Buurt (18 januari 2021). Eindhoven Kan Het voert actie tegen stereotype carnavalsoutfits: ‘We zien al jaren racistische kostuums’.

451 E. Luiten, [Racistische leuzen verschijnen op stadhuis Eindhoven: “Houd Lampegat blank”](#), *Algemeen Dagblad* (2023) (geraadpleegd 2 maart 2024).

452 R van Wonderen, e.a., *Rechtsextremisme op sociale mediaplatforms? Ontwikkelingspaden en handelingsperspectieven*. Rapport Verwey Jonker Instituut (Utrecht 2023), 21.

453 B. Wallet, ‘Zin en onzin van de ‘joods-christelijke traditie’’, *Christendemocratische verkenningen* (2012) 100-107.

454 J.W. Duyvendak en P. Mepschen, ‘Between superdiversity and nationalism: the culturalization of everyday life in Amsterdam’, *The Routledge Handbook of the Governance of Migration and Diversity in Cities* (New York 2018) 265-274.

455 P. de Bekker, *Aangifte burgemeester na racistische projectie: “Carnaval is van iedereen”*, Omroep Brabant (2023).

456 R.M. Allen e.a., *Staat en Slavernij* 439.

457 K. Rosalina, *Interviews vooronderzoek slavernijverleden Eindhoven* (2024).

458 K. Rosalina, *Interviews vooronderzoek slavernijverleden Eindhoven* (2024); K. Deliofsky (2008) ‘Normative White Femininity: Race, gender and the politics of beauty’, *Atlantis* 33 (2008) 1, 49-59.

459 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Handreiking schooladviesing* (versie januari 2024) (7 maart 2024); K. Rosalina, *Interviews vooronderzoek slavernijverleden Eindhoven* (2024).

“Je best doen is niet genoeg. Je zal je dubbel moeten waarmaken. [...] Wees alert. Wees alert. Alert op dat tackles altijd op de loer liggen. Tackles die liggen er altijd. Hoe vriendelijk men [look] is. Het kan in één keer omdraaien. [...]”

In de verhalen is het concept van dubbel bewustzijn van de Amerikaanse socioloog W.E.B. du Bois (1868-1963) te herkennen: nazaten van tot slaaf gemaakte mensen zijn vaak hyper bewust van hoe ze zichzelf zien en van hoe de dominante witte samenleving hen ziet.⁴⁶⁰

“Ik ben een product van het verleden, maar ik ben niet mijn verleden.”

Verschillende geïnterviewden gaven aan te maken hebben gehad met negatieve vooroordelen over interraciale relaties. Dit uitte zich bijvoorbeeld in het gevoel van niet verwelkomd te worden door een schoonfamilie, en het ontvangen van negatieve reacties op de relatie vanuit de omgeving. Dit leek voort te komen vanuit een verankerde overtuiging dat ‘gemengde relaties’ niet zouden werken. Dergelijke negatieve opvattingen over relaties tussen witte personen en personen van kleur zijn mede gevormd door de complexe culturele seksuele politiek die onderdeel was van de koloniale cultuur.⁴⁶¹ Dit leek voort te komen vanuit een verankerde overtuiging dat ‘gemengde relaties’ niet zouden werken. De Europese bevolking in de koloniale samenlevingen was overwegend mannelijk, omdat de koloniën niet werden beschouwd als een geschikte plek voor

Europese vrouwen.⁴⁶² Dit zorgde ervoor dat veel Europese mannen doorgaans relaties aangingen met lokale en Inheemse vrouwen. Deze relaties hadden verschillende vormen zoals het concubinaat, huwelijken, maar ook vaak in de vorm van seksueel geweld.⁴⁶³ Doordringende koloniale geracialiseerde opvattingen over ras en gender leven voort in het collectieve onderbewustzijn, wat zich kan uiten in negatieve vooroordelen omtrent het aangaan van gemengde relaties.⁴⁶⁴

De koloniale wond

Meerdere geïnterviewden geven aan te betreuren hoe culturele gebruiken en kennis deels verloren zijn gegaan onder het koloniale bewind. Zij benadrukken het belang van het herontdekken van culturele gebruiken zodat zij deze kunnen meegeven aan de volgende generatie. Het koloniale systeem heeft door gedwongen verplaatsing en het uitbannen van de oorspronkelijke talen, culturele en religieuze gebruiken van tot slaaf gemaakte mensen, geleid tot een proces van vervreemding. Ontworteling en verlies kunnen intergenerationeel worden doorgegeven en ontvouwen zich binnen verschillende psychosociale dimensies op het gebied van gezondheid, cultuur en identiteit. Verschillende geïnterviewden gaven aan het als spijtig ervaren hoe de koloniale slavernij hun de mogelijkheid heeft ontnomen om hun landen van herkomst te weten. Professor Walter Mignolo noemt dergelijk verlies een ‘koloniale wond’, de psychologische, materiele en spirituele schade die het koloniale project heeft gecreëerd.⁴⁶⁵ Het beoefenen en doorgeven van culturele gebruiken kan worden ervaren

als een vorm van heling en spiritueel herstel van deze ‘koloniale wond’. Vervolgonderzoek kan ingaan op de vraag wat herstel voor verschillende gemeenschappen in Eindhoven betekent en hoe hier aan kan worden bijgedragen.

Veerkracht bij de diaspora

De geïnterviewden delen ondanks de uitdagingen waar zij als nazaten van tot slaaf gemaakte mensen mee te maken krijgen, juist ook trotse verhalen die hun veerkracht en sociale mobiliteit benadrukken. Daarbij nemen zij de regie van hun leven nu in eigen handen, waarbij zij vanuit trots en dankbaarheid een hoopvol toekomstperspectief hebben weten te creëren. Meer dan eens zijn hun voorouders daarvoor de inspiratie. Hoewel er in de interviews veel moeilijke en pijnlijke verhalen worden gedeeld, zijn de geïnterviewden niet pessimistisch. Elk zetten zij zich - op hun eigen manier - in om zorg te dragen dat de toekomst mooier wordt dan het verleden. Gekoppeld aan hun veerkracht bestaat er een sterke behoefte aan het verbinden en herbouwen van de gemeenschappen waartoe zij behoren. Community-vorming is hierbij een belangrijke manier om elkaar te kunnen vinden en ondersteunen in dit proces. Sommige geïnterviewden geven aan dat zij het verbinden met hun gemeenschappen als lastig hebben ervaren in Eindhoven, terwijl anderen hun weg makkelijker hebben weten te vinden.

Eindhovense nazaten en hun familiegeschiedenis

Eindhovenaren uit de diaspora hebben een flinke kluif aan het onderzoeken van hun eigen koloniale- en slavernijgeschiedenis. Enerzijds geven zij aan dat archiefonderzoek complex is. Tegelijk wordt benoemd dat het ophalen van familieverhalen niet altijd gemakkelijk is vanwege een complexe zwijgcultuur en pijnlijke aspecten van het koloniale slavernijverleden. Dit leidt ertoe dat nazaten van tot slaaf gemaakte mensen vaak veel moeite moeten doen om over hun eigen familiegeschiedenis te leren.

Over dat verleden is volgens geïnterviewden een te klein collectief besef. Zij geven duidelijk aan dat het belangrijk is om samen verder te onderzoeken, met mensen uit de verschillende diasporagemeenschappen. Ze herkennen namelijk thema’s die spelen bij verschillende nazaten uit verschillende diaspora’s.

“Wat is het hart van Eindhoven?”

Jij en ik. Wat je doet matters.

Wat je denkt matters.”

Van verborgen geschiedenis naar gedeelde geschiedenis en toekomst

Het koloniale en slavernijverleden van Eindhoven blijft grotendeels een verborgen geschiedenis en is niet altijd zichtbaar in de straten van de stad of in de hoofdstukken van de geschiedenisboeken. Hierdoor krijgen nazaten en geïnteresseerden vaak te maken met een moeilijke zoektocht naar hun erfgoed. Deze zoektocht brengt hen soms naar archieven waar ze met veel moeite stukjes informatie vinden, of dwingt hen om orale familiegeschiedenissen actief op te halen om zo hun verbondenheid met het verleden te begrijpen en te bewaren. Nader onderzoek kan de behoeftes van nazaten van tot slaaf gemaakte mensen en geïnteresseerden verder in kaart brengen om deze zoektocht beter te faciliteren.

Nazaten uit verschillende diasporagemeenschappen ontdekken vaak overeenkomsten in hun zoektocht naar identiteit en erfgoed. De behoefte aan een gedeelde toekomst in Eindhoven komt sterk naar voren uit de verhalen en reflecties van de nazaten. Er is een verlangen naar een toekomst waarin de diverse gemeenschappen van Eindhoven gezamenlijk werken aan begrip, erkenning, en waardering van ieders achtergrond.

⁴⁶⁰ W.E.B Du Bois, *The Souls Of Black Folk* (Oxford 1903).

⁴⁶¹ A.L Stoler, *Race and the Education of Desire: Foucault’s History of Sexuality and the Colonial Order of Things* (Durham 1995); A.L. Stoler, *Carnal Knowledge And Imperial Power Race And The Intimate In Colonial Rule* (Berkeley 2002).

⁴⁶² A.L. Stoler, *Carnal Knowledge And Imperial Power Race And The Intimate In Colonial Rule* (Berkeley 2002).

⁴⁶³ R. Baay, *De njai: het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2009).

⁴⁶⁴ G. Wekker, *White innocence: Paradoxes of colonialism and race*, 43 (Durham 2016).

⁴⁶⁵ W. Mignolo en R. Vázquez, *Decolonial aesthetics: Colonial wounds/decolonial healings—Social text*, Retrieved December 15 (2013) 2019.

Deelconclusie

Het koloniale slavernijverleden is onderdeel van de geschiedenis van vele Eindhovenaren en daarmee het verhaal van Eindhoven. Wanneer wordt gekeken naar de doorwerking van het slavernijverleden richt onderzoek zich veelal op de negatieve effecten die het eeuwenlange systeem van de geracialiseerde koloniale slavernij heeft gehad op de Nederlandse maatschappij. Waar het tijdens dit vooronderzoek voorbarig is om conclusies te trekken over impact van de historische slavernijgeschiedenis van de stad Eindhoven, komt het in ieder geval naar voren dat slavernij een geschiedenis is van vele Eindhovenaren van nu. De hedendaagse sporen van dit verleden zijn in Eindhoven zowel zichtbaar als onzichtbaar aanwezig. Van archieven, straatnamen en museale collecties tot familie verhalen en stereotype denkbeelden. Alhoewel, de aanwezigheid van de postkoloniale diaspora het culturele landschap van Eindhoven heeft beïnvloed, zou het een verrijking zijn als huidige demografische gegevens meer informatie zouden verschaffen over de samenstelling van verschillende diasporagemeenschappen. Immers biedt dit een mogelijkheid om meer te kunnen leren over de reizen die de nazaten van gekoloniseerde en tot slaaf gemaakte mensen tijdens hun levens hebben afgelegd en biedt het een startpunt om een beter inzicht te krijgen in de doorwerking in het leven van nazaten.

Onderzoek naar de positie van (nazaten van) koloniale migranten in de Eindhovense samenleving (sociaal-economisch, cultureel, in- en uitsluiting) is ook van belang. Veel nazaten van tot slaaf gemaakte mensen worden geconfronteerd met verschillende obstakels die voortvloeien uit ons koloniale verleden. Hierbij is het belangrijk om te erkennen hoe de historische beeldvorming omtrent personen van kleur, een nalatenschap heeft gecreëerd die tot op de dag van vandaag hardnekkig blijft. Gezien de complexiteit van de thematiek van dit onderzoek dient er in vervolgonderzoek rekening gehouden te worden met de verschillende dimensies waarin de doorwerking van het koloniale slavernijverleden zich

ontvouwt. Het is belangrijk aandacht te hebben voor de diversiteit binnen de verschillende diasporagemeenschappen en hoe deze dimensies elkaar kunnen kruisen. Hierbij is het hanteren van interdisciplinaire methodiek in vervolgonderzoek noodzakelijk om een zo compleet mogelijk beeld te schetsen. Analytische publicaties zoals *Caleidoscopische visies* en het werk van Kimberlé Crenshaw over intersectionaliteit bieden waardevolle handvatten voor dit zogeheten kruispuntdenken.

In nader onderzoek is het van belang om publieke racistische vertoningen niet als losstaande incidenten te zien, maar om deze te beschouwen als manifestaties die eveneens onderdeel vormen van een cultuur waarin een nalatenschap van wittesuperioriteitsdenken sluimerend aanwezig is. Consequenties voor racistische uitlatingen blijven vaak uit omdat dit in de praktijk vaak juridisch complex is en lastig te handhaven blijkt. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer uitspraken of acties anoniem worden gedaan, of wanneer er beroep kan worden gedaan op het recht van de vrijheid van meningsuiting. Het concept dat wetenschapper Philomena Essed beschrijft als 'alledaags racisme' kan een waardevolle lens geven het vervolgonderzoek. Met dit concept verwijst Essed naar het patroon van alledaagse 'micro'-agressies die Zwarte mensen en personen van kleur in Nederland regelmatig ervaren.⁴⁶⁶ Zowel deze alledaagse ervaringen, als de systematische en geïnstitutionaliseerde vormen van ongelijkheden die personen van kleur onevenredig treffen. Racistische uitlatingen en incidenten binnen de publieke ruimte vinden niet plaats bij toeval of als uitzondering. Het is van belang dat deze uitlatingen worden geïnterpreteerd als wezenlijk onderdeel van een systeem dat haar oorsprong kent in de Nederlandse koloniale geschiedenis.⁴⁶⁷

De aanwezigheid van ongenueerde verwijzingen naar het koloniale verleden en racistische incidenten in de stad kunnen gevoelens van pijn, onrecht en de ervaringen van de sociaaleconomische achterstelling als gevolg van de slavernij negatief versterken bij de personen die dit treft. Het proces van de erkenning

van deze consequenties is hierbij van belang. Door racisme te bagatelliseren strooit men als het ware zout in de aanwezige 'koloniale wond' die nog steeds heling behoeft. Vanuit de Gemeente Eindhoven wordt de laatste jaren steeds vaker onderzoek gedaan naar discriminatie en racisme. Onderzoek naar verwijzingen naar het koloniale verleden en racistische incidenten zou een belangrijke toevoeging kunnen zijn. Als het doel is om leed dat is ontstaan als gevolg van het slavernijverleden te verzachten, dan zou diepgaander vervolgonderzoek naar hoe koloniale verwijzingen racistische incidenten tot uiting komen in Eindhoven essentieel zijn.

Er is een enorme rijkdom aan kennis en verhalen aanwezig onder Eindhovenaren met wortels in de voormalige Nederlandse koloniën en ook in Eindhoven is er sprake van een opbloei van levendige herinneringsgemeenschappen. Daarbij zit krachtige potentie in het archiveren van orale familiegeschiedenissen, het faciliteren van postkoloniale gesprekken en de uitwisseling van kennis en verhalen. Vormen van zelf-representatie zijn een mooie aanvulling op een bredere verkenning van het postkoloniale landschap van Eindhoven. Het bij elkaar brengen van historische kennis zou een mooi aanknopingspunt vormen om de zoektocht naar het

koloniale verleden gemakkelijker en interessanter te maken voor Eindhovenaren. Het vergroten van bewustwording biedt een potentiële mogelijkheid om gemarginaliseerde koloniale geschiedenissen in te bedden in het culturele geheugen van de stad. Op dit moment is er namelijk een schat aan cultureel geheugen, wat nauwelijks is vastgelegd, waardoor er ook niet gemakkelijk uit geput kan worden.

Er is nog veel dat we niet weten over het collectieve geheugen van Eindhoven in relatie tot het koloniale en slavernijverleden. Zo weten we niet waarom bepaalde straatnamen zijn gegeven of waarom er zo weinig is opgeschreven over Eindhoven in relatie tot koloniale slavernij. Ook is er nog veel te leren over de doorwerking van dit verleden op Nederlanders in gebieden buiten de Randstad, zoals in Eindhoven. Dit vooronderzoek licht slechts het tipje van de sluier met betrekking tot de doorwerking en de impact van het koloniale slavernijverleden op Eindhoven en Eindhovenaren. Dit onderzoek kan zich richten op hoe de stad omgaat met koloniale erfenissen en hun doorwerking in de hedendaagse samenleving. Gerichte maatregelen kunnen pas effectief worden ontwikkeld en geïmplementeerd wanneer we een dieper begrip hebben van deze complexe dynamieken.

De Stad Vertelt (foto: Mevrouw Carmen Schaken)
[Klik hier](#) voor een impressie: Eindhovenaren en hun wens voor de stad.

466 P. Essed, *Alledaags racisme* (Amsterdam 1984).

467 G. Wekker, *White innocence: Paradoxes of colonialism and race* (Durham 2016).

Conclusie

De bevindingen van dit vooronderzoek bieden een eerste, maar geenszins compleet beeld van Eindhoven en het koloniale slavernijverleden. Het doel van dit vooronderzoek was een eerste en bredere verkenning te doen naar de mogelijke betrokkenheid van Eindhoven bij slavernij en slavenhandel, evenals de doorwerking hiervan. Daarbij potentieel waardevol vervolgonderzoek te identificeren en daartoe aanbevelingen te doen. Dit vooronderzoek is niet bedoeld om sluitende antwoorden te geven over de rol, aard en omvang.

In de verkenning zijn er geen aanwijzingen gevonden dat het stadsbestuur van Eindhoven in de Staatse periode (1648 – 1795) een prominente of structurele rol speelde in het koloniale bestuur. Er kwamen geen Eindhovense bestuurders naar voren die namens de stad betrokken waren als bewindhebber bij de VOC of de WIC, of hierin investeerden. Er is geen directe relatie tussen het Eindhovens stadsbestuur en koloniale slavernij geconstateerd, zoals de handel in tot slaaf gemaakte mensen, het bezit van plantages en tot slaaf gemaakte mensen of directeurschap van een plantagefonds. Gezien de positie van Eindhoven gedurende de zeventiende en achttiende eeuw is dit niet opmerkelijk. Eindhoven maakte deel uit van de Generaliteitslanden en had daarmee een heel andere status dan de steden in bijvoorbeeld Holland of Zeeland. Staats-Brabant was in die periode in politiek, economisch en religieus opzicht onderworpen aan het gezag vanuit Den Haag. Eindhoven had zodoende geen toegang tot belangrijke bewindhebbersposities en functies binnen de koloniale compagnieën. Het is de vraag of nader onderzoek hierin wezenlijk andere inzichten oplevert. Het systematisch nalopen van de stadsbesturen door de eeuwen heen, zoals dit ook in andere stadsonderzoeken is gedaan, bevelen we echter aan om deze bevindingen te kunnen vaststellen.

Slavernij was geen onbekende praktijk voor Eindhovense bestuurders. Er zijn individuele bestuurders aangetroffen zoals schepenen die eerder in dienst waren bij de VOC en later bestuurder in Eindhoven werden. Ook ondertekenden bestuurders afwikkelingen van erfenissen van VOC-soldaten of akten over de verdeling van plantagebezit van bijvoorbeeld oud-gouverneurs uit de koloniën die in Eindhoven hun zaken regelden en in bezit waren van slavernijplantages en tot slaaf gemaakte mensen. Dit betekent dat Eindhovense bestuurders ten minste op de hoogte waren, of dit konden zijn, van koloniale aangelegenheden en koloniale slavernij. Er waren notarissen uit Eindhoven die optraden als belangenbehartiger voor mensen buiten de stad en regio, zoals kooplieden of WIC en VOC-bestuurders uit Zeeland, Groningen, of Amsterdam, die nauw betrokken waren bij slavernij. Dit maakt nieuwsgierig naar waarom en welke zaken door wie zijn behartigd en of er een netwerk van invloedrijke personen of families naar voren komt.

Ook op andere manieren zijn er relaties met de koloniën. Eindhoven leverde producten, zoals linnen, die een bijdrage hebben geleverd aan het koloniale systeem waarin slavenhandel en slavernij een rol speelden. Textiel was nauw verweven met slavenhandel en slavernij en vormde al in de zeventiende eeuw een van de meest gebruikte ruilartikelen in de slavenhandel. De vele thuiswevers en arbeiders waren zich hiervan mogelijk niet eens bewust. De stoffen die deels in Eindhoven werden vervaardigd werden in de koloniën echter gebruikt om het koloniale systeem in stand te houden. Er waren ook mensen uit Eindhoven en omgeving die als soldaten in dienst waren van de VOC, WIC en de Sociëteit van Berbice. Hoewel dit aantal klein was in verhouding tot steden in andere provincies, illustreren de opvarenden dat de compagnieën kennelijk ook in de kleine stad Eindhoven als werkgever in beeld waren. Hoewel veel opvarenden

de reis niet overleefden, vertegenwoordigt dit getal dat er mensen uit Eindhoven en de directe omgeving zijn geweest die in de koloniën in aanraking kwamen met het koloniale systeem en slavernij.

Er zijn tot slaaf gemaakte mensen die in Suriname namen kregen opgelegd die verwijzen naar Eindhoven, Woensel, Strijp en de ommelanden zoals Heeze en Geldrop. Op deze manier is Eindhoven eveneens tastbaar verbonden aan dit koloniale systeem. (Voormalig) tot slaaf gemaakte mensen en bedienden komen vanaf de zeventiende eeuw mee naar Eindhoven en omstreken. Zij worden hier gedoopt, bouwen nieuwe levens op of verdwijnen uit de opgetekende archieven. Mensen met persoonlijke ervaring met slavernij en koloniale dwang liepen hier toen al door de straten. Dat maakt niet alleen de relatie met het systeem heel direct, het geeft huidige nazaten in de stad voorgangers en daarmee ook wortels in de stad. Dat verdient meer aandacht.

In omgeving Eindhoven zijn er kastelen en buitenplaatsen die op verschillende manieren relaties laten zien met het koloniale verleden. Denk hierbij aan kastelen die deels gefinancierd waren met kapitaal dat gebouwd was op onvrije arbeid, zoals het Cultuurstelsel dat niet op slavenarbeid berustte, maar wel op koloniale dwangarbeid. Denk ook aan sporen die wijzen op de aanwezigheid van bedienden uit Afrika en mogelijk Azië die ook buiten Holland te werk werden gesteld bij rijke families. Adel die vanaf de achttiende eeuw in Noord-Brabant in landhuizen en kastelen investeerde en er hun intrek nam, kwam ook van elders. De eigenaren waren dus niet altijd zozeer Brabantse of Eindhovense adel, maar adellijke (en vaak ook protestantse) families uit bijvoorbeeld Holland die in Noord-Brabant investeerden in landhuizen en kastelen.

Vanaf de negentiende eeuw intensiveren de relaties tussen Eindhoven en de koloniën. Dit is met name zichtbaar vanaf de periode waarin Noord-Brabant een volwaardige provincie wordt en zich industrieel ontwikkelt. Deze ontwikkeling lijkt gepaard te gaan met winsten uit de koloniën. Met name uit de kolonie Nederlands-Indië, waar gebruik werd

gemaakt van het Cultuurstelsel en na de afschaffing van slavernij en contractarbeid. Dit berustte niet op arbeid door tot slaaf gemaakte mensen, maar wel op onvrije koloniale dwangarbeid.

Uit het vooronderzoek blijkt dat Eindhovense fabrikanten en bedrijven in de negentiende eeuw voor een deel producten importeerden die afhankelijk waren van slavenarbeid of andere systemen van onvrije arbeid. Mignot & De Block en Van Abbe laten zien hoe de import van tabak verweven is met koloniale slavernij en andere systemen van dwangarbeid en lijfeigenschap. Een deel van het onderzochte katoen van de Eindhovense textielfirma Smits en Zonen kwam van de slavenplantages uit de Zuidelijke Staten van de Verenigde Staten en uit andere Europese koloniën in Azië zoals India waar katoen werd geproduceerd met gedwongen arbeid. Er komen eveneens investeringen in aandelen en obligaties naar voren bij banken en staten die actief waren in de plantagesector of betrokken waren bij slavernij, zoals Hope & Co en de Zuidelijke Staten van de VS. Dit is een minder zichtbare relatie tussen koloniale slavernij en de Eindhovense samenleving. Dit toont echter indirecte betrokkenheid bij koloniale slavernij, die zich ook uitstrekte buiten de Nederlandse koloniën.

Voor een stad als Eindhoven, die met name vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een kenmerkende groei doormaakt, is het belangrijk ook de periode na de afschaffing van slavernij te onderzoeken.

In de negentiende eeuw zijn verschillende netwerken van families actief in zowel het bestuur als industrieën. Zij droegen bij aan de economische ontwikkeling van Eindhoven, maar speelden ook een actieve rol in het sociale leven zoals de katholieke kerk. In hoeverre raakten politieke, sociaalmaatschappelijke en handelsbelangen mogelijk met elkaar verweven? Met welk kapitaal is de groei en ontwikkeling van de stad gebouwd en in hoeverre speelden de koloniën hierin mogelijk een rol? Denk hierbij aan de infrastructuur zoals

het stadskanaal en de spoorwegen, maar ook aan de financiering van Eindhovense missies, katholieke kerken en huizen die in Eindhoven vaak werden gefinancierd door rijke lokale parochianen.

Vanaf de negentiende eeuw intensiveren de relaties tussen Eindhoven en de koloniën ook op andere terreinen zoals de katholieke missie. In die periode hadden Nederlandse katholieke missionarissen via onderwijs, gezondheidszorg en andere sociale zorg een belangrijke rol in het koloniale 'beschavingsoffensief'. Het Nederlands kolonialisme was niet alleen een systeem van militaire, economische en politieke overheersing, maar tegelijkertijd een cultureel project van 'beschaven' en 'ontwikkelen'. In deze historische context werden ook Eindhovense missionarissen actief in de Nederlandse koloniale gebieden, waar ze in contact kwamen met (ex) tot slaaf gemaakte mensen, verschillende vormen van slavernij en dwangarbeid, en de doorwerkingen daarvan. Hoewel Eindhoven niet bekend staat als stad met een grote missiebeweging, had de stad aantoonbare banden met verschillende missionerende congregaties. De precieze rol en betrokkenheid van Eindhovense missionarissen binnen het kolonialisme en de koloniale slavernij moeten verder worden onderzocht. Speciale aandacht moet daarbij worden besteed aan de rol van Eindhovense missionarissen in de transitieperiode rondom de afschaffing van slavernij en de doorwerkingen daarvan in koloniale verhoudingen en koloniaal bestuur in de periode daarna.

Hoewel daar in het vooronderzoek geen aandacht aan is besteed, zou vervolgonderzoek ook kunnen kijken naar eventuele betrokkenheid van Eindhovense zending en protestantse zendelingen in het koloniale slavernijverleden. Eindhoven is een overwegend katholieke stad, maar kende ook een kleine protestantse gemeenschap.

Via de katholieke missie kwamen de koloniën ook naar Eindhoven. Het vooronderzoek laat zien dat Eindhovense missionarissen en religieuze organisaties een rol speelden in het verspreiden en in stand houden van koloniale beeldvorming via missieactie, missieweken en missietentoonstellingen

in Eindhoven. Dergelijk onderzoek naar de rol van kerken en religieuze organisaties in de informatievoorziening over de koloniën en het creëren van een koloniale beeldvorming in Nederland staat nog in de kinderschoenen. Zowel voor Eindhoven als voor veel andere Nederlandse steden is verder onderzoek nodig naar de manier waarop missionarissen lokale gemeenschappen betrokken bij het Nederlandse koloniale beschavingsoffensief.

Koloniale denkbeelden kwamen op sociëteiten, bij families en culturele en religieuze evenementen via missiebladen, kranten en andere media Eindhoven binnen. Verder onderzoek kan analyseren op welke manier denkbeelden zich blijvend nestelden in de Eindhovense samenleving, en welke culturele invloed daarvan ook in de recente geschiedenis en het heden terug te vinden is. Ook de verhalen van nazaten en Eindhovenaren nu zijn belangrijk om de doorwerkingen van deze beeldvorming te onderzoeken.

Een grondige inventarisatie van museale, erfgoed-, en archiefcollecties in Eindhoven en de regio in relatie tot de koloniën wordt aanbevolen om meer objecten te ontdekken die verbonden zijn met het koloniale en slavernijverleden van Eindhoven en Noord-Brabant. Samen met instellingen en inwoners kunnen koloniale collecties en archieven in kaart worden gebracht en vanuit de collecties meer verhalen van toen en nu worden ontsloten in samenwerking met de stad. Deze collecties vormen ook het geheugen van de stad en kunnen helpen de bredere Eindhovense samenleving te verbinden met deze gedeelde geschiedenis.

De voorbeelden in dit vooronderzoek laten zien dat ook de dorpen en steden in de omgeving van belang zijn, zoals Oirschot, Geldrop en Helmond. Vervolgstudie in regionaal verband is raadzaam vanwege de historisch nauwe relaties en verhoudingen binnen Noord-Brabant en om het verhaal van Eindhoven in een regionaal perspectief te plaatsen. Dit vooronderzoek en de onderzoeken van Tilburg en Helmond kunnen hierbij helpen vervolgonderzoek in Noord-Brabant gezamenlijk vorm te geven. Een wetenschappelijke (provinciale)

studie over Noord-Brabant en het koloniale en slavernijverleden kan ook bijdragen aan een completer begrip van het Nederlandse koloniale en slavernijverleden. Maar ook voorbij de Nederlandse grenzen. In lijn met de kennisagenda 2024-2034 ‘Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen’ is het van belang in onderzoek naar het koloniale verleden de samenwerking op te zoeken met onderzoekers en instellingen uit de landen waar slavernij plaatsvond en gezamenlijk de geschiedenis en verhalen te duiden en ontsluiten.

Het koloniale slavernijverleden is onderdeel van de geschiedenis van vele Eindhovenaren en daarmee ook een verhaal dat bij Eindhoven hoort. De hedendaagse sporen van dit verleden zijn in Eindhoven zowel zichtbaar als onzichtbaar aanwezig. In archieven, straatnamen en museale collecties tot familieverhalen, maar ook in stereotype denkbeelden en racisme. Anti-zwart racisme lijkt ook in Eindhoven niet incidenteel. Racistische uitlatingen en incidenten binnen de publieke ruimte vinden niet plaats bij toeval of als uitzondering. Het is van belang dat deze uitlatingen worden geïnterpreteerd als symptoom van een sluimerend, maar dominant racistisch systeem dat haar oorsprong kent in de Nederlandse koloniale slavernijgeschiedenis. Onderzoek naar anti-Zwart racisme en impact op de sociaal-maatschappelijke positie van Eindhovenaren, in samenwerking met partners in de stad, is van belang.

Er is nog veel te ontdekken over hoe Eindhoven het koloniale en slavernijverleden herinnert, zoals de redenen achter bepaalde straatnamen en de beperkte documentatie hierover. De impact van dit verleden op Eindhovenaren, vooral buiten de Randstad, is nog niet volledig onderzocht. Dit onderzoek biedt slechts een glimp van de doorwerking en invloed van dit verleden. Om vooruitgang te boeken en historische pijn te verzachten, is vervolgonderzoek noodzakelijk dat zich ook richt op onze huidige omgang met koloniale

erfenissen en hun hedendaagse effecten. Alleen met deze inzichten kunnen we gerichte en effectieve maatregelen ontwikkelen om een inclusieve en rechtvaardige samenleving te bevorderen.

De bevindingen tonen dat er door de eeuwen heen op verschillende manieren relaties zijn te vinden tussen Eindhoven en het koloniale en slavernijverleden. Tot nu toe is het dominante beeld dat Eindhoven vrijwel niets met het slavernijverleden te maken zou hebben. Dit beeld kan met dit vooronderzoek worden genuanceerd. Relaties met het koloniale en slavernijverleden zijn ook in deze stad aanwezig. Het laat zien dat Eindhoven een geschiedenis draagt waarin het koloniale en slavernijverleden dichterbij is dan vaak gedacht. Hoewel dit vooronderzoek slechts een eerste aanzet is, spoort dit hopelijk aan tot vervolgonderzoek waarmee het verhaal van Eindhoven kan worden aangevuld.

In 2019 sprak kunstenaar Serana Angelista in de context van het Nederlandse slavernijverleden dan ook over ‘geen punt, maar een komma.’ Een uitspraak die toenmalig minister-president Mark Rutte ook gebruikte op 19 december 2022 toen hij namens de Nederlandse staat excuses aanbood voor het slavernijverleden. Hoewel het officiële herdenkingsjaar 150/160 jaar afschaffing slavernij richting het einde gaat, is dit boek allerm minst gesloten. Dit vooronderzoek biedt hopelijk een eerste startpunt voor gesprekken richting concrete stappen om samen met de stad, haar inwoners en partners het historische én hedendaags verhaal van Eindhoven en slavernij verder uit te diepen en te ontsluiten. Zoals dichter Eauxby treffend in zijn gedicht ving, vertelt de stad ons *in 100 talen* ook waar de stilte ligt. *Waar de lippen van wijsheid gesloten zijn behalve voor de oren van begrip*. Samen met de stad en alle verschillende gemeenschappen die Eindhoven rijk is, kan vervolg worden gegeven aan dit vooronderzoek om het verhaal van Eindhoven aan te vullen en completer te maken.

Een kamer vol met kinderen van de wereld

**De stad vertelt in 100 talen
De verhalen en wensen van gekleurd belichte gezichten
Maar dit?**

**Dit is waar de stilte ligt
Waar de lippen van wijsheid gesloten zijn behalve voor de oren van begrip
En toch is het niet zo zwart-wit**

**De stad vertelt dat,
Dat wat is geweest niet los staat van dat wat is
Van links naar rechts
Van bakboord naar stuurboord
Van eiland naar vaste land naar
Een kamer vol met kinderen van de wereld**

**Niet van hier
Hier geboren maar toch niet van hier
Zoekend naar de basis
Diepe wortels, diepe gronden
‘Indisch zwijgen’ en toch één oma die stiekem vertelt
Maar wat deelt ze niet?
En wat deelt ze wel?**

**De stad vertelt ons
De verhalen van moeder op zoon
Vader op dochter
Waar opgelegde rollen vervaagden in generationeel lijden
Voorvaders en voormoeders die niets anders voor ons wensen dan
Iets beter, iets fijner**

**Van moeder op zoon
Van vader op dochter
Iets openlijker, iets duidelijker, iets bewuster
Wij weten over overleven
Culturen, rituelen
Alles wat ons is doorgegeven
Allemaal één bloemetje in het boeket**

— Spoken word gecreëerd door woordkunstenaar Eauxby
tijdens De Stad Vertelt, 18 januari 2024

Geraadpleegde bronnen

Archivalia

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

321 Familie Smits van Oijen, 1567- 1987

Gelders Archief (GA)

0613 familie Bentinck/Aldenburger Bentinck

Haags Gemeentearchief (HGA)

0335-01 Overlijdensakten Den Haag

Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen

552 Archief aartsbisdom Jakarta

Nationaal Archief, (NA)

00461 Slavenregisters Suriname

Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863)

1.04.02 Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)

1.05.01.01 West-Indische Compagnie (WIC)

1.05.01.02 Inventaris van het archief van de Tweede West-Indische Compagnie (WIC), (1624) 1674-1791 (1800).

1.05.03 Sociëteit van Suriname

1.05.10.01 Gouvernementssecretarie der Kolonie Suriname

1.05.06 Verspreide West-Indische Stukken.

1.05.10.02 Inventaris van het digitaal duplicaat van het archief van het Hof van Politie en Criminele Justitie en voorgangers, in Suriname, 1669-1828.

2.10.01/2 Archief Ministerie van Koloniën, Index slavernij en slavenhandel.

2.10.36.22 Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën: Stamboeken Burgerlijke Ambtenaren, 1836-1936.

2.10.61 Inventaris van de digitale duplicaten van de Burgerlijke Stand Suriname.

Regionaal Archief Nijmegen (RAN)

453 Notaris C.H. Robbers Nijmegen 1856-1871.

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCE)

10201 Schepenbank Eindhoven, 1509-1810

10217 Gemeentebestuur Oirschot en Best, 1513-1821

10220 Schepenbank Tongelre, 1559-1810.

10223 Schepenbank Waalre-Valkenswaard, 1446-1810.

10230 Notariële archieven standplaats Eersel, 1646-1935.

10231 Notariële archieven standplaats Eindhoven, 1592-1935.

10246 Gemeentebestuur Eindhoven, 1811-1920.

10530 Gemeentebestuur Geldrop, 1810-1932.

10637 Plakkaat van de Staten-Generaal aangaande de slavernij.

12053 Familie Bots en textielfirma Bots-Pistorius Helmond, 1818-1955.

12087 Familie van der Bruggen.

12138 Familie Coovels.

12486 Collectie G.W.M.J. Raijmakers 1864-1974.

15418 Gemeentebestuur Stratum 1811-1920.

Beeld en geluidcollectie.

Zeeuws Archief (ZA)

70.7 Archief van de MCC.

Digitale bronnen

Dikland, Philip, Database met historische informatie over plantages in Suriname (www.suriname-heritage-guide.com)

<https://vanabbemuseum.nl/nl/zien-en-doen/tentoonstellingen-activiteiten/verborgen-verbanden>

<https://afromagazine.nl/opinie/tula-taught-us>

https://www.alexvanstipriaan.com/_files/ugd/364889_02e88208a3554d7e8305988d271da6e7.pdf

<https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/organisatie/projecten/wic-opvarenden/>

<https://amsterdam.wereldmuseum.nl/nl/wereldverhalen/koto-meer-dan-een-kledingstuk>

<https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/eindhovens-kanaal>

<https://www.bhic.nl/ontdekken/ons-brabant/kloosters/kloosters-in-eindhoven>

<https://www.theblackarchives.nl/bekladding-van-pand-vereniging-ons-suriname-en-the-black-archives-is-poging-tot-racistische-intimidatie.html>

<https://www.brabantserfgoed.nl/koloniaalerfgoedinbrabant>

<https://www.brabantserfgoed.nl/page/3239/generaliteitsland-en-ministaatjes>

<https://www.brabantserfgoed.nl/page/3287/de-grondslag-van-het-noord-brabant-van-vandaag>

<https://www.brabantserfgoed.nl/page/3284/patriotten-en-lodewijk-napoleon>

<https://www.brabantserfgoed.nl/page/4245/oorlogsschade-crisis-en-hoop-op-herstel>

<https://www.brabantserfgoed.nl/page/4018/textielfabriek-smits-in-eindhoven>

<https://www.brabantserfgoed.nl/personen/a/abbe-henri-van>

<https://www.brabantserfgoed.nl/page/7385/sporen-van-slavernij-in-noord-brabant>

<https://www.brabantserfgoed.nl/page/13392/de-mobiliteit-van-en-in-de-brabantse-sigarenindustrie>

https://brievensluit.ivdnt.org/corpus-frontend/BaB/docs/bab0866?query=%5Bword_or_lemma%3D%22specht%22%5D#0

<https://bukubooks.wordpress.com/2015/06/07/pichot/>

<https://www.canonvannederland.nl/nl/page/165357/het-eindhovens-kanaal>

<https://www.canonvannederland.nl/nl/page/165391/elias-en-mignot>

<https://caribischegenealogie.org/hans-claesz-compagnie/claesz-generatie-viii/>

<https://caribischnetwerk.ntr.nl/2023/06/25/hoer-vrouwelijke-namen-uit-de-slavernij-nu-bekende-familienamen-zijn-op-Curaçao/>

<https://cbg.nl/actueel/slavernijverleden-familienamen>

<https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2008/02/buitenlandse-migratie-in-nederland-1795-2006-de-invloed-op-de-bevolkingssamenstelling>

<https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2021/01/01/handreiking-onderzoek-naar-sporen-van-slavernij-en-het-koloniale-verleden-in-de-collectieregistratie>

<https://www.designacademy.nl/p/study-at-dae/graduation-show/graduation-projects/yassine-ben-abdallah>

<https://www.dnb.nl/over-ons/slavernijverleden-dnb/onderzoek-slavernijverleden-dnb/>

<https://eenigheid.slavenhandelbcc.nl/trajecten-van-de-reis/afrika/samenstelling-cargazoen/textiel-slavenhandel/>

https://eindhoven4044.nl/3/linnenfabriek_dissel.html

https://www.eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/Linnenfabriek_Van_den_Briel_en_Verster,_hofleverancier

https://eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/Aantallen_inwoners_Groot-Eindhoven

https://eindhoven-encyclopedie.nl/index.php/De_burgemeester_Smits_van_Oyenstraat

<https://eindhoven.raadsinformatie.nl/document/11758734/1#search=%22slavernij%22>

<https://www.eindhoven.nl/stad-en-wonen/stad/erfgoed/de-geschiedenis-van-eindhoven/eindhoven-stad-sinds-1232>

https://www.vanessapaulina.com/?page_id=100

<https://nl.findagrave.com/memorial/34185167/rémy-mignot#source>

<https://www.genealogieonline.nl/stamboom-abbenes/127.php>

<https://geschiedenisvanzuidholland.nl/thema-s/het-koloniale-verleden-van-landgoederen-en-buitenplaatsen/verhalen/>

<https://www.heemkundedongen.nl/wp-content/uploads/2023/05/Wazerweijen-167-Via-Bundus.pdf>

<https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/831/de-geschiedenis-van-het-kasteel-geldrop-en-zijn-bewoners-eigenaren>

<https://historiek.net/nederlandsche-handel-maatschappij-nhm-1824/83034/>

<https://inbrabantstaatenhuis.nl/verhalen/mignot-de-block>

<https://www.inflatiecalculator.nl>

<https://www.inkijkmuseum.nl/nl/geschiedenis>

www.immaterieelerfgoed.nl/nl/anansiverteltraditie

<https://www.kasteelcroy.nl/over-ons/geschiedenis.html>

<https://www.kasteelheeze.nl>

<http://www.kempenland-historie.nl/Tijdbalk%20ca1650-ca1850.html>

<https://dekok.xyz/htrsearch/transcriptie?scan=98453&query=Eindhoven&varianten=2&archieff=VOC>

https://ldhi.library.cofc.edu/exhibits/show/africanpassageslowcountryadapt/sectionii_introduction

<https://mappingslavery.nl/educatie/publicaties/gids-slavernijverleden-nederland/>

<https://mijngelderland.nl/inhoud/specials/sporen-van-slavernijverleden/gelderlanders-en-de-vroege-kaapse-bezettingperiode>

<https://ninsee.nl/excuses-erkenning-en-reparatie/>

www.onderzoekslavernijverledeneindhoven.nl

<https://www.oneworld.nl/mensenrechten/deze-zwarte-verzetshelden-verdieneen-standbeeld/>

<https://onh.nl/verhaal/bizar-mensen-tentoongesteld-amsterdam>

<https://deoranjeboom.nl/wp-content/uploads/2015/03/demografie-kappelhof.pdf>

<https://www.philips.nl/a-w/philips-museum/verhalen/kingsday.html>

<https://www.pthu.nl/onderzoek/projecten/kerk-en-slavernij/>

<https://quaco.info/de-strip/>

<https://www.rabobank.nl/over-ons/in-het-kort/geschiedenis>

<https://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumzendingmissie>

<https://www.rug.nl/research/biografie-instituut/medewerkers/reeser>

<https://www.slavernijenij.nl/het-verzet/virginia-rebel-van-aruba/>

<https://www.slavernijenij.nl/leven-in-slavernij/kleren-voor-slaven/>

https://socialtextjournal.org/periscope_article/decolonial-aesthetics-colonial-woundsdecolonial-healings/

<https://www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl/publicaties/publicaties/2023/12/12/index>

<https://stadsarchief.breda.nl/verdieping/blog/231-slavernij-suriname-geboren-in-breda>

<https://www.steps4salsa.com/opleiding/salsageschdancedancedance.pdf>

<https://storymaps.arcgis.com/stories/1bfc21052fea46369015d0d21f7dd3f1>

<https://suriname.nu/surinamezoeken/knowledge-base/wereldtentoonstelling-1883/>

https://www.surinamistiek.nl/main/slavernijverleden/Familienamen_en_Plantages.pdf

<https://www.tabakshistorie.nl/tabakshistorie/tabaksteelt/>

https://textielmuseum.nl/collectie/objecten?query=%3A*&sortBy=tib_notes

<https://www.volkskrant.nl/kijkverder/2022/ons-koloniale-verleden/afstammen-van-een-witte-vader-betekende-niet-automatisch-vrijheid-daar-moest-voor-worden-betaald~v546052/>

<https://werkgroepcaribischeletteren.nl/hoer-anansi-een-antikoloniale-volksheld-werd/>

<https://www.westindischecompanie.info/bfiat1.php>

<https://www.zeeuwsarchief.nl/zoekgids/zuid-nederlanders-in-de-16e-eeuw/>

Media en kranten

<https://nos.nl/artikel/2434845-de-nederlandsche-bank-biedt-excuses-aan-voor-slavernijverleden>

<https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/3228708/black-lives-matter-kunstwerk-in-eindhoven-na-een-dag-al-beklad>

<https://www.omroepbrabant.nl/nieuws/4234332/aangifte-burgemeester-na-racistische-projectie-carnaval-is-van-iedereen>

<https://www.rijnmond.nl/nieuws/1688137/schiedamse-familie-pichot-bezat-in-suriname-honderden-tot-slaaf->

[gemaakten](#)

https://www.youtube.com/watch?v=UlafU_J7ZHw

<https://www.ad.nl/binnenland/racistische-leuzen-verschijnen-op-stadhuis-eindhoven-houd-lampegat-blank~a3e8a001/>

<https://www.ad.nl/eindhoven/psv-fans-united-handhaaft-vlag-bij-supporterscafe-de-aftap~ae930c3f/>

<https://www.bd.nl/eindhoven/1700-demonstranten-tegen-racisme-bij-vol-stadhuiscampus-in-eindhoven-ik-werd-gezien-als-gevaar~ab2404fe/>

<https://decorrespondent.nl/10421/boven-het-racisme-staan-het-maar-laten-waaien-deze-brabantse-moeder-is-er-klaar-mee/c616d8c7-bbb8-0c96-0da6-d49f29a1b8c1>

De Courant Het Nieuws van den Dag.

<https://www.ed.nl/eindhoven/onbegrip-over-verandering-witte-de-with-in-barbarosstraat-in-eindhoven-turkse-piraat-mag-wel~a6eec2e1/>

Eindhovens dagblad, 11-08-1933.

Eindhovens Dagblad, 14-09-2022.

Java-bode: nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlands-Indië, 18-08-1866

Nieuwe Surinaamsche Courant, 03-04-1841.

<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/06/30/hier-kun-je-opzoeken-hoeveel-compensatie-slavenhouders-kregen-van-de-nederlandse-overheid-a4168650>

Roomsche Leven: weekblad voor Eindhoven, 10-03-1923.

Surinaamsche courant en Gouvernements advertentieblad, 29-10-1859.

<https://www.trouw.nl/verdieping/nederland-gedroeg-zich-als-spin-in-het-koloniale-web~b2ba6792/>

<https://www.indischeschrijfschool.nl/zij-waren-zebaboes/>

Literatuur

S.J. Adams, 'Blackface Burlesque. Changing praxes and poetics of Blackness in the Dutch repertoire before Minstrelsy, 1790-1830', *Documenta* 37 (2019) 2, 68-89.

S.J. Adams, e.a., *Amsterdam en het slavernijverleden* (2023).

A. van Aernsbergen SJ, *Chronologisch overzicht van de werkzaamheid der Jezuïeten in de Missie van N.O.-I.: Ned. Oost-Indië, bij den 75sten verjaardag van hun aankomst in de nieuwe missie 1859-9 juli - 1934* (Bandoeng 1934).

A.E. d'Ailly, *Zeven Eeuwen Amsterdam, II De Zeventiende eeuw* (Amsterdam 1943).

R.M. Allen, *Di ki manera? A Social History of Afro-Curaçaoans, 1863-1917* (Amsterdam 2007).

R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023).

K.A. Appiah en M. Bunzl, ed., *Buying Freedom: The Ethics and Economics of Slave Redemption* (Princeton 2007).

J.S. Aritonang en K.A. Steenbrink ed., *A History of Christianity in Indonesia* (Leiden 2008).

R. Baay, *De njai: het concubinaat in Nederlands-Indië* (5e druk; Amsterdam 2009).

R. Baay, *De contractarbeiders van Deli. Een geschiedenis van onvrije arbeid, onrecht en verzet in Nederlands-Indië*, (Amsterdam 2024).

B. Bakker, *Zuilen zonder last: Architect Theo Molkenboer 1796-1863* (Hilversum 2021).

C. Bakker e.a., *Het koloniaal en slavernijverleden van Gouda* (Gouda 2024).

W.J. van Balen, *Lof der Tabak* (Baarn 1958).

M. Balkenhol, 'Commemorating the African Ancestors: Entanglements of Citizenship, Colonialism, and Religion in the Netherlands', in: L. Medovoi en E. Bentley ed., *Religion, Secularism, and Political Belonging* (Durham 2021) 265-282.

T. Beckers, "De gemakkelijkste weg naar de hemel". Het Brabants katholiek offensief in de Verenigde Staten. De missie onder de Native Americans (1835-1865)', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 39 (2019) 111-134.

S. Beckert, *De opkomst van de moderne wereldeconomie* (Amsterdam 2016).

H. van Beek en W. Daniëls, *Kasteel Croy* (Eindhoven 2007).

Beknopte geschiedenis van Het R.K. Weeshuis te Semarang, 1809-1909 (Semarang 1909).

G. Bekooy, *Philips Honderd: Een industriële onderneming 1891-1991* (Eindhoven 1991).

B. Bierkens, *De Sigaar uit de Kempen: Heden en verleden van een markante bedrijfstak* (Eindhoven 1997).

M. Bloembergen en R. Raben, *Het koloniale beschavingsoffensief: wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009).

C.F.C.G. Boissevain, *De Markies met het dubbele leven: 100 jaar Baekers' Textiel Fabrieken Eindhoven* (Zutphen 2019).

C. Boot en S. de Zoete, *Artistiek Damast: van Brabantse bodem 1900-1960* (Tilburg 2005).

U. Bosma en R. Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2003).

U. Bosma, *The Making of a Periphery: How Island Southeast Asia Became a Mass Exporter of Labor* (New York 2019).

U. Bosma, 'Gedwongen verplaatsing en illegale slavenhandel na de afschaffing', in: R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 145-155.

M. Bossenbroek, 'Kanteljaar 1873', in: R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 291-294.

M. Bossenbroek, 'Zwarte Hollanders', in: R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 289-290.

M.W. van Boven, 'Bestuur, rechtspraak en notariaat' in: J.G.M. Sanders e.a., *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572 – 1795. Een institutionele handleiding* (Hilversum 1996) 84–88.

C.R. Boxer, *Jan Compagnie in Oorlog en Vrede: Beknopte geschiedenis van de VOC* (Bussum 1977).

J.P.W.A. van Braam Houckgeest, *Genealogy and History of the Families Van Braam and Van Braam Houckgeest* (Zutphen 1997).

A.D. Brand, *De wortels van de Randstad. Overheidsinvloed en stedelijke hiërarchie in het westen van Nederland tussen de 13de en 20ste eeuw* (Zwolle 2012).

P. Brandon en U. Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', in: *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 16 (2019) 2, 5-46.

P. Brandon e.a., *De Slavernij in Oost en West: Het Amsterdam Onderzoek* (Amsterdam 2020).

J. Breman, *Koelies, planters en koloniale politiek: het arbeidsregime op de grootlandbouwondernemingen aan Sumatra's Oostkust in het begin van de twintigste eeuw* (Leiden 1992).

G. van den Brink, *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996).

F. Buijs, T. Haenen en P. Thoben, *Ten dienste van de medemens: Nederland en de Broeders van Liefde* (Eindhoven 2007).

E. Captain, e.a., 'Een pleidooi voor een open kijk op het Nederlandse wereldwijde slavernijverleden', *Impact Magazine, over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen* 7 (2023) 3, 36-38.

T. Caspers e.a., *Landgoederen in Noord-Brabant. Het lief en leed dat landgoed heet* (Woudrichem z.j.).

Centraal Bureau voor de Statistiek, 'De droge roes', *Historisch Perspectief* 10 (november/december 1999).

J.C.G.W. Coenen, Baanderheren, Boeren en Burgers: *Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde* (Boxtel 2004).

K. Deliovsky, 'Normative White Femininity: Race, gender and the politics of beauty', *Atlantis* 33 (2008) 1, 49-59.

J. Derix, *Brengers van de Boodschap: geschiedenis van de katholieke missionering vanuit Nederland van VOC tot Vaticanum II* (Nijmegen 2009).

M. Derksen, *Embodied Encounters: Colonial Governmentality and Missionary Practices in Java and South Dutch New Guinea, 1856-1942* (Nijmegen 2021).

Directie van den Arbeid, *Onderzoekingen naar de toestanden in de Nederlandsche Huisindustrie Deel 1: Voedings- en genotmiddelen; Uitgegeven voor rekening van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel* ('s-Gravenhage 1911).

A.J. Donckers, *God bij het leger in de kolonie: een geschiedenis van het pastoraat als geestelijke verzorging in Nederlands-Indië, 1807-1950* (Budel 2004).

K. Douma, *De adel in Noord-Brabant, 1814-1918. Groepvorming, adellijke levensstijl en regionale identiteit* (Hilversum 2015).

C. Drieënhuizen, en M. Douze, 'Belle van Zuylen in koloniale zaken', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben ed., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 153-169.

A. Drost e.a. ed., Sporen van Slavernijverleden in Arnhem. *Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem 2024).

A. Drost, 'Institutionele verbondenheid met koloniale slavernij. Arnhem en Gelderland binnen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden', in: *Onderzoeksrapport Sporen van slavernijverleden in Arnhem* (2024)

W.E.B. Du Bois, *The Souls of Black Folk* (Dover 1903).

J.W. Duyvendak en P. Mepschen, 'Between superdiversity and nationalism: the culturalization of everyday life in Amsterdam', in: *The Routledge Handbook of the Governance of Migration and Diversity in Cities* (New York 2018), 265-274.

A.J.J.M. van den Eerenbeemt, *De missieactie in Nederland* (ca. 1600-1940) (Nijmegen 1945).

H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant, deel 1: 1796-1890 Traditie en modernisering* (Amsterdam/Meppel 1996).

W.A. van den Eerenbeemt, *Zestig jaar missieaktie Bisdom Den Bosch: 1917-1977* (Den Bosch 1977).

F.M. Eliëns, *Kasteel Croy. Nederlandse kastelen* 46 (Doorn 1981).

T. van den End, 'Transformatie door informatie? De bijdrage van de Nederlandse zending aan de opinievorming over het koloniale bestel', *Tijdschrift voor geschiedenis* 105 (1992) 429-445.

P. Essed. *Alledaags racisme* (Amsterdam 1984).

K. Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname 1683-1795. Het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen 2019).

K. Fatah-Black en G. Oostindie, *Van Lanschot Kempen. Onderzoek naar het slavernijverleden* (z.p. 2022).

E. Fortuin, *Indische adel. De koloniale lotgevallen van de Indische familie Van Braam* (Zutphen 2024).

E. Franken, S. Minjon, B. Klomp, *Kasteel Geldrop, een edel verleden* (Utrecht 2016).

E. Franken, 'Kasteel Geldrop, verhalen uit een rijk verleden (2)', *Heemkronijk* 56 (2017) 2, 20-26.

F.S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2009).

C.W. van Galen, 'Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben? De EBG in de Surinaamse slavenregisters, 1830-1863', in: J. van Heijst en C. Vuijk ed., *Hernhutters in beweging: 250 jaar Grote Kerkzaal Broedergemeente Zeist* (Utrecht 2019).

A. Games, *Inventing the English Massacre: Amboyna in History and Memory* (New York 2020).

L. van Gelder, *Augustijnen honderd jaar in Eindhoven 1891-1991* (Eindhoven 1991).

J.L.J.M van Gerwen, 'Textiel in huis: interieur- en huishouden in Nederland', *Textielhistorische Bijdragen* 37 (1997).

P.D. Gomes, *Denken over de Trans-Atlantische Slavernij en Racisme: De drie gezichten van Nederland* (Hilversum 2022).

M. Grever en K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudige verleden* (Amsterdam 2007).

H. van der Grinten, *Mijne reis naar Oost Indië en Borneo: een bezoek op dat eiland in het jaar 1862* (Eindhoven 1867).

M. Groenewoud, *'Nou koest, nou kalm': de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap* (Willemstad 2017).

M. Groten, 'Difference Between the Self and the Heathen. European Imperial Culture in Dutch Missionary Exhibitions, 1909-1957', *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 47 (2019) 490-513.

F. Guadeloupe, P. van de Laar en L. van der Linden, *Rotterdam een post-koloniale stad in beweging* (Rotterdam 2020).

H. Harrison, "'A Penny for the Little Chinese': The French Holy Childhood Association in China, 1843-1951", *The American Historical Review* 113 (2008) 1, 72-92.

W. van der Heijden en J. Sanders, *Noord-Brabant in de negentiende eeuw. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch 1993).

G van den Heuvel SJ, 'In memoriam. Louis Theodore Gonsalves', *Berichten uit Nederlandsch-Oost-Indië; ten dienste der eerwaarde directeurs van den Sint Claverbond* (1898) 32-41; herdrukt in *De katholieke missiën* (1897) 22, 187-190.

R. Hoefte, *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen 2024).

A.L. Hoek, *De strijd om Bali. Imperialisme, verzet en onafhankelijkheid 1846-1950* (Amsterdam 2022).

D. Hondius, 'Access to the Netherlands of Enslaved and Free Black Africans: Exploring Legal and Social Historical Practices in the Sixteenth-Nineteenth Centuries', *Slavery & Abolition* 32 (2011) 3, 377-95.

D. Hondius, *Blackness in Western Europe: Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* (Londen 2017).

D. Hondius e.a., *Gids Slavernijverleden. Nederland/The Netherlands Slavery Heritage Guide* (Edam 2019).

R. Honings e.a., *Jaarboek Bilderdijk 2022: Reizen in de tijd van Bilderdijk* (Hilversum 2022).

L.G.A. Houben, *Geschiedenis van Eindhoven: Deel II* (Eindhoven 1974).

V. Houben, 'Colonialism and Social Inequality', in: S.S. Jodhka en B. Rehbein ed., *Global Handbook of Inequality* (Cham 2023).

G. Jones, N. Jouwe, S. Legêne, *Opdracht gestrand. Hoe de vraag naar de doorwerking van kolonialisme en slavernij in Amsterdam en Utrecht leidde tot meer vragen* (Amsterdam 2022).

H. Jordaan, *Slavernij en vrijheid op Curaçao: De dynamiek van een achttiende-eeuws Atlantisch handelsknooppunt* (Zutphen 2013).

N. Jouwe, 'Gevangen in een paradox: racisme in Nederland', *Waardenwerk* 62 (2015) 10-23.

N. Jouwe e.a. ed., *Gendered Empire. Intersectional perspectives on Dutch post/colonial narratives, Yearbook of Women's history* 39 (Hilversum, 2020).

N. Jouwe e.a. ed., *Slavernij herbezien. Visuele bronnen over slavernij in de Indonesische archipel en de Indische Oceaan* (Edam 2021).

N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben ed., *Slavernij en de stad Utrecht* (Utrecht 2021).

N. Jouwe, G. Verhoeven en I. van der Vlis, *Rapport slavernijverleden van Delft* (Delft 2023)

M. Kars, *Bloed in de rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie* (Amsterdam/Antwerpen 2021).

M. Kars, 'Kolonialisme, slavernij en slavenhandel in Berbice, Demerara en Essequibo', in R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 251-262.

M. Keulen, 'Zending en imperiale cultuur: Drie Khoekhoe christenen als koloniaal spektakel in de vroege negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 137 (2024) 25-45.

- A. Kipp en E. van den Berg, *Revival van textiel. Studies in Textiel* 11 (Hilversum 2021).
- E. Klinkers, 'De zending onder de plantageslaven in Coronie', *Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* 1 (1994) 25-42.
- E. Klinkers, 'Het kronkelige pad van slavernij naar 'vrije' arbeid', in R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 111-121.
- E. Klinkers, *Op hoop van vrijheid: van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap in Suriname, 1830-1880* (Utrecht 1997).
- W.W. Klooster, *Illicit Riches; The Dutch trade in the Caribbean, 1648-1795* (Leiden 1995).
- G. de Kok en P. Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO: Een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam 2022).
- E. Kolfin en E. Runia ed., *Black in Rembrandt's time* (Amsterdam 2020).
- E. Koning, 'Zwarte Piet, een blackfacepersonage. Een eeuw aan blackfacevermaak in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131 (2018) 4, 551-575.
- J. Koopmanschap, *De Broeders van Liefde in de missie van Java: vanaf 1929* (S.l.: [s.n.] 1996).
- M. Kuipers, 'Utrechtse negotiaties en de deftige notaris Dirk Wernard van Vloten', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben ed., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 133-142.
- M. Kuipers, *A Metropolitan History of the Dutch Empire: Popular Imperialism in The Netherlands, 1850-1940* (Amsterdam 2022).
- A. Lampe, *Mission or submission? Moravian and Catholic missionaries in the Dutch Caribbean during the 19th Century* (Göttingen 2001).
- W.P. van Ledden, *Jan van Riebeeck tussen wal en schip: Een onderzoek naar de beeldvorming over Jan van Riebeeck in Nederland en Zuid-Afrika omstreeks 1900, 1950 en 2000* (Hilversum 2005).
- J.N. Leget, 'Brabanders in Berbice', *Brabantse Leeuw* (1981) 3, 88-91
- M. Leidelmeijer, *Van suikermolen tot grootbedrijf - technische vernieuwing in de Java-suikerindustrie in de negentiende eeuw* (Eindhoven 1997).
- C.M. Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek: subcultuur en tegencultuur in Nederland, 1570-1750* (Leiden 2018).
- M. Lenders, *Strijders voor het Lam: leven en werk van Herrnhutter Broeders en -Zusters in Suriname, 1735-1900* (Leiden 1996).
- C. Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand: Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca.1550-ca.1630* (Hilversum 2001).
- M. van der Linde, E. van Velden en M. Krijnsen, *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023).
- J.J. Macionis, B. Peper en J. van der Leun, *De samenleving* (Amsterdam 2010).
- G. Mak, 'Children on the Fault Lines: A Historical-Anthropological Reconstruction of the Background of Children purchased by Dutch Missionaries between 1863 and 1898 in Dutch New Guinea', *BMGN - Low Countries Historical Review* 135 (2020) 3-4.
- G. Mak, M. Monteiro en E. Wesseling, 'Child Separation: (Post)Colonial Policies and Practices in the Netherlands and Belgium', *BMGN - Low Countries Historical Review* 135 (2020) 3-4, 4-28.
- M. Mak en M. Monteiro, 'Missie en zending in de Nederlandse koloniën: meer dan bekering en "beschaving"', in: R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 390-391.
- H. Mandos en A.D. Kakkebeeke, *Oud Eindhoven. Voorstudies tot de geschiedenis van Eindhoven* (Schiedam 1976).
- M. Metze, *Ze zullen weten wie ze voor zich hebben: Anton Philips, 1874-1951* (Amsterdam 2004).
- D. Michielsen, *Lichter dan ik* (Antwerpen 2020).
- W. Mignolo en R. Vázquez, 'Decolonial aesthetics: Colonial wounds/decolonial healings', *Social Text* 15 (2013) 2019.
- I. Mok en D. Stam, *Haarlemmers en de slavernij* (Haarlem 2023).
- A. Moore, "'Whatever you did for one of the least of these brothers and sisters of mine': Christianity and the dilemmas of child sponsorship', *St Mark's Review* 261 (2022) 23-40.
- Nederlands Historisch Genootschap, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 98 (Michigan 1983).
- R.G. de Neve, 'De oudere generaties van het geslacht Barkey in West- en Oost-Indië', *De Indische Navorscher* (1989) 17-21.
- K. Nimako, M. Delea en M. Esajas, *Waarom vrijheid niet kon wachten. Het parlementair debat rondom de afschaffing van slavernij* (Amsterdam 2020).
- A. van Oirschot, *Middeleeuwse kastelen van Noord-Brabant. Hun bewoners en bewogen geschiedenis* (Rijswijk 1980).
- H. Oly en G. de Vries, *Leeuwarden in de Gouden Eeuw* (Hilversum 2016).
- D.M.L. Onnekink, 'Between Kingdom and Empire: the Social Power of Dutch Missionary Maps, 1850-1940', *The Journal of Ecclesiastical History* 74 (2023) 571-604.
- J.M.P. van Oorschot, *Eindhoven een samenleving in verandering. Deel 1 1810-1920* (Eindhoven 1982).
- G. Oostindie en E. Maduro, *In het land van de overheerser, deel 2: Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634 / 1667-1954* (Leiden 1986).
- O. Ortman, 'Finding Meaning in the Flag: The KKK Era', *The Gettysburg Compiler: On the Front Lines of History* (2018).
- O.P. Owolabi, *Ruling Emancipated Slaves and Indigenous Subjects: The Divergent Legacies of Forced Settlement and Colonial Occupation in the Global South* (Oxford 2023).
- M. Panoff, 'Yeut-il des esclaves en Nouvelle-Bretagne? Une critique des témoignages?', *Journal de la Société des Océanistes* 85 (1987) 133-55.
- M. Ponte, 'Slavernij in Nederland?', in R. Allen e.a. ed., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 218-223.
- F.J.M. van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven. Allochtoon ondernemersinitiatief in de negentiende eeuw* (Eindhoven 1985).
- R. Raben, 'A New Dutch Imperial History? Perambulations in a Prospective Field', *BMGN - Low Countries Historical Review* 128 (2013) 5-30
- R. Raben, 'Opiumhandel VOC in Bengalen', *Historisch Nieuwsblad* (29 januari 2013)
- R. Raben, 'Utrecht en de slavernij onder de VOC', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben ed., *Slavernij en de stad Utrecht*, (Utrecht 2021) 77-94.
- M. Reichgelt, 'Melanesian Children as European Wards', in K. Christiaens, I. Goddeeris en P. Verstraete ed., *Missionary education: historical approaches and global perspectives* (Leuven 2021) 301-326.
- M. Reichgelt, 'Archieven van de katholieke missie', in: Alicia Schrikker e.a. ed., *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving: een gids voor onderzoekers* (Leiden 2023) 206-212.
- M. Reichgelt, *Revisioning Colonial Childhoods: A Photographic History of Papuan Children in Missionary Networks, 1890-1930* (Nijmegen 2023).
- J. Roes, *Het groote missie-uur 1915-1940. De missiemotivatie van de Nederlandse katholieken* (Bilthoven 1974).
- I. de Roode en S. de Zoete, *Met Wilhelmina aan tafel: Nederlands gelegenheidsdamast, 1898-1998* (Zwolle 1998).
- M. van Rossum, "'Vervloekte goudzugt". De VOC, slavenhandel en slavernij in Azië', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 12 (december 2015).
- M. van Rossum, 'De VOC, van Amsterdam naar Azië', in P. Brandon e.a. ed., *Slavernij in de Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020) 108-110.

M. van Rossum, Kleurrijke Tragedie, *De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2017).

J.G.M. Sanders, e.a., *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden 1572–1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch 1996).

J.H.M.E. van Schagen, *Arm, Arm Eindhoven* (Eindhoven 2007).

G.J. Schutte, 'Ad Fontes: over Samuel Elsevier, zijn vrouwen en zijn slaven: een voorstel tot herinterpretatie', *Historia, Journal Of The Historical Association* 45 (2000) 2, 363.

G. Schweitz, 'Een paar bladzijden aan de nagedachtenis gewijd van den Zeer Eerw. Heer Henricus van der Grinten, Apostolisch Missionaris in Nederlandsch Oost-Indië', *Berichten uit Nederlandsch-Oost-Indië; ten dienste der eerwaarde directeuren van den Sint Claverbond IV* (1899).

V. Sinclair-Chapman, '(De)Constructing symbols: Charlottesville, the confederate flag, and a case for disrupting symbolic meaning', *Politics, Groups, and Identities* 6 (2018) 2, 316-323.

A. Singh e.a., *De slavernijgeschiedenis van Groningen* (Groningen 2024).

E. Sint Nicolaas e.a. *Slavernij. Het verhaal van João, Wally, Oopjen, Paulus, Van Bengalen, Surapati, Sapali, Tula, Dirk, Lohkay* (Amsterdam 2021).

T. Skinner, *Skinner's Cotton and Man-made Fibres Directory of the World* (California 1964).

J. Smits en M. van Leeuwen-Pilet, *Vademecum van religieuzen en hun kloosters in Noord-Brabant* (Alphen aan de Rijn 2010).

G. Snikkenburg en D. Stam, 'Sporen van slavernij in Noord- Brabant', *In Brabant. Tijdschrift voor Brabants Erfgoed* 8 (december 2017).

S.M. Ganpat, M. Yenga en S. de Winter-Koçak, *Doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden en wegen naar erkenning: stemmen uit Zuid-Holland* (2023).

J.G. Stedman, *Narrative, of a five years' expedition against the Revolted Negroes of Surinam, in Guiana on the Wild Coast of South America; from the year 1772 to 1777* (1790, digitale heruitgave New York 2016).

A. van Stipriaan, 'De zwarte rand van de Vrede van Breda', in: R. Kubben ed., *Ginder 't vreëverbont bezegelt. Essays over de betekenis van de Vrede van Breda 1667* (Breda 2015) 52-61.

A. van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020).

A.L. Stoler, *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things* (Durham 1995).

A.L. Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley 2002).

A. van der Velden, *De Rooms-Katholieke missie in Nederlandsch Oost-Indië, 1808-1908. Eene historische schets* (Nijmegen 1908).

E. van Velden en S. Wieringa, *Deventer en Slavernij* (Deventer 2024).

F. Verhagen, 'De katoen-revolutie', *Historisch Nieuwsblad* (22 september 2021).

H. Verhees-Wouters, 'De geschiedenis van het Kasteel Geldrop en zijn bewoners / eigenaren', *Heemkronijk, Heemkundekring Heeze Leende Zesgehuchten* (1997) 5–65.

S. Vermeeren, *Brabantse missiepiëners in de Verenigde Staten in de lange negentiende eeuw: onderzoeksrapport en archiefinventarisatie* (Nijmegen 2018).

J. Vernooij, *De rooms-katholieke gemeente in Suriname: handboek van de geschiedenis van de rooms-katholieke kerk in Suriname* (Paramaribo 1998).

Bart Wallet, 'Zin en onzin van de 'joods-christelijke traditie', *Christendemocratische verkenningen* (2012) 10-107.

M.F. Weiner and A. C. Báez, *Smash the Pillars Decoloniality and the Imaginary of Color in the Dutch Kingdom* (London 2018).

G. Wekker, *White innocence: Paradoxes of colonialism and race* (Durham 2016).

J. Willemsen, *Nederlandse missionarissen en hun missiegebieden. Deel 1, Orden, congregaties en missieorganisaties* (Nijmegen 2006).

R. van Wonderen e.a., *Rechtsextremisme op sociale media platforms? Rapport Verwey Jonker Instituut* (Utrecht 2023).

G.H. Wijnhoven, *De freule van Croy* (Heeswijk 1950).

Y. Zhao, 'Colonialism and the Decline of the Cotton Industry in British India (1763-1863)', *Academic Journal of Management and Social Sciences* 4 (2023) 3, 120-124.

S. Zijlstra, *De voormoeders. Een verborgen Nederlands-Indische familiegeschiedenis* (Amsterdam 2021).

De Stad Vertelt†

BEYOND
WALLS

EINDHOVEN

Colofon

Het onderzoeksproject 'vooronderzoek slavernijverleden Eindhoven' is in opdracht van de Gemeente Eindhoven uitgevoerd door Beyond Walls, een collectief van onderzoekers, curatoren en filmmakers.

Dit vooronderzoek is uitgevoerd door Suzanne Rastovac, Kaylee Rosalina, Maaïke Derksen, Marie Keulen, Laurindo Andrea en Elaine Nolten. Eindredactie door Beyond Walls.